

Konflikt żydowsko-palestyński. Historia i współczesność

The Jewish-Palestinian conflict.
History and the Present

KRZYSZTOF IZAK

Autor niezależny

 <https://orcid.org/0000-0001-9815-6035>

Abstrakt

W artykule autor przedstawia przyczyny i przebieg konfliktu żydowsko-palestyńskiego od drugiej połowy XIX w. do wydarzeń z 2024 r. Główny problem badawczy dotyczy wyjaśnienia istoty tego konfliktu i wskazania powodów, dla których w opinii autora rozwiązanie dwupaństwowe i życie obok siebie dwóch narodów – żydowskiego i palestyńskiego – jest niemożliwe. Autor posłużył się przede wszystkim metodą historyczną, pozwalającą ukazać chronologię konfliktu z jego momentami przełomowymi. Jego zdaniem obecnie trwały pokój jest nieosiągalny, gdyż nie chcą go sfanatyzowane ugrupowania po obu stronach konfliktu, który przyjmuje religijną motywację stron i staje się coraz bardziej brutalny i nieprzewidywalny. We wnioskach autor zwraca uwagę m.in. na pogłębiającą się wzajemną nienawiść Żydów i Palestyńczyków, która nakręciła spiralę przemocy i spowodowała, że polityczne zakończenie konfliktu jest i będzie niemożliwe. Potwierdzają to również dotychczasowe próby jego rozwiązania przy udziale stron trzecich. Wojna toczona od 7 października 2023 r. w Strefie Gazy wygaśnie, ale konflikt będzie trwał i wzmacniał frakcje radykalne po obu stronach, czyli wojującego islamu (Hamas i Hezbollah) oraz żydowskiej nacjonalistycznej

i ultraortodoksyjnej prawicy. Zaangażowanie innych podmiotów w tę wojnę, przede wszystkim Iranu, Hezbollahu i jemeńskiego ruchu Huti (Ansar Allah), stwarza niebezpieczeństwo jego eskalacji i przeniesienia aktów terroryzmu do Europy.

Słowa kluczowe

konflikt Izrael–Palestyna, Al-Fatah, Hamas, Organizacja Wyzwolenia Palestyny, Strefa Gazy, Palestyńskie Terytoria Okupowane, Zachodni Brzeg Jordanu, intifada, radykalizacja, terroryzm, ultraortodoksi

Abstract

In this article, the author presents the causes and course of the Jewish-Palestinian conflict from the second half of the 19th century to the events of 2024. The main research problem concerns explaining the essence of this conflict and indicating the reasons why, in the author's opinion, a two-state solution and life side by side for the two Jewish and Palestinian nations is impossible. The author has primarily used the historical method to show the chronology of the conflict with its pivotal moments. He considers that a lasting peace is currently unattainable because it is not wanted by the fanatical groups on both sides of the conflict, which adopts the religious motivation of the parties and thus becomes increasingly cruel and unpredictable. In his conclusions, the author points out, among other things, the deepening mutual hatred between Jews and Palestinians, which has fuelled the spiral of violence and made a political end to the conflict impossible and will continue to be so. This is also confirmed by the attempts made so far to resolve it with the involvement of third parties. The war currently being fought in Gaza will fade, but the conflict will continue and strengthen the radical factions on both sides, namely militant Islam (Hamas and Hezbollah) and the Jewish nationalist and ultra-orthodox right. The involvement of other actors in this war, notably Iran, Hezbollah and the Yemeni Houthi (Ansar Allah) movement, poses the danger of its escalation and the transfer of terrorist acts to Europe.

Keywords

Israel-Palestine conflict, Al-Fatah, Hamas, Palestine Liberation Organisation, Gaza Strip, Occupied Palestinian Territories, West Bank, intifada, radicalisation, terrorism, ultra-orthodox

Wprowadzenie

Konflikt żydowsko-palestyński (od 1948 r. izraelsko-palestyński) trwa ponad 100 lat i jest najdłuższy w najnowszych dziejach świata, a co najważniejsze – daleki od zakończenia¹. Zalicza się go do konfliktów nierozwiązywalnych². Jego przyczyną jest walka dwóch narodów – Palestyńczyków i Żydów – o to samo terytorium. W literaturze można znaleźć informacje odmawiające uznania Żydów za naród zgodnie z prawem międzynarodowym. Znane są również opinie, które określają Palestyńczyków jako potomków starożytnych chrześcijan i żydów, którzy ulegli islamizacji po najeździe arabskim³. W toczącym się przez dziesięciolecia konflikcie po obu stronach brały udział różne ugrupowania, którym przyświecały podstawowe cele: Żydom – zdobycie i utrzymanie jak największego terytorium, Palestyńczykom – wypędzenie Żydów. Po utworzeniu państwa Izrael przegraną stroną okazali się Palestyńczycy. Większą część Palestyny przyznano mniejszości żydowskiej, a mniejszą – większości arabskiej. Palestyńczycy nigdy nie zrezygnowali z walki zbrojnej, a jej podstawową metodą był terroryzm, który wykorzystywały organizacje zarówno świeckie, jak i religijne. Od ponad trzech dekad głównym przeciwnikiem Izraela jest Hamas.

Celem artykułu jest przedstawienie tego konfliktu, jego przyczyn oraz kolejnych faz przebiegu. Historyczne ujęcie, z uwzględnieniem zmieniających się podmiotów zaangażowanych w działania zbrojne i pokojowe,

¹ Artykuł został zamknięty w sierpniu 2024 r. i nie uwzględnia wydarzeń późniejszych (przyj. red.).

² Społeczeństwa zaangażowane w konflikt nierozwiązywalny starają się przystosować do sytuacji konfliktu lub w pewien sposób go rozwiązać, ale podejmowane w tym celu działania prowadzą do zmian, które umacniają i utrwalają konflikt, czyniąc go coraz trudniejszym do rozwiązania i coraz bardziej destruktywnym. Zob. D. Bar-Tal, *Złudzenia niszczące życie. O konflikcie państwa izraelskiego z Palestyńczykami*, Warszawa 2023, s. 10.

³ Tę problematykę dokładnie analizuje Shlomo Sand w trzech książkach: *Kiedy i jak wynaleziono naród żydowski*, Warszawa 2011; *Dlaczego przestałem być Żydem. Spojrzenie Izraelczyka*, Warszawa 2014 oraz *Kiedy i jak wynaleziono Ziemię Izraela. Od Ziemi Świętej do ojczyzny*, Warszawa 2015. Autor, profesor historii Uniwersytetu Telawińskiego, zdekonstruował w nich mit wiecznego istnienia narodu żydowskiego. Poddał też rzeczowej krytyce źródła i legendy, na których opiera się rzekome niezbywalne prawo Izraela do Palestyny jako Ziemi Obiecanej. Kwestie te, poruszone w Starym Testamencie, a przede wszystkim w Torze, dla większości rabinów oraz ultraortodoksyjnych i nacjonalistycznych ugrupowań w Izraelu stanowią religijne i polityczne uzasadnienie istnienia tego kraju, jak również odmawiania Palestyńczykom prawa do własnego państwa. Publikacje Sanda spotkały się w Izraelu z szerokim oddźwiękiem w mediach, krytyką historyków oraz agresywną reakcją środowisk syjonistycznych, które nazwały autora wrogiem narodu.

pozwala na zrozumienie jego zawichości, mimo że od dekad toczy się on według stałego scenariusza: atak, odpowiedź na atak, odwet za odpowiedź, zemsta za odwet itd. Ten ciąg wydarzeń był przerywany rozmowami pokojowymi, zawsze zakłócanymi i zrywanymi z różnych powodów. W XXI w. na te rozmowy miała wpływ również izraelska koncepcja pokoju. Zgodnie z nią podstawowym celem Izraela nie jest zakończenie kolonizacji, lecz usunięcie jej skutków, czyli wyparcie Palestyńczyków z kolejnych terytoriów, a nie zaakceptowanie ich praw. Główny problem badawczy dotyczy wyjaśnienia istoty toczącego się konfliktu i wskazania powodów, dla których w opinii autora rozwiązanie dwupaństwowe i życie obok siebie dwóch narodów jest niemożliwe. Przy pisaniu artykułu autor posłużył się przede wszystkim metodą historyczną, pozwalającą ukazać chronologię konfliktu z jego momentami przełomowymi i eskalacją nienawiści, która doprowadziła do wojny w Strefie Gazy toczonej od 7 października 2023 r. Wykorzystał także analizę porównawczą w celu przedstawienia źródeł tego zatargu, motywacji walczących stron oraz wykazania różnic między Palestyńczykami i Żydami w podejściu do konfliktu. Autor podzielił artykuł na kilka części, odbiegając od sposobu, w jaki tego dokonywano w publikacjach, z których korzystał. Dominuje w nich podział na okresy wyznaczane przez ważne wydarzenia międzynarodowe i wewnętrzne, czyli na czas do I wojny światowej, międzywojenny, powstanie Izraela czy też okresy pomiędzy kolejnymi wojnami izraelsko-arabskimi. Intencją autora było zwrócenie uwagi na intensyfikację i brutalizację tego konfliktu w miarę odgrywania w nim coraz większej roli przez czynnik religijny. Wpływał on na eskalację wzajemnej nienawiści, na dehumanizację i demonizację wroga. Wśród innych publikacji na ten sam temat artykuł wyróżnia się szczególnym uwzględnieniem w opisie zmieniających się uwarunkowań konfliktu, zwróceniem uwagi na jego religijne umotywowanie i zakończeniem narracji na wydarzeniach z sierpnia 2024 r.

Żydowskie osadnictwo w Palestynie

Sytuacja społeczna w Palestynie zaostrzała się w miarę zorganizowanego napływu wyznawców judaizmu na Bliski Wschód. Początki tej migracji sięgają drugiej połowy XIX w. Dzieli się ona na okresy odpowiadające kolejnym falom imigracji zwanym później alijami, od hebrajskiego słowa *alijah* (l. mn. *alijot*) oznaczającego ‘wstępowanie’ lub ‘wznoszenie się’. Ruch syjonistyczny uznawał bowiem, że żydowscy osadnicy przybywający

z Europy wzniosą się ponad życie w diasporze i odrodzą w Palestynie. Ruchowi osadniczemu sprzeciwiali się m.in. Żydzi mieszkający w Palestynie od pokoleń⁴. Bezpośrednim powodem pierwszej alii w latach 1882–1903 były antyżydowskie rozruchy i pogromy, do których doszło w Rosji po zabójstwie cara Aleksandra II w marcu 1881 r. Do Palestyny wyjechało wówczas od 20 000 do 30 000 rosyjskich Żydów⁵. W okresie pomiędzy 1882 r. a 1939 r. do Palestyny dotarło pięć fal żydowskich imigrantów⁶. Rosła również arabska imigracja do Palestyny⁷. W pierwszym okresie żydowskiego osadnictwa dość powszechny był pogląd, że imigracja Żydów przyczyniła się do rozwoju Palestyny, na którym skorzystali także Arabowie. Jednym z argumentów przemawiających za tą tezą było uruchomienie w 1892 r. linii kolejowej łączącej Jerozolimę z Hajfą, sfinansowanej z żydowskich środków. W wyniku drugiej (1904–1914) i trzeciej (1919–1923) alii do Palestyny przybyło ponad 75 000 nowych osadników. Podobnie jak w przypadku pierwszej alii zdecydowana większość z nich pochodziła z Rosji⁸. Byli oni podstawą trwałych struktur społecznych oraz ekonomicznych, stanowiących fundament dla dalszej żydowskiej kolonizacji Palestyny. Nie byłaby ona jednak możliwa bez ideologicznego i finansowego wsparcia Światowej Organizacji Syjonistycznej powstałej w 1897 r. podczas

⁴ Po upadku powstania Szymona Bar-Kochby (132–135 r.) Rzymianie ustanowili w Jerozolimie pogańskie miejsca kultu religijnego i zabronili Żydom wejścia do miasta pod groźbą śmierci. Nazwę Jerozolima zmieniono na Colonia Aelia Capitolina. Zmieniono także nazwę tego regionu z Judei (kraj Żydów) na Palestynę, w którym to określeniu użyto nazwy największego starożytnego wroga Izraela – Filistynów. Ci ostatni są utożsamiani z ludem Peleset, którego nazwa jest bardziej zbliżona do określenia Palestyna. Zob. K. Izak, *Brązowe zabytki w typie środkowoeuropejskim na terenie Grecji i wschodniej części wybrzeża Morza Śródziemnego a problem wędrowców Dorów i „ludów morskich”*, „Materiały Zachodniopomorskie” 1986, t. 32, s. 88; T. Jelonek, *Historia Izraela. Od niewoli babilońskiej do upadku powstania Bar-Kochby*, Kraków 2019, s. 141.

⁵ D. Bensimon, E. Errera, *Żydzi i Arabowie. Historia współczesnego Izraela*, Warszawa 2000, s. 33.

⁶ Najstarsze żydowskie nowożytne osiedle w Palestynie, Petach Tikwa, zostało założone w 1878 r. Żydzi jednak osiedlali się w Palestynie już przed XIX w. Przybywali tam m.in. po zakończeniu rekonkwisty w Hiszpanii w 1492 r., gdy chrześcijańscy władcy wydali edykty nakazujące Żydom opuszczenie Hiszpanii. Osiedlali się m.in. w Safed na terenie Galilei. Zob. K. Armstrong, *W imię Boga. Fundamentalizm w judaizmie, chrześcijaństwie i islamie*, Warszawa 2005, s. 21–22, 29–30. Szacuje się, że w połowie XIX stulecia żyło w Palestynie ok. 10 000 Żydów, z czego połowa w Jerozolimie. Zob. K. Kubiak, *Wojna o niepodległość Izraela 1947–1949*, Zabrze–Tarnowskie Góry 2013, s. 16.

⁷ A. Chojnowski, J. Tomaszewski, *Izrael*, Warszawa 2001, s. 10.

⁸ J. Gelvin, *Konflikt izraelsko-palestyński*, Kraków 2009, s. 75.

I Kongresu Syjonistycznego w Bazylei⁹. Odbył się on z inicjatywy Teodora Herzla (1860–1904), autora książki *Der Judenstaat* (pol. *Państwo żydowskie*), opublikowanej w 1896 r.¹⁰ Herzl stwierdził w niej m.in., że jedynym sposobem uniknięcia przez Żydów prześladowań jest zbudowanie własnego państwa i przesiedlenie się do niego¹¹. Działania tej organizacji wspierał Żydowski Fundusz Narodowy, powołany w 1901 r., mający koordynować zakup ziemi w Palestynie. Upowszechniło się wówczas hasło autorstwa Israela Zangwilla, który nazwał Palestynę „ziemią bez narodu dla narodu bez kraju”¹². Syjoniści często używali także nieco zmienionej formy: „Palestyna jest ziemią bez ludu dla ludu bez ziemi”¹³. Dawali w ten sposób do zrozumienia, że ten region jest niezamieszany, podczas gdy żyło tam kilkaset tysięcy ludzi. Znane są też poglądy brytyjskich teologów protestanckich, którzy głosili ideę powrotu Żydów do Ziemi Świętej w celu przyspieszenia powtórnego przyjścia Jezusa i w konsekwencji nawrócenia Żydów

⁹ Syjonizm jest definiowany jako ruch polityczny głoszący ideę powrotu Żydów do ich historycznej ojczyzny. Określenie to wymyślił w 1892 r. wiedeński działacz żydowski Natan Birnbaum. Nazwa pochodzi od wzgórza Syjon w Jerozolimie. Z czasem słowem Syjon nazywano Ziemię Świętą. Syjonizm powstał na bazie żydowskiego nacjonalizmu, kształtującego się w XIX w. w Niemczech w ramach tzw. *haskali*, czyli żydowskiego oświecenia, w którym rozwijano idee nacjonalizmu i socjalizmu, powszechne wówczas w Europie. Ruch syjonistyczny miał wielu przeciwników wśród samych Żydów. Ci, którzy mieszkali w Niemczech i Francji, zwalczali syjonizm jako zagrożenie dla ich marzeń o uznaniu ich za Niemców czy Francuzów. Nie mogli się bowiem tak określać, jeśli syjoniści twierdzili, że Żydzi są odrębnym narodem i dążą do zbudowania samodzielnego państwa. W Europie Wschodniej, głównie w Rosji, żydowska ortodoksja zwalczala syjonizm jako herezję. Przywrócenie Izraela mogło bowiem nastąpić dopiero po przyjściu Mesjasza. Z kolei Żydzi aktywnie działający w partiach socjalistycznych wiązali swoje nadzieje z socjalizmem, a nie z ruchem narodowym, w związku z tym uznawali syjonizm za wrogi ideologicznie. Zob. K. Gebert, *Pokój z widokiem na wojnę. Historia Izraela*, Warszawa 2023, s. 20.

¹⁰ Pierwsze polskie wydanie *Państwa żydowskiego* ukazało się w 1917 r. nakładem Wydawnictwa Akademickiej Młodzieży Syjonistycznej „Jardenja”.

¹¹ Początkowo Herzl, zanim opowiedział się za Palestyną, brał pod uwagę inne lokalizacje państwa żydowskiego, w tym Argentynę, zachodnie regiony USA, Cypr oraz Ugandę. Zob. P. Johnson, *Historia Żydów*, Warszawa 2020, s. 559–560.

¹² W 1840 r. brytyjski polityk Anthony Ashley Cooper, lord Shaftesbury, przedstawił projekt kolonizacji Palestyny przez Żydów, popierając go hasłem: „Ziemia bez narodu dla narodu bez ziemi”. Zob. D. Pipes, *[Christian Zionism]: Israel's Best Weapon?*, „New York Post”, 15 VII 2003 r., za: <https://pl.danielpipes.org/1149/chrzescijanski-syjonizm-najlepsza-bron-izraela> [dostęp: 15 VII 2003].

¹³ P. Bożejewicz, *XX wiek: Ziemia obiecana terrorystów*, „Rzecz o Historii”, dodatek do „Rzeczpospolitej”, 2 IX 2016 r.

na chrześcijaństwo. Te opinie przetrwały w Wielkiej Brytanii i upowszechniły się w USA jako syjonizm chrześcijański¹⁴.

Kontrolę nad syjonistycznymi osiedlami przejęło Żydowskie Towarzystwo Kolonizacyjne, którego założycielem był niemiecki finansista Maurice de Hirsch, entuzjasta tworzenia żydowskich osad rolniczych, nazywanych potem kibucami¹⁵ lub moszawami¹⁶. Z ogółu żydowskiej ludności Palestyny, która po trzeciej alii liczyła ok. 85 000 ludzi, zaledwie ok. 12 000 (14%) mieszkalo w kibucach i moszawach¹⁷. Przyczyniły się one do separacji żydowskiego rolnictwa od pracowników pochodzenia arabskiego, a tym samym do pogorszenia ich warunków bytowych. To właśnie w wyniku drugiej i trzeciej fali migracyjnej stało się widoczne, że przyszły Izrael powoli przekształca się w socjaldemokratyczne, hebrajskojęzyczne państwo, którego rozwój ekonomiczny przeszedł taką, a nie inną drogę. I chociaż szacuje się, że 90% imigrantów z drugiej i trzeciej alii po krótkim pobycie opuściło Palestynę i udało się do Europy Zachodniej i USA, populacja żydowska w tym

¹⁴ Według niektórych autorów źródłem ruchu syjonistycznego był żydowski mesjanizm. Zgodnie z jego ideą nie należy odwlekać przyjścia Mesjasza, lecz przyspieszyć je przez podejmowanie konkretnych działań politycznych. Najważniejszym z nich jest powrót Żydów do Palestyny, a jeśli to będzie konieczne, nawet przez doprowadzenie do Armagedonu – apokaliptycznej wojny. Zob. J.M. Gleize, *Prawdziwy Izrael i fałszywy judaizm*, Warszawa 2022, s. 188–189.

¹⁵ Kibuce, czyli komuny, były gospodarstwami komunalnymi. Nie istniała w nich własność prywatna. Mieszkańcy łączyli uprawę warzyw i owoców z hodowlą zwierząt i mleczarstwem. Kibucnicy, których prywatność była bardzo ograniczona, spożywali posiłki we wspólnych jadalniach, a wychowanie dzieci stanowiło zadanie całej społeczności i odbywało się w miejscowych przedszkolach. Decyzje podejmowano zazwyczaj kolektywnie. Pierwszy kibuc został założony w 1909 r. w Deganii na południowym brzegu Jeziora Tyberiadzkiego (Genezaret). Zob. J. Gelvin, *Konflikt izraelsko-palestyński...*, s. 81–82.

¹⁶ Moszawy wyewoluowały z kibuców w latach 20. XX w. Były gospodarstwami spółdzielczymi, w których pozwalano na posiadanie ziemi na własność i samodzielną sprzedaż płodów rolnych. W źródłach pojawia się też pogląd, że moszawy powstawały wcześniej niż kibuce. Były zakładane w okresie pierwszej alii, kibuce natomiast tworzyli uczestnicy drugiej alii. Żydzi okazali się jednak nieprzygotowani do ciężkiej pracy fizycznej, więc pracowali w nich głównie arabscy robotnicy rolni. O ekonomicznym przetrwaniu osiedla decydowała pomoc żydowskich filantropów z rodzin Montefiore czy Rothschildów. W związku z tym z hasła syjonistów „podbój pracą żydowską” uczyniono ideologię. Stała się ona, obok wykupu arabskiej ziemi od arabskich właścicieli obojętnych na los dzierżawców, jedną z przyczyn wczesnego konfliktu między Żydami i Arabami. Dla palestyńskich Arabów taki „podbój” oznaczał z reguły utratę źródeł utrzymania, ponieważ rezygnowano z nich jako pracowników i zastępowano Żydami. Zob. K. Gebert, *Pokój z widokiem...*, s. 44.

¹⁷ J. Gelvin, *Konflikt izraelsko-palestyński...*, s. 81.

regionie wzrosła na tyle, że jej struktury i instytucje mogły funkcjonować i przetrwały przez długi okres, aż zostały zasilone nową falą osadników¹⁸.

Podczas I wojny światowej doszło do dwóch wydarzeń, które miały długofalowe skutki dla regionu i stały się źródłem konfliktu palestyńsko-żydowskiego i szerzej – arabsko-izraelskiego. Francuzi i Anglicy, aktywni tu od XIX w., dokonali podziału tego terytorium na strefy wpływów, mające obowiązywać po zakończeniu wojny. W maju 1916 r. podpisali tajne porozumienie, które przeszło do historii jako układ Sykes–Picot¹⁹. Zgodnie z nim terytorium położone na zachód od rzeki Jordan (tzw. Cisjordania) miało pozostać pod kontrolą międzynarodową, Transjordania (obecnie Jordania) natomiast miała stać się częścią niezależnego państwa arabskiego. Drugim niezwykle ważnym wydarzeniem było złożenie deklaracji Balfoura, czyli brytyjskiej obietnicy utworzenia żydowskiej siedziby narodowej w Palestynie²⁰. Dwadzieścia lat po I Kongresie Syjonistycznym został spełniony najważniejszy cel Herzla, czyli uzyskanie międzynarodowych gwarancji dla żydowskiego osadnictwa w Palestynie. Udzieliła ich Wielka Brytania. Tę sytuację trafnie obrazowało hasło, że była to „obietnica jednego narodu, by dać drugiemu terytorium trzeciego”.

Deklaracja Balfoura pozostawała w sprzeczności z układem Sykes–Picot. Po zakończeniu wojny, na konferencji w San Remo w kwietniu 1920 r., przyjęto oficjalnie, że Palestyna i Transjordania będą stanowić mandat brytyjski. Rok później, na konferencji w Kairze, Wielka Brytania utworzyła z Transjordanii oddzielny obszar mandatowy – Emirat Transjordanii, na którego czele stanął emir Abd Allah, syn Al-Husajna, szarifa Mekki i władcy Al-Hidżazu. Temu ostatniemu, za udział w walkach przeciwko Turkom, Brytyjczycy obiecali utworzenie Królestwa Arabii, które swym zasięgiem miało obejmować także Palestynę. Wielka Brytania tę samą ziemię zamierzała zatem oddać i Arabom, i Żydom, podczas gdy sama przejęła nad

¹⁸ Tamże, s. 81–82.

¹⁹ Nazwa pochodzi od nazwisk dwóch negocjatorów i sygnatariuszy tego paktu – Marka Sykesa, reprezentującego Wielką Brytanię, i François Georges-Picota, reprezentanta Francji.

²⁰ Był to list wysłany 2 listopada 1917 r. przez brytyjskiego ministra spraw zagranicznych lorda Arthura Balfoura do barona Waltera Rothschilda. List stanowił deklarację brytyjskiego rządu wyrażającą pragnienie utworzenia w Palestynie żydowskiej siedziby narodowej, co było odpowiedzią na oczekiwania i starania ruchu syjonistycznego, którego Rothschild był przedstawicielem. Zob. D. Bensimon, E. Errera, *Żydzi i Arabowie...*, s. 38–39.

nią kontrolę. Także nad Transjordanią rzeczywistą władzę sprawował brytyjski wysoki komisarz z siedzibą w Jerozolimie²¹.

Jednym z elementów sprawowania przez Brytyjczyków mandatu w Palestynie była realizacja deklaracji Balfoura, czyli zgody na przybywanie coraz większej liczby żydowskich imigrantów. Na początku brytyjskiego mandatu w Palestynie żyło ok. 70 000 Żydów wśród 700 000 mieszkańców, przy czym większość z nich przybyła tam w ciągu 40 lat, począwszy od 1882 r.²² W związku z zaledwie 10-procentowym udziałem społeczności żydowskiej w całej populacji Palestyny syjoniści uznali imigrację Żydów na dużą skalę za kwestię kluczową. W wyniku czwartej alii w latach 1924–1928 do Palestyny przyjechało ok. 82 000 nowych imigrantów, czyli prawie tyle samo co w trzech poprzednich łącznie²³. Połowę przyjezdnych stanowili Żydzi z Polski. Zdecydowana większość przybyszów osiedliła się w miastach, zwłaszcza w Tel Awiwie i Hajfie, rezygnując z socjalistycznych ideałów i kibucowych doświadczeń poprzedników²⁴. Do końca lat 20. XX w. do Palestyny dotarło 100 000 Żydów, ale w latach 1927–1928 żydowska emigracja z Palestyny była większa niż imigracja, ponieważ wiele osób nie potrafiło odnaleźć się w nowym miejscu zamieszkania. W latach 1929–1939 doszło do piątej alii, w ramach której przybyło ok. 200 000 Żydów²⁵. Większość żydowskich imigrantów uciekła wówczas przed antysemitkami prześladowaniami w Niemczech i Polsce. Liczebność jiszuwu, jak określano społeczność żydowskich mieszkańców Palestyny przed powstaniem Izraela, się podwoiła. Żydzi stanowili 30% populacji, trzykrotnie więcej niż 15 lat wcześniej. Pozwoliłoby to na spełnienie się wizji syjonistycznej. Przyjechało w tym czasie także więcej specjalistów z różnych dziedzin niż podczas poprzednich fal imigracji. Przybysze osiedlali się w miastach nad Morzem Śródziemnym, a nie na rolniczych obszarach w środkowej części Palestyny, na których powstawały kibuce i moszawy²⁶. Tworzono je na terenach wykupywanych od arabskich feudałów, dotąd dzierżawiącym je palestyńskim chłopom (fellachom), których w ten sposób rugowano z ziemi. W 1930 r. w Palestynie było prawie

²¹ A. Citlak, *Na wschód od Jordanu. W kraju braci Semitów*, Warszawa 2015, s. 138.

²² M. Bunton, *Konflikt palestyńsko-izraelski*, Łódź 2017, s. 42.

²³ J. Gelvin, *Konflikt izraelsko-palestyński...*, s. 83.

²⁴ Tamże.

²⁵ M. Bunton, *Konflikt palestyńsko-izraelski...*, s. 43; J. Gelvin, *Konflikt izraelsko-palestyński...*, s. 140.

²⁶ M. Bunton, *Konflikt palestyńsko-izraelski...*, s. 43.

30% bezrobotnych arabskich rolników. Do 1933 r. brytyjska administracja zarejestrowała 3271 zażaleń od arabskich chłopów eksmitowanych z ziemi przez żydowskich właścicieli. Nie wiadomo jednak, ile takich rodzin było w rzeczywistości, ponieważ nie wszyscy składali zażalenia²⁷.

Żydzi przybyli z Europy mieli większą wiedzę i doświadczenie w tworzeniu instytucji państwowych i biurokratycznych niż rdzenni mieszkańcy. W czerwcu 1920 r. utworzono podziemną organizację o nazwie Hagana (Obro-
na)²⁸ w celu obrony żydowskich osadników przed arabskimi mieszkańcami. W 1921 r. założono Powszechną Federację Pracowników w Ziemi Izraela (Ha-Histadrut ha-Klalit shel ha-Owdim b'Erec Jisrael, w skrócie Histadrut). Reprezentowała ona interesy społeczne i ekonomiczne swych członków i zapewniała im kredyty, opiekę zdrowotną oraz edukację. Regulowała również wielkość rynku pracy przez wywieranie presji na żydowskich pracodawców, i co ważne, w nazwie odwoływała się już do Izraela. W 1929 r. utworzono Agencję Żydowską, która budowała własne struktury parapństwowe. Rok później powstała lewicowa Partia Robotników Ziemi Izraela (Mifleget ha-Polaim b'Erec Jisrael, Mapai), która przejęła kontrolę nad Histadrutem. Na jej czele stał Dawid Ben Gurion, polski Żyd z Płńska, który do Palestyny przybył w 1906 r. w ramach drugiej alii²⁹. W przeciwieństwie do dobrze zorganizowanego i mającego ważne kontakty polityczne żydowskiego przywództwa palestyńscy Arabowie byli podzieleni, co paraliżowało ich działania. Jednak i wśród nich od lat 20. rozwijał się palestyński nacjonalizm. W 1921 r. Al-Hadżdż Muhammad Amin al-Husajni został wybrany na wielkiego muftiego Jerozolimy, czyli zwierzchnika religijnego palestyńskich muzułmanów, a w następnym roku na przewodniczącego nowo powstałej Najwyższej Rady Muzułmańskiej (Al-Madżlis al-Islami al-Ala). Al-Hadżdż Muhammad Amin al-Husajni zaczął wykorzystywać islam do promowania swojego przywództwa nad rozwijającym się palestyńskim ruchem narodowym, coraz bardziej wrogo nastawionym do Żydów i Brytyjczyków. Wynikało to przede wszystkim z postępującego przejmowania terytorium Palestyny przez żydowskie osadnictwo³⁰. Rywalizację między Żydami i Arabami Brytyjczycy rozgrywali

²⁷ Wielu bogatych syjonistów działających na rzecz osiedlania się Żydów w Palestynie wykupywało w niej ziemię, nie mając zamiaru tam wyemigrować. Posiadaczami wielkich obszarów palestyńskiej ziemi stali się np. Rothschildowie. Zob. E. Wójcik, *Konflikt bliskowschodni. Aspekty militarne*, Warszawa 1975, s. 49.

²⁸ Hagana powstała w wyniku zreformowania organizacji Ha-Szomer utworzonej w 1908 r.

²⁹ E. Wójcik, *Konflikt bliskowschodni...*, s. 42–45.

³⁰ Tamże, s. 47.

na swoją korzyść. Takie działania musiały spotkać się z protestami rdzennych mieszkańców tych terenów. Palestyńscy Arabowie uważali całe terytorium brytyjskiego mandatu Palestyny za swoją ojczyznę. Nikt z nimi nie konsultował żydowskiego osadnictwa, gdyż ich terytorium najpierw było częścią imperium osmańskiego, a od 1917 r. znalazło się pod brytyjskim protektoratem. Brytyjskie zaangażowanie w ruch syjonistyczny postrzegano jako poważne zagrożenie dla tożsamości narodowej Arabów, którzy nie tylko nie otrzymali swojego państwa, jak podczas I wojny światowej obiecywali Brytyjczycy, lecz także znaleźli się całkowicie pod ich kontrolą.

Podsumowanie

Migracja Żydów do Palestyny, wspierana przez organizacje syjonistyczne, naruszyła panujące stosunki społeczne i stała się źródłem napięć między ludnością arabską i przybyszami. Sytuację zaostrzyła polityka Wielkiej Brytanii, która podczas I wojny światowej obiecała szarifowi Mekki utworzenie Królestwa Arabii, a syjonistom – powstanie żydowskiej siedziby narodowej w Palestynie. Realizacja deklaracji Balfoura, która została odebrana jako sojusz brytyjskich władz z Żydami, sprawiła, że palestyńscy Arabowie uważali migrację Żydów za kolonizujący ruch osiedleńczy. Przybysze z Europy górowali nad miejscową ludnością ekonomicznie i cywilizacyjnie. Budowali struktury polityczne i obronne. Po arabskiej stronie rozwijał się natomiast palestyński ruch nacjonalistyczny, na którego czele stanął Al-Hadżdż Muhammad Amin al-Husajni, wielki mufti Jerozolimy. Miejscowi Arabowie za wrogów uważali zarówno Żydów, jak i Brytyjczyków sprawujących mandat w Palestynie.

Walki Palestyńczyków z Żydami przed powstaniem Izraela

Do pierwszego starcia rdzennych mieszkańców Palestyny z żydowskimi osadnikami doszło 29 marca 1886 r. Arabscy chłopci zaatakowali Petach Tikwę, najstarsze żydowskie osiedle, założone w 1878 r. Było to jednak zdarzenie, które nie miało żadnego wpływu na późniejsze, coraz bardziej napięte relacje arabsko-żydowskie. Napady na żydowskie osiedla zaczęły się nasilać przed I wojną światową. W odpowiedzi w 1908 r. powstała organizacja Ha-Szomer (Strażnik), której członkowie za opłatą chronili żydowskie mienie. Napastnicy kierowali się głównie motywami kryminalnymi, rabując Żydom dobytek, szomrowie zaś byli przekonani, że stoją na straży żydowskiego interesu narodowego i często zachowywali się prowokacyjnie wobec Arabów³¹.

³¹ K. Gebert, *Pokój z widokiem...*, s. 47.

W 1920 r. wielokrotnie dochodziło do brutalnych antyżydowskich zamieszek, m.in. w Jerozolimie w lutym, marcu i kwietniu. Po obu stronach były ofiary śmiertelne. W dniu 1 marca kilkuset libańskich Arabów zaatakowało niewielką żydowską osadę Tel Chaj, założoną w 1905 r., obecnie położoną w Izraelu przy granicy z Libanem. Podczas jej obrony zginęło pięciu Arabów i siedmiu Żydów, w tym Josef Trumpeldor, uczestnik wojny rosyjsko-japońskiej, oficer armii carskiej i twórca Legionu Żydowskiego wspierającego brytyjskie siły na Bliskim Wschodzie podczas I wojny światowej. Atak na Tel Chaj urósł do rangi symbolu jako pierwsza bitwa w niekończącej się wojnie, a Trumpeldor został bohaterem narodowym. Od jego nazwiska nazwano organizację młodzieżową Betar (od Brit Trumpeldor – ród Trumpeldora) lub Bejtar (od Brit Josef Trumpeldor), założoną w końcu 1923 r. przez frakcję rewizjonistów w ruchu syjonistycznym³².

Na początku kwietnia 1920 r. muzułmańskie święto ku czci proroka Mojżesza (Id Nabi Musa)³³, podczas którego Arabowie propagowali niepodległościowe hasła, przekształciło się w antyżydowskie zamieszki. Po obu stronach byli zabici i ranni. Walki wynikały ze wzrostu napięcia w stosunkach arabsko-żydowskich stanowiącego konsekwencję rozwoju żydowskiego osadnictwa w Palestynie, a także proklamowania Królestwa Wielkiej Syrii, obejmującego terytoria współczesnej Syrii, Libanu i Palestyny, które przetrwało zaledwie cztery miesiące (8 marca – 24 lipca 1920 r.). Poparcie dla tego królestwa i jego monarchy, Fajsala, drugiego syna Al-Husajna, manifestowano m.in. w Jerozolimie. Nie uznały go Francja i Wielka Brytania. Jego istnienie zostało zakończone wkroczeniem francuskich wojsk do Damaszku³⁴. W wyniku antyżydowskich zamieszek pojawiły się spory w ruchu syjonistycznym. Jego przywódca Chaim Weizman oraz wspomniany Dawid Ben Gurion mieli nadzieję na *modus vivendi* z Arabami i utworzenie państwa żydowskiego. Ten pierwszy już wcześniej prowadził rozmowy na ten temat z Fajsalem. Ben Gurion początkowo nie brał pod uwagę zagrożenia ze strony arabskiego nacjonalizmu. Pragnął, aby Żydzi i arabscy robotnicy żyli w zgodzie i przyjaźni. Później twierdził również, że prawa palestyńskich

³² Tamże, s. 74. Organizacja Betar była bardzo aktywna w Polsce. Zob. przyp. 44.

³³ Mojżesz (Musa) jest uznawany przez muzułmanów za proroka, podobnie jak Jezus (Isa). Do zakończenia I wojny światowej mieszkańcy Jerozolimy będący wyznawcami judaizmu, chrześcijaństwa lub islamu obchodzili tam święta upamiętniające postaci ze Starego Testamentu, Biblii i Koranu.

³⁴ J. Żebrowski, *Dzieje Syrii. Od czasów najdawniejszych do współczesności*, Warszawa 2006, s. 166–168.

Arabów zagwarantuje nie tylko umowa z Żydami, lecz także to, że są otoczeni przez sąsiadujące z Palestyną państwa arabskie i ściśle z nimi związani. Jednak każdy akt przemocy ze strony Arabów wzmacniał pozycję rewizjonistów, na czele z Władimirem Żabotyńskim, który uważał, że arabski nacjonalizm jest siłą nie mniejszą niż syjonizm. Twierdził, że państwo żydowskie, które w jego planach miało leżeć po obu brzegach Jordanu, będzie gwałtownie atakowane i może zostać obronione tylko za pomocą zbudowania muru nie do przebrnięcia³⁵. Jako jeden z pierwszych wstąpił do Hagany³⁶.

Na początku maja 1921 r. doszło do zamieszek w Jafie. Arabowie zaatakowali hotel dla żydowskich imigrantów, których oskarżono o szerzenie niemoralności, ponieważ widok dziewcząt z hotelu idących w szortach na plażę w męskim towarzystwie był dla konserwatywnej społeczności arabskiej prowokacją obyczajową. Zamieszki przekształciły się w akty przemocy, która opanowała okolice Jafy i eskalowała podczas arabskich ataków na Petach Tikwę i Haderę. Był to pierwszy gwałtowny arabski bunt przeciwko deklaracji Balfoura. Zginęło wówczas 47 Żydów i 48 Arabów, a 146 Żydów i 73 Arabów zostało rannych³⁷.

Kolejny trudny okres przypadł na 1922 r. W czerwcu, aby uspokoić nastroje w Palestynie, brytyjski parlament przyjął białą księgę opracowaną przez Winstona Churchilla, ówczesnego ministra ds. kolonii, który prezentował prosyjonistyczne poglądy. Potwierdzała ona ważność obietnic złożonych w deklaracji Balfoura. Zgodnie z przedstawioną w dokumencie interpretacją deklaracji ustanowienie żydowskiej siedziby narodowej nie powinno być rozumiane jako judaizacja całej Palestyny i naruszanie praw społeczności arabskiej. Ponadto zapowiedziano wprowadzenie ograniczeń ilościowych w żydowskiej imigracji. Wizy osadnicze mogli uzyskać tylko ci Żydzi, którzy posiadali powyżej 2500 dolarów³⁸. W dużym stopniu ograniczyło to liczebność nowych żydowskich imigrantów napływających do Palestyny i zmniejszyło aspiracje polityczne syjonistów. Arabowie dzięki przyznaniu im środków rządowych zyskali znaczną samodzielność i przekonanie o poparciu Wielkiej Brytanii. Pomimo to w 1925 r. w Palestynie doszło do kolejnych antyżydowskich wystąpień. Społeczność żydowska zareagowała rozbudową Hagany, obejmującą zakup uzbrojenia, powstanie magazynów

³⁵ S.S. Montefiore, *Jerozolima. Biografia*, Warszawa 2011, s. 463.

³⁶ Tamże.

³⁷ K. Gebert, *Pokój z widokiem...*, s. 82–83, 85.

³⁸ P. Johnson, *Historia Żydów...*, s. 618–619, 623.

amunicji i organizowanie szkoleń wojskowych. Miało to służyć utworzeniu grup samoobrony, zdolnych do przeciwdziałania takim wystąpieniom. Inicjatorem powstania tych grup był Żabotyński. Militarizm stał się podstawą jego ideologii rewizjonistycznej. W połowie lat 20. założył Związek Syjonistów Rewizjonistów³⁹. Jego młodzieżówką był wspomniany wcześniej Betar. Członkowie tej organizacji nosili mundury i urządzali defilady. Żabotyński chciał, aby Żydzi sami zajęli się swoimi sprawami, zamiast zdawać się na zabiegi dyplomatyczne Chaima Weizmana prowadzone z brytyjskimi władzami. Uważał bowiem, że konflikt z Arabami ma charakter egzystencjalny.

W 1928 r. zaczęło dochodzić do starć przy Ścianie Płaczu w Jerozolimie. Brytyjczycy skierowali policję do tłumienia zamieszek, a w tym czasie wielki mufti Jerozolimy Al-Hadżdż Muhammad Amin al-Husajni szerzył plotkę, że Żydzi zamierzają zająć meczet Al-Aksa na Wzgórzu Świątynnym (Al-Haram asz-Szarif). Jednocześnie Żabotyński proklamował pod Ścianą Płaczu żydowską suwerenność, co wywołało jeszcze większy gniew Arabów, którzy napadali na Żydów. Z ich strony z kolei doszło do odwetów, w tym na kobietach i dzieciach. Większość strat zadały jednak Arabom brytyjskie siły porządkowe usiłujące powstrzymać rzezie. Do 28 sierpnia 1929 r., kiedy Brytyjczykom udało się zapanować nad sytuacją, zginęło 133 Żydów i 116 Arabów, a 339 Żydów i 232 Arabów odniosło rany⁴⁰. W następnym roku komisja śledcza powołana do zbadania tych wydarzeń opublikowała raport, w którym obie strony obarczono winą za zajścia, przy czym po stronie arabskiej główna odpowiedzialność spadła na wielkiego muftiego Jerozolimy⁴¹. Wydarzenia z 1929 r. utwierdziły rewizjonistów skupionych wokół Żabotyńskiego w tym, że jedynie militaryzacja społeczności żydowskiej pozwoli jej przetrwać w Palestynie. W tym czasie także Dawid Ben Gurion coraz więcej uwagi poświęcał rozwojowi Hagany. Z luźnej sieci wiejskich grup samoobrony przekształcała się ona w podziemną armię, w której służyli niemal wszyscy młodzi mężczyźni, a dowodziła nimi zdyscyplinowana kadra. Hagana zbroiła się za sprawą przemytu broni oraz jej chałupniczej produkcji w kibucach⁴².

Wzrost niepokoju w 1929 r. skutkowało opublikowaniem w październiku 1930 r. kolejnej białej księgi. Jej głównym autorem był brytyjski minister

³⁹ Nazwa pochodzi od głównego postulatu Żabotyńskiego, by Liga Narodów dokonała rewizji mandatu i przywróciła Palestynie odłączoną Transjordanie, którą rewizjoniści też zamierzali zasiedlić.

⁴⁰ K. Gebert, *Pokój z widokiem...*, s. 99–100.

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże, s. 103.

ds. kolonii Sidney Webb, lord Passfield. Dokument zapowiadał zmniejszenie liczby żydowskich imigrantów i ograniczał prawa do nabywania przez nich ziemi w Palestynie. Zapoczątkowało to nielegalną żydowską imigrację⁴³.

Rewizjoniści, którzy stracili zaufanie do syjonistycznego kierownictwa, w 1931 r. założyli własną tajną organizację zbrojną – Narodową Organizację Wojskową (Irgun Cwai Leumi), zwaną w skrócie Irgun. Bazę rekrutacyjną nowej grupy zbrojnej stanowił Betar, a Żabotyński w 1936 r. został jej naczelnym dowódcą⁴⁴. Społeczność arabska, chociaż rozbita na klany i strefy wpływów, także budowała uzbrojone formacje, których gorącymi orędownikami byli Al-Hadżdż Muhammad Amin al-Husajni oraz Izz ad-Din al-Kassam, uczestnik antyfrancuskiego powstania w Syrii, który po jego upadku w 1921 r. przybył do Palestyny. Dzięki Aminowi al-Husajniemu został imamem meczetu w Hajfie. Zaangażował się też w pobudzanie świadomości narodowej palestyńskich Arabów. Po zamieszkach w 1929 r. nasilił agitację, wzywając chłopów do organizowania się i stawiania oporu Żydom i Brytyjczykom. W 1930 r. założył organizację Czarna Ręka (Al-Kaff al-Aswad), do której werbował felchów i prowadził szkolenie wojskowe. W utworzonej podziemnej siatce oddziałów zbrojnych znalazło się ok. 800 osób. Izz ad-Din al-Kassam zdecydował się na samodzielną walkę z Brytyjczykami i Żydami, a konieczność użycia przemocy uzasadniał argumentami religijnymi. Akcje Czarnej Ręki zaczęto nazywać powstaniem szejka Al-Kassama. Polegały głównie na organizowaniu napadów na kibuce i wysadzaniu linii kolejowych. Izz ad-Din al-Kassam zginął w listopadzie 1935 r. podczas wymiany ognia z brytyjską policją. Jego śmierć wzmogła opór wobec Brytyjczyków i Żydów, a pogrzeb zgromadził największe tłumy w ówczesnych dziejach Palestyny⁴⁵.

Wiosną 1936 r. najważniejsi arabscy przywódcy zjednoczyli się i utworzyli Wysoki Komitet Arabski (Al-Ladżna al-Arabijja al-Ulja)

⁴³ Tamże, s. 101–102.

⁴⁴ Tamże, s. 103. W latach 30. XX w. ruch Żabotyńskiego miał duże poparcie w Polsce, gdzie liczba członków Betaru wynosiła ok. 60 000. Podczas pobytu w Polsce w 1936 r. Żabotyński został przyjęty przez premiera Felicjana Sławoja Składkowskiego i ministra spraw zagranicznych Józefa Becka. Polski rząd postanowił udzielić wsparcia organizacji Irgun. Polegało ono na przyznaniu jednorazowej subwencji w wysokości 250 000 zł na zakup broni, a także organizacji tajnych kursów wojskowych dla bojowników Irgunu. Ostatni taki kurs odbył się w Andrychowie wiosną 1939 r. Polskie władze wspierały też nielegalną emigrację do Palestyny, na co przeznaczyły 100 000 zł. Dzięki tej akcji do Palestyny wyjechało ok. 10 000 młodych Żydów z Betaru. Zob. K. Kubiak, *Wojna o niepodległość Izraela...*, s. 66–68.

⁴⁵ J. Gelvin, *Konflikt izraelsko-palestyński...*, s. 123–124.

z Al-Hadżdż Muhammadem Aminem al-Husajnim na czele. Komitet reprezentował również ludność arabską w Palestynie. Ogłosił on strajk powszechny i stanął na czele powstania, jednak w praktyce działaniami powstańców dowodziły lokalne komitety narodowe. Powstały one jednocześnie w Jeruzolimie, Nablusie, Jafie i innych miastach. Brytyjczycy szybko stłumili tam rebelię. Wysoki Komitet Arabski przestał w nich właściwie funkcjonować. Amin al-Husajni musiał się ukrywać przed aresztowaniem. Gdy w miastach został przywrócony spokój, powstanie objęło palestyńskie wsie. W walkach wzięło udział wielu członków organizacji Czarna Ręka. Grupami zbrojnymi w Galilei dowodził Fawzi al-Kuwakdzi, który podobnie jak nieżyjący już Al-Kassam przybył z Syrii, a w okolicach Jeruzolimy i Hebronu – Palestyńczyk Abdel Kader al-Husajni alias Mansur. Obaj odegrali później ważną rolę w wojnie o niepodległość Izraela⁴⁶. Na prowincji przemoc przybierała na sile. Brytyjczycy i Żydzi walczyli przeciwko Arabom. Dawid Ben Gurion z dowódcami Hagany układał plany obrony jiszuwu, narzucając jednocześnie politykę powściągliwości (z hebr. *hawlage*), która wykluczała masowy odwet, nawet w wypadku aktów terroryzmu wymierzonych w Żydów. Działania terrorystyczne skierowane przeciwko Arabom nieprzerwanie prowadził jednak Irgun. Arabskie bojówki odpowiadały z nie mniejszym okrucieństwem⁴⁷. Podczas powstania została powołana Palestyńska Komisja Królewska, od nazwiska przewodniczącego zwana też komisją Roberta Peela. Jej celem było znalezienie sposobu na współistnienie Arabów i Żydów na terytorium Palestyny. W lipcu 1937 r. komisja opublikowała raport z propozycją podziału Palestyny na część żydowską na obszarze Galilei, Doliny Jezreel i równinie nadbrzeżnej, część arabską oraz terytorium pod brytyjskim protektoratem. Palestyńczykom i Żydom zaproponowano przyznanie terytoriów równych pod względem powierzchni, mimo tego, że Żydzi stanowili 1/3 mieszkańców Palestyny. Na tę propozycję Palestyńczycy odpowiedzieli zwiększeniem aktywności powstańczej⁴⁸.

W dniu 26 września 1937 r. w Nazarecie arabska bojówka zamordowała Lewisa Andrewsa, brytyjskiego gubernatora Galilei, co było pierwszym zabójstwem wysokiego urzędnika administracji mandatowej w Palestynie. Dnia 1 października brytyjskie władze rozwiązały Wysoki Komitet Arabski oraz wydały nakazy aresztowania wszystkich jego członków. Mufti został usunięty ze stanowiska. W obawie przed aresztowaniem w przebraniu

⁴⁶ K. Gebert, *Pokój z widokiem...*, s. 118–119.

⁴⁷ Tamże, s. 120.

⁴⁸ Tamże, s. 117.

kobiety uciekł z Jerozolimy na wybrzeże, skąd łodzią odpłynął do Bejrutu, a następnie schronił się w Iraku. Palestyńscy powstańcy nadal jednak atakowali Brytyjczyków i Żydów⁴⁹. To właśnie w tym czasie noszona na głowie przez chłopów kefia (arab. *kufija*, zwana również arafatką), popularna chusta w kratę podtrzymywana za pomocą opaski (arab. *agal*), stała się symbolem palestyńskiej tożsamości i patriotyzmu. Aby opanować sytuację, Wielka Brytania wysłała do Palestyny dodatkowo 10 000 żołnierzy. Łącznie spokój usiłowało zaprowadzić 30 000 brytyjskich wojskowych⁵⁰. Zagrożona społeczność żydowska stała się bardziej zdeterminowana. W siłę urosł Irgun, który na arabski terror odpowiedział jeszcze większym terrorem. Organizacja ta zapoczątkowała na Bliskim Wschodzie terroryzm masowy w postaci ataków przeprowadzanych z użyciem materiałów wybuchowych. Terrorysty z Irgunu podkładali bomby na arabskich bazarach, gdzie ginęły dziesiątki ludzi. Organizacje żydowskie potępiały te zamachy i nie przyjmowały do wiadomości, że ich inicjatorami byli Żydzi⁵¹. Brak reakcji spowodował, że Irgun, wcześniej niewielkie ugrupowanie, w latach 40. zwiększył liczebność do rozmiarów niemal dywizji. Najskuteczniejsze w walce z palestyńskim powstaniem były jednak Nocne Oddziały Specjalne (Special Night Squads, SNS) pod dowództwem Orde'a Charlesa Wingate'a, mistyka i syjonisty chrześcijańskiego, skierowanego przez Brytyjczyków do Palestyny w 1936 r. Był on przekonany, że powstanie państwa żydowskiego umożliwi spełnienie chrześcijańskich przepowiedni. Arabowie toczący walkę z syjonistami byli więc wrogami nie tylko Żydów i władz mandatowych, lecz po prostu Boga, a z wrogami Boga należało walczyć bezwzględnie. W SNS służyło 50 brytyjskich żołnierzy i ok. 150 żydowskich ochotników. Ich zadaniem była ochrona rurociągu naftowego prowadzącego z Iraku do Hajfy. Gdy dochodziło do aktów sabotażu, SNS karały mieszkańców pobliskich wiosek⁵².

Walki trwały do maja 1939 r. W ciągu trzech lat powstania zginęło 400 Żydów, 200 Brytyjczyków i ok. 5000 Arabów, w tym ponad 3000 powstańców⁵³. Znaczna część palestyńskich przywódców została uwięziona lub wygnana. Oblicza się, że w wyniku powstania straty wśród palestyńskich

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ K. Kubiak, *Wojna o niepodległość Izraela...*, s. 50.

⁵¹ Dopiero od końca XX w. niektórzy żydowscy historycy zaczęli ujawniać ciemne strony historii Izraela i ruchu syjonistycznego, za co są często oskarżani o zdradę. Zob. K. Gebert, *Pokój z widokiem...*, s. 119–120.

⁵² Tamże, s. 120–122.

⁵³ Tamże, s. 121.

Arabów wyniosły 10% ogółu populacji mężczyzn⁵⁴. Tysiące domów zniszczono, a gospodarka znalazła się w ruinie. Brytyjczycy zdali sobie sprawę z potrzeby zmian w sprawowaniu mandatu i ponownego rozważenia poparcia utworzenia siedziby narodowej Żydów w Palestynie. Powstanie stanowiło pierwszy tak ważny punkt w najnowszej historii Palestyńczyków⁵⁵. Należy zwrócić uwagę, że wybuchło ono w okresie piątej alii, podczas której nastąpił gwałtowny wzrost liczby ludności żydowskiej, spowodowany przede wszystkim opuszczeniem przez nią Niemiec po dojściu Adolfa Hitlera do władzy. W sierpniu 1933 r. przedstawiciele władz niemieckich oraz instytucji żydowskich podpisali porozumienie Haawara (Heskem ha-Awara – umowa o transferze lub umowa o przeniesieniu). Syjonistów reprezentował Chaim Arlosoroff. W ramach tej umowy od 1933 r. do wybuchu II wojny światowej wyjechało do Palestyny ok. 60 000 niemieckich Żydów. Byli wśród nich ludzie dobrze sytuowani i wykształceni, którzy po powstaniu Izraela w 1948 r. stworzyli elitę tego państwa⁵⁶. W 1939 r. władze Wielkiej Brytanii opublikowały kolejną białą księgę. Brytyjski rząd oświadczył w niej, że w Palestynie żyje ponad 450 000 Żydów, co dowodzi, że deklaracja Balfoura o utworzeniu państwa żydowskiego została spełniona. Ponadto określono limit imigracji Żydów do Palestyny na poziomie 75 000 osób w ciągu pięciu lat, potem imigracja miała być uzależniona od zgody Arabów. Ograniczono możliwość zakupu ziemi przez syjonistów do wyznaczonych obszarów. Wezwano również do ustanowienia jednolitego państwa palestyńskiego, w którym Arabowie i Żydzi mieli wspólnie sprawować władzę. Zakładano, że na jego utworzenie potrzeba dziesięciu lat⁵⁷. Pomimo różnych obostrzeń nielegalna emigracja Żydów z Europy do Palestyny trwała nadal, nasiliła się na przełomie lat 30. i 40., a potem po zakończeniu II wojny światowej. Zajmował się nią Instytut Nielegalnej Imigracji (Mossad le Alija Bet). Nielegalną emigrację z Europy Żydzi nazywali po hebrajsku *bricha* (pol. ucieczka)⁵⁸.

⁵⁴ M. Bunton, *Konflikt palestyńsko-izraelski...*, s. 59.

⁵⁵ Powstanie palestyńskie z lat 1936–1939 jest uważane za najważniejszy – obok *al-nakby* z 1948 r. – punkt zwrotny we współczesnej historii Palestyńczyków. Zob. J. Gelvin, *Konflikt izraelsko-palestyński...*, s. 131.

⁵⁶ H. Kozieł, *Jak sabotowano próby ratowania Żydów*, „Rzecz o Historii”, dodatek „Rzeczpospolitej”, 4 II 2021 r.; T. Łupina, *Za wszelką cenę, czyli ukryta historia powstania Izraela*, „Zakazana Historia” 2019, nr 11, s. 57.

⁵⁷ M. Bunton, *Konflikt palestyńsko-izraelski...*, s. 60.

⁵⁸ K. Gebert, *Pokój z widokiem...*, s. 128; J. Jeremicz, *Bricha – nielegalna emigracja Żydów z Polski do Palestyny w latach 1944–1947*, Ośrodek Brama Grodzka – Teatr NN, <https://teatrnn>.

Druga wojna światowa skomplikowała sytuację nie tylko w Palestynie, lecz także na całym Bliskim Wschodzie. Należy podkreślić, że w latach 30. antybrytyjskie i antyżydowskie nastawienie ludności arabskiej było obiektem zainteresowania Berlina. Władze hitlerowskie starały się wykorzystać powstanie w Palestynie do zawierania sojuszy z lokalnymi przywódcami. Zapraszano m.in. młodych arabskich nacjonalistów na zjazdy NSDAP. Społeczności arabskiej było bliżej do hitlerowskich Niemiec niż innych państw europejskich czy USA, ze względu na to, że bezpośrednią kontrolę sprawowały nad nią Wielka Brytania i Francja. Jesienią 1941 r. Al-Hadżdż Muhammad Amin al-Husajni przedostał się z Iraku, w którym przebywał po ucieczce z Palestyny, do Niemiec, gdzie w listopadzie spotkał się z Hitlerem. Odtąd aż do końca wojny pozostawał w Berlinie i tam świadczył III Rzeszy usługi polityczne i propagandowe. Był współpracownikiem Heinricha Himmlera i Adolfa Eichmanna. Brał czynny udział w tworzeniu muzułmańskich legionów i poparł masową eksterminację Żydów, a zgodnie z niektórymi opiniami był współautorem jej planu. Po II wojnie światowej zamieszkał w Libanie i do Palestyny nigdy nie wrócił⁵⁹.

Po wybuchu II wojny światowej Dawid Ben Gurion rozkazał Haganie odwołać wszystkie operacje zbrojne przeciwko siłom brytyjskim i rozwiązać oddziały do zadań specjalnych. Ukuł wtedy hasło, które na stałe zapisało się w żydowskiej historii: *Musimy pomagać Brytyjczykom, jak gdyby nie było „Białej Księgi”, i sprzeciwiać się „Białej Księdze”, jak gdyby nie było wojny*⁶⁰. Najbardziej radykalizowana grupa bojowników Irgunu, na czele z Abrahamem Sternem, odrzuciła jednak zawieszenie broni. W 1939 r. opuścili oni organizację i założyli ugrupowanie o nazwie Bojownicy o Wolność Izraela (Lohamei Herut Izrael, Lehi), zwane też bandą Sterna. Była to organizacja terrorystyczna, która zabijała Brytyjczyków na terenie Palestyny i Egiptu. Stern, zafascynowany faszyzmem, szukał możliwości nawiązania współpracy z Niemcami, która byłaby wymierzona w Wielką Brytanię, w zamian za zgodę na utworzenie państwa żydowskiego w Palestynie i przetransportowanie do niej europejskich Żydów. Napisał

pl/leksykon/artykuly/bricha-nielegalna-emigracja-zydow-z-polski-do-palestyny-w-latach-19441947/ [dostęp: 12 I 2024].

⁵⁹ Ta problematyka została obszernie przedstawiona w publikacjach: K.M. Mallmann, M. Cüppers, *Półksiężyc i swastyka. III Rzesza a świat arabski*, Warszawa 2009; B. Rubin, W.G. Schwanitz, *Hitlerowcy, islamiści i narodziny nowożytnego Bliskiego Wschodu*, Kraków 2014.

⁶⁰ S. Peres, D. Landau, *Ben Gurion. Żywot polityczny*, Wołowiec 2013, s. 82.

nawet memorandum do Hitlera, pozostało ono jednak bez odpowiedzi⁶¹. W 1942 r. żydowskie grupy zbrojne zostały zasilone kilkuset polskimi żołnierzami wyznania mojżeszowego, którzy w liczbie ok. 2500 dotarli na Bliski Wschód z armią gen. Władysława Andersa. Żołnierze ci dezercerowali za cichym przyzwoleniem polskiego dowództwa lub też byli zwalniani z przysięgi wojskowej, jak np. Menachem Begin, były przywódca ruchu Betar w Polsce, który po opuszczeniu polskiej armii wstąpił do Irgunu⁶². W grudniu 1943 r. stanął na czele tej organizacji, pozbawionej przywódcy po śmierci Żabotyńskiego w 1940 r. Begin uczynił z terroryzmu podstawową metodę walki. Inny polski żołnierz, Icchak Jeziernicki, który w późniejszym czasie jako Icchak Szamir został premierem Izraela, przystąpił do Lehi. W 1944 r. Irgun oficjalnie wypowiedział Brytyjczykom wojnę⁶³. Razem z Lehi zaczął organizować zamachy terrorystyczne. Grupy często ze sobą współpracowały. Wysadzano w powietrze brytyjskie obiekty wojskowe, atakowano posterunki policji, stacje kolejowe, zabijano brytyjskich urzędników. Akcje te budziły podziw znacznej części jiszuwu. Mniej popularne, gdyż nieaprobowane przez jiszuw, były dokonywane przez Irgun napady na banki i likwidacje żydowskich kolaborantów. Najpoważniejszym aktem przemocy tych ugrupowań ekstremistycznych było zamordowanie w listopadzie 1944 r. w Kairze brytyjskiego ministra Waltera Guinnessa, lorda Moyne'a, znanego polityka, a prywatnie przyjaciela Churchilla. Lord Moyne odpowiadał za realizację brytyjskiej polityki antyimigracyjnej w Palestynie. Dawid Ben Gurion osobiście pokierował akcją Hagany wymierzoną w Lehi i Irgun, mającą na celu schwytanie i przekazanie Brytyjczykom bojowników obu ugrupowań. Akcja trwała cztery miesiące. Deportowano wielu członków Irgunu i Lehi, ale samego Beginia nie udało się aresztować. W 1946 r. ataki Żydów osiągnęły skalę porównywalną z powstaniem arabskim, a pod względem liczby ofiar znacznie je przewyższyły. Najbardziej brutalny zamach, w którego

⁶¹ J. Tomaszewicz, *Terroryzm. Na tle przemocy politycznej. Zarys encyklopedyczny*, Katowice 2000, s. 92.

⁶² Po powstaniu państwa Izrael Menachem Begin rozpoczął karierę polityczną. Założył partię Wolność (Herut). Później, w wyniku połączenia z innymi ugrupowaniami prawicowymi, Herut przekształcił się w prawicowy blok Jedność (Likud), z którego ramienia w czerwcu 1977 r. Begin objął urząd premiera. Wspierał żydowskie osadnictwo na Palestyńskich Terytoriach Okupowanych. Prowadził działania na rzecz sprowadzenia do Izraela rosyjskich i etiopskich Żydów. W 1983 r. ustąpił z urzędu premiera. Zmarł w 1992 r. w Tel Awiwie.

⁶³ K. Gebert, *Pokój z widokiem...*, s. 141–143.

przygotowaniu brał udział Begin, zorganizowano 22 lipca 1946 r. Potężna eksplozja ładunku wybuchowego spowodowała zawalenie się skrzydła hotelu Króla Dawida w Jerozolimie, w którym znajdowała się siedziba władz mandatowych. Zginęło 91 osób, a 45 zostało rannych⁶⁴.

Kampania terrorystyczna na terenie Palestyny była połączona z doskonale zorganizowaną akcją propagandową ruchu syjonistycznego prowadzoną na całym świecie, szczególnie w Stanach Zjednoczonych. Waszyngton zaczął jednoznacznie udzielać poparcia stronie żydowskiej, wywołując wrogość wobec USA w świecie arabskim i sprzeciw Londynu, który coraz bardziej zdawał sobie sprawę z tego, że utrzymanie kontroli nad Palestyną staje się dla Brytyjczyków nieopłacalne. Jednym z głównych postulatów, które wysuwali działacze syjonistyczni, było bezwarunkowe i natychmiastowe wpuszczenie do Palestyny 100 000 Żydów przebywających w obozach przejściowych, często ludzi ocalonych z Holocaustu. To żądanie poparłi Amerykanie i na ogół europejska opinia publiczna⁶⁵. Zgoda na wpuszczenie tylu żydowskich emigrantów była złamaniem brytyjskich zobowiązań określonych w białej księdze z 1939 r., ograniczającej żydowską emigrację do Palestyny na poziomie 75 000 osób w ciągu pięciu lat. Do negocjacji w tej kwestii włączył się emir Abd Allah, który w maju 1946 r. ogłosił niepodległość Transjordanii i jednocześnie został proklamowany królem. W ten sposób powstało Haszymidzkie Królestwo Transjordanii (w 1949 r. zmieniło nazwę na Haszymidzkie Królestwo Jordanii, popularnie zwane Jordanią). Brytyjskie władze znalazły się w bardzo trudnej sytuacji. Mogły nasilić represje przeciw Żydom lub przeprowadzić podział Palestyny, czego domagali się syjoniści. W 1947 r. rząd Clementa Attlee'ego znalazł jednak inne rozwiązanie. Przekazał problem Palestyny ONZ, która powołała 11-osobowy Specjalny Komitet Narodów Zjednoczonych ds. Palestyny (United Nations Special Committee on Palestine). Jego działalność została zbojkotowana przez stronę arabską, współpracowali z nim natomiast Żydzi. Większość państw reprezentowanych w Komitecie opowiedziało się za podziałem, a plan jego przeprowadzenia faworyzował stronę żydowską. Większa część terytorium Palestyny (14 000 km²) miała należeć do stanowiących mniejszość Żydów, a liczniejszej społeczności arabskiej przypadłoby 11 000 km² obszaru. Jerozolima i jej okręg administracyjny zostały uznane za strefę międzynarodową⁶⁶. Ten podział potwierdzał, że wraz

⁶⁴ S. Peres, D. Landau, *Ben Gurion...*, s. 102, 108.

⁶⁵ J. Gelvin, *Konflikt izraelsko-palestyński...*, s. 144–145.

⁶⁶ B. Wróblewski, *Jordania*, Warszawa 2011, s. 92–94.

z kolejnymi aktami przemocy i rundami negocjacji palestyńscy Arabowie doświadczali stopniowego zmniejszania się zamieszkiwanego przez nich obszaru, co jeszcze bardziej uwidoczniło się w następnych latach.

Podsumowanie

Okres po I wojnie światowej upłynął pod znakiem starć między palestyńskimi Arabami a Żydami. Palestyńczycy nie zgadzali się na postępujące zagarnianie ziemi przez wciąż rosnącą liczbę Żydów, a syjoniści bronili swojego stanu posiadania i przejmowali kontrolę nad następnymi terenami. Jednocześnie umacniali i dozbrajali swoje grupy militarne. Kolejne białe księgi ogłaszane przez Brytyjczyków były odrzucane przez obie strony konfliktu. Od połowy lat 20. XX w. coraz większego znaczenia nabierał żydowski ruch rewizjonistyczny, na którego czele stanął Władimir Żabotyński. Uważał on, że tylko zwycięska walka z Arabami stworzy warunki do powstania państwa żydowskiego, które powinno obejmować również Transjordanę. Rewizjoniści założyli własną organizację zbrojną o nazwie Irgun, prowadzącą działania terrorystyczne wymierzone w Arabów. W 1936 r. doszło do wybuchu powstania palestyńskiego, które trwało trzy lata. Palestyńczycy ponieśli w nim klęskę. Zginęło wielu arabskich przywódców, a inni musieli uciekać za granicę. Wśród nich znajdował się wieloletni mufti Jerozolimy i przywódca palestyńskiego ruchu nacjonalistycznego Al-Hadżdż Muhammad Amin al-Husajni, który znalazł schronienie w Iraku, a później w hitlerowskich Niemczech, gdzie m.in. wspierał zagładę Żydów. Po wybuchu II wojny światowej w żydowskim ruchu zbrojnym na terenie Palestyny doszło do rozłamu. Większość żydowskich bojowników, przede wszystkim z Hagany, opowiedziała się za zawieszeniem broni z Brytyjczykami, Irgun natomiast kontynuował wymierzone w nich działania. Po zakończeniu wojny organizacja nie przerwała działalności terrorystycznej. Żydowskie organizacje zbrojne były doskonale zorganizowane i dobrze dowodzone, wspierali je ochotnicy z Polski, w tym żydowscy żołnierze z armii gen. Władysława Andersa.

Powstanie Izraela

W dniu 29 listopada 1947 r. większość państw członkowskich ONZ opowiedziała się za podziałem Palestyny. Uchwalono w ten sposób rezolucję Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 181 przewidującą utworzenie dwóch państw – żydowskiego i arabskiego⁶⁷. Nie zgodzili się na to palestyńscy liderzy. Dzień po głosowaniu w ONZ był dla Żydów wielkim świętem, a dla Arabów dniem zdecydowanego protestu, który przerodził się w długotrwałe walki. Żydzi mieli w nich wyraźną przewagę. Do historii przeszło zamordowanie 9 kwietnia 1948 r. przez Irgun i bandę Sterna mieszkańców wsi Deir Jasin.

⁶⁷ Tamże, s. 94.

Ci, którzy przeżyli, zostali wywiezieni do Jerozolimy. W tym samym miesiącu Hagana rozpoczęła operację znaną jako „Plan Dalet” (Plan D) i dała swoim oficerom rozkaz niszczenia, wysiedlania lub okupowania arabskich wiosek. Akty okrucieństwa, do których dochodziło podczas tej akcji, wywołały falę panicznych ucieczek arabskich mieszkańców z kolejnych miejscowości. Inni byli zmuszani do opuszczenia swych domów znajdujących się na terytoriach kontrolowanych przez Żydów⁶⁸. W 1948 r. ochotnicy Hagany byli szkoleni w Polsce – w Bolkowie na Dolnym Śląsku. Ćwiczenia prowadzili polscy i radzieccy oficerowie oraz aktywiści Hagany, którzy przybyli z Niemiec. Po ich ukończeniu ochotników wysyłano przez Pragę do Paryża, a następnie z francuskich portów do Palestyny. Łącznie dotarło tam z Polski ok. 3000 nowych żydowskich bojowników⁶⁹.

W dniu 14 maja 1948 r. Dawid Ben Gurion ogłosił *Deklarację niepodległości państwa Izrael*. Państwa arabskie odrzuciły plan podziału i ogłosiły, że będą walczyć o jedną niepodzielną Palestynę. Następnego dnia, po ostatecznym wycofaniu brytyjskich sił, rozpoczęły wojnę, nazwaną później pierwszą wojną izraelsko-arabską⁷⁰. Wzięły w niej udział Transjordania, Egipt, Syria, Liban i Irak. Wysłały one do Palestyny oddziały ekspedycyjne. Arabskie wojska liczyły łącznie ok. 25 000 żołnierzy, podczas gdy Siły Obronne Izraela (Cewa ha-Hagana le-Jisra’el, Cahal) – 35 000⁷¹. Walki zakończyły się w lipcu 1949 r. Wskutek tej wojny, w której Żydzi odnieśli zdecydowane zwycięstwo, Izrael uzyskał o 50% więcej terytorium, niż przyznano mu w planie podziału ONZ. W ciągu roku Izrael przejął kontrolę nad 78% dawnego brytyjskiego mandatu Palestyny, w tym Jerozolimą

⁶⁸ M. Bunton, *Konflikt palestyńsko-izraelski...*, s. 76–77.

⁶⁹ K. Kubiak, *Wojna o niepodległość Izraela...*, s. 83–84.

⁷⁰ Łącznie było pięć wojen izraelsko-arabskich: pierwsza w latach 1948–1949 (wojna o niepodległość), druga – w roku 1956 (kryzys sueski), trzecia – w roku 1967 (wojna sześciodniowa), czwarta – w roku 1973 (wojna Jom Kipur) i piąta – w latach 1982–1985 (wojna libańska).

⁷¹ Oficjalna nazwa armii Izraela to Siły Obronne Izraela (znane również pod angielskim akronimem IDF – Israel Defense Forces). Powołano je 26 V 1948 r. na mocy rozporządzenia Rządu Tymczasowego Izraela. Zakazywało ono jednocześnie tworzenia lub utrzymywania innych grup zbrojnych. Trzon nowej armii izraelskiej stanowili bojownicy Hagany wraz z utworzonymi w 1941 r. Siłami Uderzeniowymi (Pelugot ha-Machac, w skrócie Palmach). W dniu 1 VI 1948 r. Menachem Begin, przywódca Irgunu, podpisał z rządem porozumienie przewidujące wstąpienie bojowników Irgunu do Cahalu. Poza armią znaleźli się bojownicy Lehi. Organizacja ta rzekomo się rozwiązała, ale trzon aktywistów wciąż działał. Dnia 17 IX 1948 r. został zastrzelony przez nich w Jerozolimie mediator ONZ, szwedzki dyplomata Folke Bernadotte. Po tym morderstwie Dawid Ben Gurion rozkazał aresztować wielu członków Lehi i Irgunu. Zob. S. Peres, D. Landau, *Ben Gurion...*, s. 144.

Zachodnią. Podczas walk ok. 750 000 Palestyńczyków uciekło lub zostało wyrzuconych ze swoich domów. Największa ich liczba (400 000) znalazła schronienie w Jordanii. Około 200 000 Palestyńczyków zamknięto na niewielkim pasie lądu o długości 41 km i szerokości od 6 do 12 km (łącznie 360 km²), w Strefie Gazy, którą zamieszkiwało już 88 000 osób⁷². Znalazła się ona pod kontrolą Egiptu. Pomocy uchodźcom zaczęła udzielać Organizacja Narodów Zjednoczonych ds. Pomocy Uchodźcom Palestyńskim na Bliskim Wschodzie (United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East), która czyni to do dziś⁷³. Dla arabskich mieszkańców Palestyny ta wojna była historyczną katastrofą, w języku arabskim określaną *al-nakba*. Co roku organizują oni z tego tytułu antyizraelskie protesty. Oprócz Izraela wojna największe korzyści przyniosła Jordanii, która zaanektowała tereny na Zachodnim Brzegu Jordanu i zapewniła sobie kontrolę nad Jerozolimą Wschodnią, razem ze Wzgórzem Świątynnym, podczas gdy Izrael podporządkował sobie dzielnice w zachodniej części miasta, wraz z jedyłą drogą łączącą je z nowym państwem Izrael⁷⁴.

W porozumieniach o zawieszeniu broni z lipca 1949 r. nie zostały rozwiązane dwie sprawy, które stały się przedmiotem sporów toczących się latami – określenie granic Izraela i przyszłość palestyńskich uchodźców przebywających w obozach, mimo że zgodnie z rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 194 z grudnia 1948 r. mogli oni powrócić do domów. W ten sposób zrodził się, wciąż aktualny, problem „prawa do powrotu”. Izraelskie prawo z 1950 r. stanowi, że każdy Żyd może osiedlić się w Izraelu i natychmiast po przybyciu otrzymać obywatelstwo tego kraju⁷⁵. Swoją brak zgody na powrót Palestyńczyków Izrael uzasadniał tym, że główny nurt syjonizmu zaprzeczał istnieniu narodu palestyńskiego. Syjoniści utrzymywali, że Palestyńczycy to po prostu Arabowie, więc powinni zamieszkać w którymkolwiek z państw arabskich, począwszy od Mauretanii, a na Iraku skończywszy⁷⁶. Wielu uchodźców próbowało przedostać się na terytorium kontrolowane przez Izrael, by połączyć się z rodzinami, odzyskać własność lub sabotować działania żydowskich osadników zajmujących ich mienie.

⁷² M. Bunton, *Konflikt palestyńsko-izraelski...*, s. 74, 77.

⁷³ W odniesieniu do Palestyńczyków ONZ przyjęła zasadę dziedziczenia statusu uchodźcy, która nie obowiązuje żadnej innej grupy uchodźczej.

⁷⁴ M. Bunton, *Konflikt palestyńsko-izraelski...*, s. 77, 80–81.

⁷⁵ A. Dudzińska, *Tożsamość żydowska a polityka imigracyjna Izraela*, Warszawa 2014, s. 103.

⁷⁶ M. Bunton, *Konflikt palestyńsko-izraelski...*, s. 155–156.

Izraelskie działania odwetowe były bezwzględne zarówno w stosunku do palestyńskich uchodźców, jak i państw, z których przedostawali się do Izraela, przede wszystkim Jordanii i Egiptu.

O ile liczebność arabskiej ludności Palestyny znacznie się zmniejszyła, o tyle liczebność Żydów szybko się powiększała. Po zakończeniu wojny o niepodległość w 1949 r. populacja Izraela wynosiła 800 000 ludzi, wśród których 160 000 (20%) było palestyńskimi Arabami, pozostałymi w swoich domach lub zamieszkałymi w ich pobliżu⁷⁷. Do 1951 r. populacja Izraela wzrosła do 1,3 mln osób, a w ciągu pierwszych dziesięciu lat istnienia tego państwa przekroczyła 2 mln. Oprócz Żydów z Europy, zwanych aszkenazyjskimi, coraz częściej do Izraela migrowali Żydzi z państw arabskich Afryki Północnej, zwani Sefardyjczykami, i Żydzi orientalni – Mizrachijczycy. Przybywali oni dobrowolnie za sprawą akcji agitacyjno-propagandowych lub byli zmuszani do emigracji przez władze państw, w których zamieszkiwali.

Podsumowując, okres po powstaniu Izraela zdominowały konflikty między państwem żydowskim i jego arabskimi sąsiadami. Napięta sytuacja skomplikowała się jeszcze bardziej na skutek rywalizacji pomiędzy samymi państwami arabskimi, w której istotną rolę odegrał Gamal Abdel Naser. Prezydent Egiptu był największym orędownikiem ideologii arabskiego nacjonalizmu i panarabizmu, realizowanych w celu rozwoju regionu i pozbycia się kolonialnych zależności. Szczególnie Palestyniczycy widzieli w nim lidera zdolnego do zjednoczenia państw arabskich przeciw Izraelowi. Jednak zarówno Naser, jak i inni arabscy przywódcy wykorzystywali kwestię palestyńską do realizacji własnych ambicji politycznych. Warto dodać, że nałożyła się na to rywalizacja ZSRR i USA w świecie arabskim⁷⁸. W polityce Egiptu wobec Izraela już od wczesnych lat 50. szczególną rolę zaczęła odgrywać Strefa Gazy, która służyła jako baza wypadowa na terytorium Izraela. Agenci Egipskiego Generalnego Dyrektoriatu Wywiadu (Dżihaz al-Muchabarat al-Amma) zaczęli tam szkolić i wspomagać palestyńskich bojowników, wśród których byli głównie młodzi Palestyniczycy zmuszeni do opuszczenia swych domów podczas walk w latach 1947–1949. W 1952 r. Chalil al-Wazir, później lepiej znany jako Abu Dżihad, i Salah Chalaf, który przyjął następnie przydomek Abu Ijad, utworzyli Batalion Prawdy

⁷⁷ A. Dudzińska, *Tożsamość żydowska a polityka imigracyjna...*, s. 103.

⁷⁸ Ta rywalizacja została zapoczątkowana w 1956 r. w wyniku decyzji władz Egiptu dotyczącej nacjonalizacji Kanału Sueskiego. ZSRR udzielił wówczas pomocy temu krajowi w budowie Wysokiej Tamy Asuańskiej, a następnie popierał ruchy narodowyzwoleńcze w krajach Azji i Afryki w ramach procesu dekolonizacji.

(Katibat al-Hakk), działające początkowo pod przykrywką Stowarzyszenia Braci Muzułmanów (Dżamijjat Al-Ichwan al-Muslimin). Członków tej organizacji nazywano fedainami⁷⁹. Fedaini często przenikali do Izraela w wyniku indywidualnych inicjatyw lub też z inspiracji rad klanowych. Generał Mosze Dajan, szef operacji wojskowych w Sztabie Generalnym izraelskich wojsk, powierzył mjr. Arielowi Szaronowi tajną misję likwidacji baz palestyńskich bojowników w Strefie Gazy. Pierwsza akcja oddziału, który dał początek osławionej Jednostce 101, była skierowana przeciwko obozowi dla uchodźców Al-Burajdz, gdzie zginęło co najmniej 20 cywilów. Brutalność tej i innych izraelskich operacji miała działać odstrasżająco i podnosić morale izraelskiego wojska. O ile ten drugi cel został zrealizowany, o tyle operacje Cahalu nie zastraszyły palestyńskich bojowników. W wyniku powtarzających się ataków fedainów na terytorium Izraela i akcji odwetowych izraelskiego wojska, w których ginęło coraz więcej egipskich żołnierzy i policjantów, władze Egiptu postanowiły spacyfikować Palestyńczyków w Gazie. We wrześniu 1954 r. aresztowano ok. 200 palestyńskich bojowników, wśród nich Chalila al-Wazira, a w październiku tego samego roku po nieudanej próbie zamachu na prezydenta Egiptu represje dotknęły członków Braci Muzułmanów. W 1955 r. Chalil al-Wazir i Salah Chalaf zadeklarowali zerwanie z nimi związku, co było warunkiem koniecznym do uzyskania dyskretnego wsparcia egipskiego wywiadu. Jednocześnie z egipskich więzień uwolniono dużą liczbę palestyńskich aktywistów, którzy po wyjściu przyjmowali ideologię lewicową, a wielu z nich komunistyczną⁸⁰.

Premier Izraela Dawid Ben Gurion w 1956 r. przyznał, że syjoniści dopuścili się historycznego zaboru ziemi palestyńskiej:

Dlaczego Arabowie mieliby zawierać pokój? Gdybym był przywódcą arabskim, nigdy nie poszedłbym na żaden układ z Izraelem. To normalne: my zajęliśmy ich kraj. (...) Był antysemityzm, naziści, Hitler, Auschwitz – ale czy to ich wina? Oni widzą tylko jedno: my tu przyszliśmy i odebraliśmy im kraj. Dlaczego mieliby się z tym faktem pogodzić? Może przyszłe pokolenia zapomną o tym, lecz w tej chwili nie ma

⁷⁹ Wcześniej określenia „fedain” używano w stosunku do Palestyńczyków walczących przeciwko Żydom w latach 1947–1949, później rozszerzono je na wszystkich innych palestyńskich bojowników. Fedain to osoba poświęcająca swe życie dla Boga lub innych osób. Słowo to jest świeckim odpowiednikiem mudżahida, który ma religijne konotacje. Na Bliskim Wschodzie nazwą fedain określa się bojowników palestyńskich, z wyjątkiem muzulmańskich, w odniesieniu do których używa się słowa mudżahid.

⁸⁰ J.P. Filiu, *Historia Gazy*, Warszawa 2017, s. 98–103.

na to szans. Zatem sprawa jest prosta: musimy być silni i utrzymywać potężną armię⁸¹.

Ten pogląd upowszechnił się po drugiej wojnie izraelsko-arabskiej (trwającej od października do listopada 1956 r.), która wybuchła po ogłoszeniu przez prezydenta Gamala Abdela Namera nacjonalizacji Kanału Sueskiego. Cahal oraz brytyjskie i francuskie siły wzięły udział w inwazji na Egipt. Izrael przez cztery miesiące okupował wówczas Strefę Gazy, gdzie zginęło od 900 do 1200 ludzi, a setki zostało rannych i aresztowanych⁸². Aktywiści Braci Muzułmanów, którzy zeszli do podziemia, zaczęli działać jako Stowarzyszenie Jedności (Dżama'at at-Tawhid). Zaangażowało się ono w długofalowy pokojowy proces islamizacji społeczeństwa Strefy Gazy⁸³.

Podsumowanie

Po zakończeniu II wojny światowej Brytyjczycy nie byli w stanie stłumić syjonistycznej kampanii militarnej w Palestynie. Jednocześnie tragedia Żydów podczas wojny wywołała wśród społeczności międzynarodowej zdecydowane poparcie dla idei powstania państwa żydowskiego. Na ogłoszenie przez ONZ w listopadzie 1947 r. podziału Palestyny na część arabską i żydowską Palestyńczycy odpowiedzieli zdecydowanym protestem, który przerosł się w brutalne walki. Po proklamowaniu w połowie maja 1948 r. niepodległości Izraela sąsiednie kraje arabskie wysłały do niego siły wojskowe. Wojna okazała się zwycięska dla Izraela, który o 50% powiększył terytorium przyznane mu w planie podziału ONZ. Dla Palestyńczyków wojna ta była historyczną katastrofą. Setki tysięcy Arabów zostało zmuszonych do opuszczenia domów i zamieszkania w obozach na terenie Palestyny i w krajach sąsiednich. Do Izraela natomiast przybywało tysiące Żydów z Europy, Azji i Afryki. Tymczasem w Strefie Gazy z inicjatywy Egiptu, który sprawował kontrolę nad tym terytorium, zaczęły powstawać antyżydowskie grupy zbrojne. Młodzi palestyńscy bojownicy, głównie z obozów dla uchodźców, atakowali terytorium Izraela, a ten odpowiadał operacjami wojskowymi. W Strefie Gazy umacniał się również ruch religijny, na którego czele stali Bracia Muzułmanie.

⁸¹ Za: E. Jasiewicz, *Podpalić Gazę*, Warszawa 2011, s. 18. Opinię tę Ben Gurion miał przedstawić w 1956 r. Nahumowi Goldmannowi, swojemu bliskiemu współpracownikowi, który później krytykował rząd Izraela m.in. za nadmierne przywiązywanie wagi do potęgi militarnej oraz konfrontacyjną politykę rządu wobec Arabów. Propagował stanowisko, że jedyną szansą na długoterminowe przetrwanie państwa żydowskiego jest zaakceptowanie wszystkich praw Palestyńczyków. Zob. N. Goldmann, *The Future of Israel*, „Foreign Affairs” 1970, nr 3, <https://www.foreignaffairs.com/articles/egypt/1970-04-01/future-israel> [dostęp: 15 IX 2012]; tenże, *The Jewish Paradox*, London 1978, s. 98.

⁸² J.P. Filiu, *Historia Gazy...*, s. 118.

⁸³ Tamże, s. 121.

Al-Fatah i Organizacja Wyzwolenia Palestyny na czele walki z Izraelem

W 1957 r. większość zwolenników zbrojnej walki o wyzwolenie Palestyny opuściła Strefę Gazy i osiedliła się w krajach nad Zatoką Perską, a kontrolę nad tą strefą ponownie przejął Egipt. Abu Dżihad i Abu Ijad oraz inni fedaini wyjechali do Kuwejtu, gdzie w 1958 r. założyli organizację Ruch Wyzwolenia Palestyny, bardziej znaną jako Al-Fatah (od czytanych od końca inicjałów arabskiej nazwy: Harakat at-Tahrir al-Filastinijsa), co można przetłumaczyć jako 'zwycięstwo' lub 'podbój'. Na jej przywódcę wybrano Muhammada Abdela Raufa Arafata, znanego powszechnie jako Jaser Arafat. Podczas podróży po krajach Bliskiego Wschodu i Europy aktywiści Al-Fatah zdobywali fundusze dla niepodległego państwa palestyńskiego i pozyskiwali sojuszników. Szczególnie cenne dla aktywistów okazały się kontakty z palestyńskimi studentami w Republice Federalnej Niemiec, gdzie zaczęto wydawać czasopismo „Al-Awda” (Powrót). Kontakty między działaczami w Kuwejcie i Niemczech były istotnym źródłem wsparcia, gdyż dzięki nim pozyskiwano fundusze na pierwsze działania partyzanckie Al-Fatah oraz umożliwiały one rekrutację wielu bojowników. W szczytowym okresie europejska struktura organizacji miała filie w 26 zachodniemieckich i 3 austriackich miastach, a także werbowała palestyńskich bojowników we Francji, Włoszech, Hiszpanii i Szwecji. Kontakty nawiązane w Europie, zwłaszcza wśród niemieckich rewolucyjnych socjalistów, nabrały dużego znaczenia, gdy w latach 70. Al-Fatah wszedł na drogę terroryzmu międzynarodowego. Przełomem w działalności tej organizacji, dotąd pozbawionej wsparcia arabskich rządów, było otwarcie w 1962 r. biura w Algierze⁸⁴. Szefem Bureau de la Palestine w stolicy Algierii został Abu Dżihad. Dwa lata później w Algierii powstał pierwszy obóz szkoleniowy Al-Fatah dla ok. 100 bojowników, w którym uczyli się podstawowych zasad wojny partyzanckiej. Dwudziestu innych szkoliło się w nowo otwartej akademii

⁸⁴ Palestyńczycy byli pod wrażeniem algierskiego ruchu niepodległościowego. Niektórzy szukali nawet sposobów przyłączenia się do walki algierskiego Frontu Wyzwolenia Narodowego. Związek między Al-Fatah i algierskimi działaczami niepodległościowymi umocnił się w Kairze. Starszy brat Jasera Arafata, Dżamal, udzielił gościny wygnanemu algierskiemu bojownikowi, Muhammadowi Chidrowi. Znajomość zaowocowała zaproszeniem Arafata na algierskie obchody niepodległościowe w 1962 r. i przyczyniła się do założenia w Algierze przedstawicielstwa Al-Fatah. Zob. T. Walker, A. Gowers, *Arafat*, Warszawa 2005, s. 41.

wojskowej w Cherchel. W Algierze nawiązano kontakty z chińskimi dyplomatami, którzy przekazali kierownictwu Al-Fatah⁸⁵ zaproszenie do Pekinu.

Na początku czerwca 1964 r. w Kairze, podczas posiedzenia Ligi Państw Arabskich (Dżama'at ad-Duwal al-Arabijja), zwanej również Ligą Arabską, z inicjatywy prezydenta Egiptu Gamala Abdela Nasera powstała Organizacja Wyzwolenia Palestyny, OWP (Munazzamat at-Tahrir al-Filastinijska). Działająca początkowo w Jordanii OWP stanowiła oficjalną reprezentację Palestyny w Lidze Arabskiej. Zgodnie z deklaracją założycielską OWP wzięła odpowiedzialność za wyzwolenie i przyszłość Palestyny. Miała zjednoczyć organizacje bojowe i polityczne działające w palestyńskich obozach. Na czele organizacji stanął Ahmad asz-Szukajri. Niemal natychmiast w OWP pojawiły się spory wewnętrzne oraz konflikty z państwami arabskimi. W lipcu 1964 r. Szukajri wydał w Ammanie oświadczenie, w którym stwierdził, że terytorium Królestwa Jordanii stanowi część Palestyny. Wzbudziło to gniew jordańskich władz i skłoniło króla Husajna do pozbawienia broni oddziałów OWP sformowanych na Zachodnim Brzegu Jordanu. Ponadto wielu arabskich polityków, zwłaszcza w Egipcie, nie wierzyło, że OWP może odegrać istotną rolę w walce przeciwko Izraelowi. Al-Fatah znajdował się początkowo poza OWP, ponieważ jego czołowi przedstawiciele byli powiązani wcześniej z ruchem Braci Muzułmanów, wrogo nastawionym do Nasera, a ponadto uważano ich za awanturników. Al-Fatah nie widział konkurenta w OWP, mimo że ta utworzyła Armię Wyzwolenia Palestyny⁸⁶.

Siły zbrojne OWP rozwijały się jako niezależna struktura, mająca własny budżet, kadry, system szkoleń oraz źródła zaopatrzenia. Z obawy, że palestyńska armia może stanowić zagrożenie dla rządów państw goszczących jej oddziały, tylko Egipt, Irak i Syria zezwoliły na utworzenie niewielkich palestyńskich oddziałów podlegających rozkazom dowódców wojskowych tych państw. W 1966 r. rozpoczęły się dostawy chińskiego sprzętu wojskowego dla OWP i Al-Fatah. Oprócz trzech wymienionych państw arabskich fedaini byli szkoleni także w Chinach i Wietnamie. Siły OWP składały się z czterech brygad wchodzących w skład armii państwa gospodarza, rekrutującego żołnierzy wśród Palestyńczyków, w tym zawodowych oficerów służących w armiach Egiptu, Iraku i Syrii. Jedną brygadę tworzyli wyłącznie Palestyńczycy z rejonu Strefy Gazy. Była to jedyna palestyńska jednostka, która miała znaczenie militarne podczas trzeciej wojny izraelsko-

⁸⁵ Tamże, s. 41–42.

⁸⁶ Tamże, s. 42–43.

-arabskiej, zwanej wojną sześciodniową (5–11 czerwca 1967 r.). Prowadziła ona desperackie i często samobójcze walki obronne przeciwko izraelskiej armii. W wyniku wojny sześciodniowej Egipt utracił na rzecz Izraela Półwysep Synaj i Strefę Gazy, Jordania – Zachodni Brzeg Jordanu i Jerozolimę Wschodnią, a Liban – Wzgórze Golan⁸⁷ (rysunek 1).

Izrael i Palestyńczycy

15 maja 1948 r. w Tel Awiwie proklamowano powstanie państwa Izrael na terenach Mandatu Palestyny. W tym samym dniu państwa arabskie zaatakowały izraelskie terytorium (I wojna izraelsko-arabska). 20 lipca 1949 r. podpisano porozumienie o zawieszeniu broni i wyznaczono nowe granice Izraela. W 1967 r. Izrael wygrał wojnę sześciodniową. Państwo otoczone przez kraje arabskie pozostaje w stałym konflikcie z sąsiadami.

PAŃSTWO ŻYDOWSKIE PO DRUGIEJ WOJNIE ŚWIATOWEJ

- Terytoria żydowskie/izraelskie
- Terytoria arabskie
- Jerozolima
- Terytoria okupowane przez Izrael
- Obszar pod kontrolą Izraela
- Obszar Autonomii Palestyńskiej

1947

Rezolucja ONZ ws. podziału Palestyny

1949

Izrael po pierwszej wojnie izraelsko-arabskiej

1967

Izrael po wojnie sześciodniowej

2023

Izrael i terytoria palestyńskie

*Jerozolima miała być pod międzynarodową kontrolą, ale w wyniku wojny izraelsko-arabskiej została podzielona.

W 1967 roku wojska izraelskie zajęły całą Jerozolimę. Status miasta na arenie międzynarodowej pozostaje nierozstrzygnięty.

**Półwysep Synaj został oddany Egipcjowi na mocy układu z Camp David (1979 r.)

Źródło: ONZ, DPA, PAP

PAP

Rysunek 1. Zmiany na mapie politycznej Bliskiego Wschodu.

Źródło: *Tak Palestyna znikala z mapy. Oto historia konfliktu na Bliskim Wschodzie*, Business Insider, 11 X 2023 r., <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/tak-palestyna-znikala-z-mapy-oto-historia-konfliktu-na-bliskim-wschodzie/n0espxf> [dostęp: 11 X 2023].

⁸⁷ *Encyklopedia terroryzmu*, M. Crenshaw, J. Pimlott (red.), Warszawa 2004, s. 288–290.

Klęska państw arabskich w wojnie sześciodniowej ukazała słabość OWP i spowodowała, że wśród mieszkańców Palestyny pojawiły się nastroje zniechęcenia. Organizacja skompromitowała się w oczach Palestyńczyków w takim samym stopniu jak arabskie rządy, które w 1964 r. poparły jej założenie. W drugiej połowie 1967 r. część działaczy OWP nawiązała kontakt z Jaserem Arafatem. W dniu 21 marca 1968 r. Cahal wkroczył na teren Jordanii w celu rozbicia palestyńskich sił atakujących Izrael z terytorium tego kraju. W całodziennej bitwie pod Karamą, gdzie Jaser Arafat miał swoją kwaterę główną, zginęło od 128 do 170 Palestyńczyków. Niespodziewanie izraelskie siły, opromienione zwycięstwem odniesionym w wojnie sześciodniowej, również poniosły ciężkie straty. Zginęło 28 izraelskich żołnierzy, a 80 zostało rannych. Utracono też cztery czołgi, które przejęli fedaini. Jaser Arafat zdołał uciec. Mimo że bitwa pod Karamą zakończyła się dla Al-Fatah wątpliwym sukcesem, to odbiła się szerokim echem wśród Palestyńczyków przebywających w Jordanii i w całym świecie arabskim. Po tym wydarzeniu tysiące młodych Palestyńczyków chciało wstąpić do Al-Fatah. Jaser Arafat stał się najbardziej popularnym palestyńskim przywódcą, a jego organizacja została uznana za najważniejszą frakcję w OWP. Dyskusyjne zwycięstwo Al-Fatah pod Karamą byłoby niemożliwe, gdyby w krytycznym momencie z pomocą fedainom nie przysłała jordańska armia, ale palestyńska propaganda przemilczała ten fakt, co mocno dotknęło króla Husajna⁸⁸.

W lipcu 1968 r., po wielu rozmowach i pertraktacjach, kilka różnych organizacji weszło w skład OWP, w której dominującą rolę zaczął odgrywać Al-Fatah wraz z Jaserem Arafatem. Potem, w miarę rozwoju, dołączały kolejne organizacje. W sumie przez OWP przewinęło się 15 ugrupowań tworzących Palestyńską Radę Narodową, zwaną również Palestyńskim Kongresem Narodowym i Zgromadzeniem Narodowym Palestyny. Z upływem czasu niektóre z nich rezygnowały z przynależności do tej struktury. Wszystkie były jednak osadzone w tradycji świeckiego arabskiego nacjonalizmu. Niektóre z nich cieszyły się poparciem różnych państw arabskich (Syrii, Iraku, Egiptu, Libii) lub powstały z inicjatywy i przy wsparciu tych państw. Do najważniejszych organizacji i najbardziej aktywnych w działaniach terrorystycznych, obok dość umiarkowanego Al-Fatah, należały: Ludowy Front Wyzwolenia Palestyny, LFWP (Al-Dżabha asz-Szaabijja li-Tahrir Filastin), Ludowy Front Wyzwolenia Palestyny – Dowództwo Generalne, LFWP – DG (Al-Dżabha asz-Szaabijja li-Tahrir Filastin – Al-Kadija al-Amma), Demokratyczny Front

⁸⁸ Ł. Kowalewski, *Czarny Wrzesień w Jordanii*, „Komandos” 2011, nr 2, s. 33.

Wyzwolenia Palestyny, DFWP (Al-Dżabha ad-Dimokratija li Tahrir Filastin) i powstały najpóźniej Front Wyzwolenia Palestyny, FWP (Al-Dżabha li-Tahrir Filastin), który w 1976 r. oddzielił się od LFWP – DG. Pod wpływem nowych członków OWP wprowadziła poprawki do tekstu Palestyńskiej Karty Narodowej. Uwagę zwracał zapis o wojnie z Izraelem: *Walka zbrojna jest jedyną drogą do wyzwolenia Palestyny. Jest to strategia ogólna, a nie faza taktyczna*⁸⁹. Organizacją od początku starającą się utrzymać w swoich działaniach autonomię był LFWP, który łączył arabski nacjonalizm z marksizmem i tolerancją religijną (sojusz chrześcijan maronitów i muzułmanów w walce przeciwko Żydom). Na jego czele stanęli George Habasz alias Al-Hakim oraz Wadi Haddad alias Abu Hani. Przywódcy grupy wierzyli w międzynarodową rewolucję arabską i zmianę porządku politycznego na Bliskim Wschodzie wiodącą do powstania państwa palestyńskiego. Taka idea doprowadziła do zaangażowania organizacji w politykę wewnętrzną państw arabskich. Oznaczała również poszukiwanie międzynarodowych sposobów uderzenia w Izrael⁹⁰.

Rok 1968 był początkiem terroryzmu międzynarodowego wymierzonego w żydowskie cele znajdujące się poza granicami Izraela, w tym w placówki dyplomatyczne, izraelskie samoloty, centra społeczności żydowskiej i obywateli Izraela. W dniu 22 lipca 1968 r. trzech członków LFWP uprowadziło samolot izraelskich linii lotniczych El Al i zmusiło załogę do lądowania w Algierze, a w grudniu 1968 r. LFWP ostrzelał izraelski samolot na lotnisku w Atenach. W następnych latach palestyńscy bojownicy z ugrupowań wchodzących w skład OWP i z organizacji znajdujących się poza tą strukturą przeprowadzili dziesiątki zamachów terrorystycznych na Bliskim Wschodzie i w Europie, w tym 52 ataki na samoloty El Al⁹¹. Celem palestyńskich terrorystów byli nie tylko Izraelczycy. Podróżowali oni po Europie i dokonywali brutalnych ataków wymierzonych w osoby niemające nic wspólnego z konfliktem izraelsko-palestyńskim. W ten sposób próbowali zwrócić uwagę opinii publicznej na wymagającą rozwiązania sprawę palestyńską. Jednocześnie poprzez nawiązywanie kontaktów z zachodnimi organizacjami terrorystycznymi, np. Frakcją Czerwonej Armii, Czerwonymi Brygadami czy Irlandzką Armią Republikańską (IRA), Palestyńczycy stali się współautorami zimnowojennej sieci terroryzmu międzynarodowego. Mogli przy tym liczyć na wsparcie państw bloku wschodniego, które pomagały

⁸⁹ T. Walker, A. Gowers, *Arafat...*, s. 61.

⁹⁰ *Encyklopedia terroryzmu...*, s. 312.

⁹¹ Ł. Szymankiewicz, *Terroryzm lotniczy wobec Izraela*, Warszawa 2019, s. 7.

w przerzucie broni, materiałów wybuchowych, szkoleniu wojskowym oraz umożliwiły palestyńskim bojownikom leczenie i odpoczynek⁹².

Dnia 3 lutego 1969 r. w Kairze Palestyński Kongres Narodowy, zgodnie z oczekiwaniami, wybrał Jasera Arafata na przewodniczącego Komitetu Wykonawczego OWP. W ten sposób, w obecności prezydenta Egiptu Gamala Abdela Nasera, przewodniczący Al-Fatah został mianowany najwyższym palestyńskim przywódcą. Arafat przejął organizację z gotową strukturą – swego rodzaju ministerstwem finansów, wojskiem (Armia Wyzwolenia Palestyny), Komitetem Wykonawczym do podejmowania decyzji i nieregularnym parlamentem. W ścisłym kierownictwie OWP znaleźli się wymienieni wcześniej Abu Dżihad i Abu Ijad. Ten pierwszy był najbliższym współpracownikiem Jasera Arafata i dowódcą wojskowym OWP. Z kolei Abu Ijad pełnił funkcje szefa wywiadu OWP oraz dowódcy organizacji w Libanie. Przejmując przywództwo nad OWP, Arafat zadeklarował nieograniczoną walkę przeciwko Izraelowi, czego zapowiedzią stały się uprowadzenia izraelskich samolotów, zamachy na biura izraelskich linii lotniczych, ambasady Izraela w Europie, sklepy i lokale należące do Żydów. Jaser Arafat położył również nacisk na nową politykę zmierzającą do uniezależnienia się od państw arabskich. Dążył do uzyskania statusu równego innym członkom Ligi Arabskiej. Pierwszym tego przykładem było podpisanie na początku listopada 1969 r. w Kairze umowy między rządem Libanu i przewodniczącym OWP, umożliwiającej na terenie tego państwa rekrutację, szkolenie i wyposażanie bojowników. Armia libańska miała chronić bazy fedainów oraz linie zaopatrzeniowe, lecz pojawienie się znacznej, niezdiscyplinowanej i uzbrojonej siły zachwiało delikatną równowagę pomiędzy chrześcijanami i muzułmanami. Ponadto nieprzestrzeganie umowy przez OWP doprowadziło do utraty faktycznej władzy Bejrutu nad południową częścią Libanu, gdzie Palestyńczycy umocnili swoje pozycje na południowo-zachodnich stokach góry Hermon⁹³.

Pod koniec lat 60. OWP nasiliła ataki z terytorium Jordanii, czym naraziła strefę nadgraniczną na częste wypadki odwetowe izraelskich sił. W Jordanii, gdzie Palestyńczycy przeważali nad miejscową ludnością, na wielu terenach władzę sprawował Al-Fatah⁹⁴. Pod jego kontrolą znajdowało się tu

⁹² C. Sterling, *Sieć terroru. Prawda o międzynarodowym terroryzmie*, Warszawa 1990, s. 296–325.

⁹³ T. Walker, A. Gowers, *Arafat...*, s. 61–62.

⁹⁴ W 1970 r. populacja Palestyńczyków zamieszkujących Jordanię, mających obywatelstwo Królestwa Haszymidzkiego lub przebywających w obozach dla uchodźców, była ponad 2,5 razy liczniejsza niż populacja rdzennych mieszkańców Jordanii. Zob. Ł. Kowalewski, *Czarny Wrzesień...*, s. 33.

ok. 20 000 bojowników. Po bitwie pod Karamą stali się oni bardziej aktywni. W palestyńskich enklawach i obozach dla uchodźców jordańska policja i wojsko sukcesywnie traciły kontrolę nad ludnością na rzecz palestyńskich bojówek. Umundurowane oddziały Al-Fatah oficjalnie nosiły broń oraz ustawiały punkty kontrolne i blokady na drogach, bezprawnie kontrolując ludność, zbierając podatki, a nawet konfiskując własność prywatną. Wielu Palestyńczyków twierdziło wówczas, że droga do Tel Awiwu wiedzie przez Amman. Między 6 a 9 września 1970 r. terroryści z LFWP uprowadzili cztery samoloty zachodnich linii lotniczych i trzy z nich zmusili do lądowania w Ammanie, a jeden w Kairze. Po spełnieniu żądań porywaczy zakładników wypuszczono, a samoloty zostały wysadzone w powietrze. Wydarzenie to wzburzyło władze Jordanii. Wezwanie Arafata do obalenia króla Husajna doprowadziło we wrześniu 1970 r. do wybuchu konfliktu zbrojnego między Palestyńczykami a jordańskimi siłami, wspieranymi przez kontyngent wojsk Pakistanu. Podczas tych walk zginęło bądź zostało rannych od 1000 do 2000 fedainów oraz kilka tysięcy cywilów. Palestyńczycy nazwali ten miesiąc czarnym wrześniem. W połowie października zawarto w Ammanie ugodę, na mocy której Husajn zgodził się na pozostawienie części palestyńskich uchodźców w Jordanii pod warunkiem opuszczenia kraju przez wszystkich uzbrojonych bojowników, z Arafatem na czele. Tysiące Palestyńczyków opuściło wówczas Jordanię i osiedliło się w większości w Libanie⁹⁵. Powiększyli oni liczbę palestyńskich uchodźców z lat 1948 i 1967. Wśród nich byli uzbrojeni fedaini, którzy z południowego Libanu przeprowadzali ataki na Izrael, co powodowało zbrojną reakcję Cahalu. Izraelskie samoloty atakowały palestyńskie obozy i bombardowały wsie, a czołgi przekraczały granicę i wjeżdżały na terytorium Libanu. Armia tego kraju ustępowała izraelskim siłom, a słabe państwo nie miało żadnej władzy nad palestyńskimi bojownikami. Ludność wiejska, zarówno muzułmanie, jak i chrześcijanie, miała pretensje do Palestyńczyków o to, że ściągają na nich odwet izraelskiego wojska, niszczącego ich domy i uprawy. Organizacja Wyzwolenia Palestyny rozbudowywała w Libanie swoje struktury zbrojne, które szkoliły terrorystów z włoskich Czerwonych Brygad, niemieckiej Grupy Baader-Meinhof, a także irańskich opozycjonistów z Ruchu Wyzwolenia Iranu (Nehzat-e Azadi-e Iran), dążących do obalenia szacha Iranu. Roczny budżet OWP wynosił 400 mln dolarów (pochodzących głównie od państw znad Zatoki Perskiej) i dzięki temu stworzono system opieki społecznej,

⁹⁵ Tamże, s. 33–34, 39.

ze szpitalami i ośrodkami zdrowia. Powstawały palestyńskie przedsiębiorstwa, agencje prasowe, urzędy pocztowe, banki i rozgłośnie radiowe. Kwatera główna OWP została ulokowana w Dolinie Bekaa i w zachodniej części Bejrutu⁹⁶.

W dniu 28 listopada 1971 r. czterech zamachowców zamordowało na stopniach hotelu Sheraton w Kairze premiera Jordanii Wasfiego at-Talla. Do zamachu przyznała się organizacja Czarny Wrzesień (Ailul al-Aswad), która w ten sposób zapoczątkowała swoją działalność terrorystyczną. Jej kluczowymi postaciami byli: Abu Ijad, Ali Hassan Salameh i Mohammad Oudeh alias Abu Daud. Kolejną operacją Czarnego Września była nieudana próba zamachu na ambasadora Jordanii w Wielkiej Brytanii, przeprowadzona w grudniu 1971 r. Przenoszenie działań terrorystycznych do Europy stało się charakterystyczne dla Czarnego Września. Ugrupowanie nie było oficjalnie częścią ani OWP, ani Al-Fatah i nie podlegało ich rozkazom, jednak fakt, że przywódcy Czarnego Września wywodzili się z Al-Fatah, utrudniał temu ostatniemu odcięcie się od działalności najbardziej ekstremistycznej frakcji. Czarny Wrzesień zyskał rozgłos po ataku terrorystycznym przeprowadzonym podczas igrzysk olimpijskich w Monachium we wrześniu 1972 r. Zginęło wówczas 11 izraelskich sportowców i trenerów. Po zamachu Izrael utworzył specjalną grupę uderzeniową Mossadu, składającą się z młodych mężczyzn i kobiet. Jej celem była likwidacja działaczy Czarnego Września związanych z wydarzeniami w Monachium, niezależnie od kraju, w którym przebywali. Podczas operacji „Gniew Boga” izraelscy agenci zabili 11 członków tej organizacji⁹⁷.

⁹⁶ K. Ghattas, *Czarna fala*, Warszawa 2023, s. 35.

⁹⁷ W dniu 1 VIII 1981 r. w warszawskim hotelu Victoria dokonano nieudanego zamachu na Abu Dauda. Strzelał do niego Libańczyk Dauer Husajn Nasif, który przyleciał do Warszawy z Wiednia tym samym samolotem co jego ofiara. Nie wiadomo dokładnie, kim był zamachowiec. Mimo że został on rozpoznany przez ciężko rannego Abu Dauda, zwolniono go z aresztu. Przez dziesięć kolejnych lat mieszkał w Bejrucie. Został porwany przez bojowników Al-Fatah, skazany na śmierć za zdradę i powieszony. Nasif był przypuszczalnie członkiem organizacji Abu Nidala i agentem Mossadu, który miał wykonać wyrok śmierci na Abu Daudzie jako jednym z organizatorów zamachu w Monachium na izraelskich sportowców. Rannego Dauda przewieziono do szpitala Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie. Tam pilnowała go polska i palestyńska ochrona. Po dziewięciu dniach od zamachu Abu Dauda przejęła wschodnioniemiecka Stasi i Palestyńczyk został przetransportowany do szpitala w Berlinie Wschodnim. W 1996 r. Abu Daud otrzymał pozwolenie na podróż przez Izrael na spotkanie przywódców OWP w Strefie Gazy, gdzie optował za wykreśleniem postulatów o zniszczeniu Izraela z deklaracji programowej OWP. Trzy lata później opublikował autobiografię *Palestyna: od Jerozolimy do Monachium*, w której

Wojna izraelsko-arabska w 1973 r. otworzyła nowy rozdział negocjacji na Bliskim Wschodzie. Arabowie dysponowali wtedy kartą przetargową w postaci ropy naftowej. Stany Zjednoczone rozpoczęły zabiegi dyplomatyczne mające na celu ustanowienie trwałego pokoju w regionie. Al-Fatah, główny reprezentant sprawy palestyńskiej i największe ugrupowanie w OWP, również miał nadzieję, że dojdzie do zawarcia porozumienia. Jaser Arafat chciał, aby jego organizacja została zaakceptowana jako strona negocjacji, więc oficjalnie wyrzekł się terroryzmu. Istniały jednak organizacje, które dążyły do zerwania negocjacji pokojowych i w tym celu przeprowadzały zamachy terrorystyczne na terenie Izraela. Jedną z nich był LFWP – DG. W dniu 11 kwietnia 1974 r. jego członkowie wzięli izraelskich zakładników w mieście Kirjat Szemona na północy Izraela. Trzech terrorystów zaatakowało czteropiętrowy budynek i zabiło lokatorów. Izraelskie oddziały otoczyły zamachowców, którzy zginęli śmiercią samobójczą w wyniku eksplozji podłożonych przez siebie ładunków wybuchowych. Łącznie podczas ataku zginęło 18 Izraelczyków, w tym 8 dzieci i 5 kobiet, a 16 osób zostało rannych. Rzecznik LFWP – DG wskazał tę operację jako przykład przemocy wewnątrz Izraela, której celem było zastopowanie porozumień pokojowych⁹⁸. Miesiąc później trzech członków należących do DFWP wzięło jako zakładników grupę ok. 90 uczniów szkoły w Ma’alot, niedaleko granicy z Libanem. Domagali się uwolnienia Palestyńczyków z izraelskich więzień. Kiedy terroryści odmówili przedłużenia terminu spełnienia żądań, izraelscy żołnierze zaatakowali budynek. Wymiana ognia zakończyła się śmiercią 21 dzieci, a 65 kolejnych zostało rannych. Przywódca DFWP Najef Hawatmeh alias Abu an-Nuf stwierdził, że bezpośrednim celem ataku było zablokowanie misji pokojowej sekretarza stanu USA Henry’ego Kissingera. Dla OWP, która wówczas starała się uzyskać pozycję oficjalnego reprezentanta Palestyńczyków podczas rozmów pokojowych, oba ataki stanowiły poważny problem. Ponieważ LFWP – DG i DFWP oficjalnie były

przyznał się do współorganizowania zamachu podczas igrzysk olimpijskich. Stwierdził, że izraelscy sportowcy, jako żołnierze rezerwy, byli celem, na który można było dokonać ataku. Abu Daud zmarł w lipcu 2010 r. w Damaszku, gdzie został pochowany. Ostatni uczestnik zamachu na izraelskich sportowców, Atef Bseiso, został zastrzelony w 1992 r., czyli 20 lat po wydarzeniach w Monachium. Zob. P. Gasztold, *Zabójcze układy. Służby PRL i międzynarodowy terroryzm*, Warszawa 2017, s. 308–348; W. Gadowski, P. Wojciechowski, *Tragarze śmierci*, Warszawa 2010, s. 13–88; M. Bar-Zohar, N. Mishal, *Mossad. Najważniejsze misje izraelskich tajnych służb*, Poznań 2012, s. 199–225; Y. Denoël, *Sekretne wojny Mossadu*, Warszawa 2013, s. 67–75.

⁹⁸ *Encyklopedia terroryzmu...*, s. 308.

członkami Palestyńskiej Rady Narodowej, OWP była zmuszona uznać akcje w Kirjat Szemona i Ma'alot za swoje operacje, czym przekreśliła możliwość pozytywnego zakończenia rozmów pokojowych⁹⁹.

W czerwcu 1974 r., na sesji Palestyńskiej Rady Narodowej, OWP przyjęła plan zniszczenia państwa żydowskiego. Zakładał on podjęcie zmagañ podzielonych na trzy etapy. W pierwszym, obejmującym walkę zbrojną (terroryzm), przewidywano działania realizowane w celu zdobycia skrawka Palestyny i ustanowienia na nim niezależnej władzy narodowej. W drugim zamierzano prowadzić dalszą walkę, wykorzystując jako zaplecze zdobyty już teren. W trzecim planowano sprowokować państwa arabskie do wspólnego uderzenia na Izrael w celu jego ostatecznego zniszczenia i oswożenia całego terytorium Palestyny.

Ważnym wydarzeniem dla OWP i samego Arafata było spotkanie na szczycie państw arabskich, które odbyło się w Rabacie w październiku 1974 r. Przywódca Al-Fatah zdecydował tam o porzuceniu terroryzmu międzynarodowego jako metody walki i skoncentrowaniu jej wyłącznie na obszarze Palestyny. Stwierdzono wówczas, że naród palestyński ma prawo do swojego kraju, nie sprecyzowano jednak, na jakim terytorium. Ważniejsze było uznanie OWP za jedyną legalną reprezentację tego narodu. Wezwano także do ściślejszej współpracy państw graniczących z Izraelem („państwa przyfrontowe”) z organizacją Arafata. Królowi Jordanii Husajnowi obiecano 300 mln dolarów rocznych subsydiów na wspieranie palestyńskich uchodźców. Konferencja w Rabacie pozwoliła Arafatowi na kontynuację kampanii terrorystycznej przeciw Izraelowi, bez obawy o reakcję państw arabskich.

W listopadzie 1974 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ przyznało OWP status obserwatora. Przy siedzibie ONZ w Nowym Jorku utworzono stałe biuro OWP¹⁰⁰. W ten sposób zostały nawiązane stosunki dyplomatyczne z reprezentacją nieistniejącego państwa palestyńskiego. Na sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ pojawił się Jaser Arafat, który z rewolwerem na pasie (ten rewolwer wywarł mocne wrażenie na uczestnikach posiedzenia ONZ) opowiedział się za utworzeniem państwa palestyńskiego pomiędzy rzeką Jordan a Morzem Śródziemnym. Organizacja Wyzwolenia Palestyny oficjalnie przyjęła rozwiązanie polegające na utworzeniu dwóch państw obok siebie –

⁹⁹ Tamże.

¹⁰⁰ W styczniu 1976 r. Rada Bezpieczeństwa ONZ zezwoliła przedstawicielom OWP uczestniczyć w swoich obradach, bez prawa głosowania. Przywilej ten zazwyczaj dotyczył państw członkowskich ONZ.

Izraela i Palestyny. Pomimo to Arafat nadal twierdził publicznie, że celem ruchu jest wyzwolenie wszystkich ziem palestyńskich¹⁰¹.

Obecność OWP w Libanie spowodowała, że tereny, na których znajdowały się bazy fedainów, praktycznie wymknęły się spod kontroli Bejrutu. Pod pretekstem przygotowań do walki z Izraelem bojownicy przejęli polityczną, policyjną oraz ekonomiczną kontrolę nie tylko nad obozami dla uchodźców, lecz także nad południem kraju i Doliną Bekaa, gdzie prowadzono szkolenia wojskowe (była to więc sytuacja analogiczna do tej sprzed kilku lat w Jordanii). Doprowadziło to do ostrych konfliktów z miejscową ludnością libańską i potyczek libańskiej armii z Palestyńczykami, z których zwycięsko wyszli ci drudzy. Doświadczeni w walce bojownicy mieli przewagę nad niedoświadczoną i podzieloną libańską armią. Życie w Libanie pod panowaniem OWP było trudne – łączyło się z gwałtami, okaleczeniami i mordami. W mieście Damur, na południe od Bejrutu, fedaini założyli swoją bazę. Zabili przy tym ponad 580 osób i wypędzili 25 000 pozostałych mieszkańców miasta. Sytuację dodatkowo pogarszały powtarzające się izraelskie naloty, przeprowadzane w odwecie za zamachy dokonywane przez Palestyńczyków. Niemożność zapewnienia ochrony przed samowolą OWP zmusiła Libańczyków do tworzenia lokalnych milicji. Doprowadziło to do wybuchu wojny w Libanie, która rozpoczęła się 13 kwietnia 1975 r. atakiem chrześcijańskiej prawicowej Falangi na siedziby Palestyńczyków we wschodnim Bejrucie. Dało to impuls do wybuchu walk w całym Libanie, które z krótkimi przerwami trwały 16 lat. Operacja terrorystyczna Palestyńczyków na terenie Izraela w marcu 1978 r., podczas której zginęło ponad 30 osób, a ponad 100 zostało rannych, spowodowała przystąpienie izraelskich sił do operacji „Litani” i przekroczenie przez nie granic Libanu. Armia usunęła bojowników OWP z terytorium południowego Libanu¹⁰².

Dnia 17 lutego 1979 r., sześć dni po ogłoszeniu zwycięstwa rewolucji islamskiej w Iranie, do Teheranu przybył Jaser Arafat. Przyleciał z Damaszku samolotem udostępnionym mu przez prezydenta Syrii Hafiza al-Asada. Był pierwszym zagranicznym przywódcą, który odwiedził Iran po rewolucji. W tym samym czasie w Camp David w USA przedstawiciele Egiptu i Izraela prowadzili negocjacje pokojowe. Dzięki zestawieniu tych dwóch tematów na pierwszych stronach irańskich gazet Arafata można było przedstawić

¹⁰¹ T. Walker, A. Gowers, *Arafat...*, s. 100–110.

¹⁰² G. Corm, *Bliski Wschód w ogniu. Oblicza konfliktu 1956–2003*, Warszawa 2003, s. 246–247, 250–251.

jako bohatera i tak był witany przez tłumy mieszkańców Teheranu. Egipcjan natomiast uznano za zdrajców. Zaraz po przybyciu Arafata do Teheranu Iran zerwał stosunki dyplomatyczne z Izraelem i przekazał Arafatowi gmach byłej ambasady Izraela z przeznaczeniem na siedzibę placówki OWP. Podjęto również decyzję o ustanowieniu Dnia Jeruzolimy, obchodzonego co roku w ostatni piątek ramadanu. Święto zostało pomyślane jako dzień protestów w świecie muzułmańskim. Miało stanowić również odpowiedź na izraelski Dzień Jeruzolimy, upamiętniający przejęcie Jeruzolimy pod izraelską kontrolę. Ajatollah Ruhollah Chomeini naciskał na Arafata, żeby określił swój ruch jako muzułmański ruch oporu. Arafat nigdy tego nie uczynił. Iran miał już możliwości i środki, by stworzyć własny ruch, który przyciągnie Palestyńczyków zainteresowanych fundamentalistycznym projektem Chomeiniego dotyczącym „eksportu rewolucji islamskiej”¹⁰³.

Od lat 80. główną część opozycji wobec przywództwa Arafata będą stanowić palestyńscy radykałowie muzułmańscy z Palestyńskiego Islamskiego Dżihadu i z Hamasu, którzy znajdują wsparcie w Iranie (otrzymują je stamtąd do dziś)¹⁰⁴. Tak jak wizyta Arafata w Iranie miała dalekosiężne konsekwencje dla sprawy palestyńskiej, tak decyzja Knesetu z lipca 1980 r. dotycząca aneksji Jeruzolimy Wschodniej i ustanowienia w tym mieście stolicy Izraela przyczyniła się do wieloletniego zaostrzenia relacji z państwami muzułmańskimi. Kneset ogłosił Jeruzolimę niepodzielną i wieczną stolicą państwa żydowskiego. Było to sprzeczne z prawem międzynarodowym i rezolucjami ONZ i wywołało gniew Arabów, gdyż Jeruzolima jest dla wyznawców islamu trzecim pod względem świętości miejscem, po Mekce i Medynie.

W dniu 3 czerwca 1982 r. dokonano zamachu na ambasadora Izraela w Wielkiej Brytanii Szlomo Argowa. Wydarzenie to stanowiło casus belli operacji „Pokój dla Galilei” w Libanie, do której izraelskie siły przystąpiły trzy dni później. W czasie jej trwania Cahal dotarł aż do Bejrutu w celu zniszczenia OWP. Pomimo oporu fedainów oraz syryjskich oddziałów, które od 1976 r. stacjonowały w Libanie, izraelskie siły zamknęły okrażenie Bejrutu i rozpoczęły regularny ostrzał artyleryjski przebywających tam Palestyńczyków. W sierpniu 1982 r. zostały podjęte rozmowy, podczas których uzgodniono, że bojownicy OWP wycofają się z miasta i opuszczą Liban. W ich wyniku z Libanu wyjechało 9000 uzbrojonych Palestyńczyków,

¹⁰³ K. Ghattas, *Czarna fala...*, s. 68–71.

¹⁰⁴ Tamże, s. 72.

którzy udali się do Syrii lub odpłynęli wynajętymi statkami do innych państw arabskich oraz do Europy. Trwało to od 21 sierpnia do 1 września. Jaser Arafat z najbliższymi współpracownikami udał się do Tunisu. W podstołecznej miejscowości Borj Cedria została ulokowana główna kwatera OWP, która miała swoich przedstawicieli w państwach arabskich, europejskich (w tym w Polsce) i USA¹⁰⁵.

Wraz z przeniesieniem OWP poza Bliski Wschód Jaser Arafat tracił wpływy na terenie Palestyny. Dla zamieszkałej tu ludności arabskiej był to okres zwątpienia w możliwość utworzenia własnego państwa. Świat również poświęcał mniej uwagi sprawie palestyńskiej. Izraelskie wojska zajmowały ziemie palestyńskie od 1967 r. Brak było perspektyw na zmianę, a państwa arabskie pozbywały się Palestyńczyków ze swoich terytoriów, gdyż obawiały się destabilizacji, czego przykładem były wydarzenia w Jordanii i Libanie. W tych państwach palestyńscy bojownicy stawiali się elementem niepewnym, stanowiącym źródło anarchii i rozkładu struktur państwowych. Ponadto państwa arabskie powoli zaczęły się przyzwyczajać do myśli o sąsiedztwie państwa żydowskiego. Nie ustawała jednak kampania ataków terrorystycznych na izraelskie cele oraz operacji odwetowych izraelskich sił bezpieczeństwa. W kwietniu 1984 r. czterech fedainów z LFWP uprowadziło w Tel Awiwie autokar z 40 pasażerami. W zamian za uwolnienie zakładników zażądali wypuszczenia setek palestyńskich więźniów. Podczas szturm elitarniej jednostki Cahalu na autobus zginęło dwóch terrorystów i jeden żołnierz. Dwaj inni porywacze zostali zabici przez agentów Szin Betu (skrót od Szerut ha-Bitachon ha-Klali, Służba Bezpieczeństwa Ogólnego). Mimo że do porwania przyznał się LFWP, Izrael zrzucił winę na Al-Fatah, a siły bezpieczeństwa zburzyły domy, w których mieszkały rodziny czterech porywaczy. To wydarzenie zapoczątkowało stosowaną do dzisiaj praktykę odpowiedzialności zbiorowej, polegającą na niszczeniu domów rodzin terrorystów, z rąk których zginęli Izraelczycy. W dniu 7 października 1985 r. FWP uprowadził włoski statek wycieczkowy Achille Lauro i wyrzucił za burtę obywatela USA Leona Klinghoffera. Był to odwet za zbombardowanie 1 października przez izraelskie samoloty kwatery Arafata i koszar jego gwardii Force 17 niedaleko Tunisu. W ataku zginęło ok. 60 bojowników, a 70 zostało rannych¹⁰⁶. W tym samym miesiącu Organizacja Abu Nidala

¹⁰⁵ J. Zdanowski, *Historia najnowsza Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej*, Warszawa 2020, s. 236–237; T. Walker, A. Gowers, *Arafat...*, s. 164–174; *Encyklopedia terroryzmu...*, s. 329.

¹⁰⁶ *Encyklopedia terroryzmu...*, s. 328–329; T. Walker, A. Gowers, *Arafat...*, s. 187–189.

(Munazzamat Abu Nidal)¹⁰⁷ dokonała ataków terrorystycznych w Rzymie i Wiedniu. Zbiegły się one z zawarciem porozumienia między królem Jordanii Husajnem i Jaserem Arafatem, które dotyczyło połączenia wysiłków mających na celu przyjęcie pokojowego rozstrzygnięcia w stosunkach z Izraelem. Po zamachach rozmowy zostały zerwane, czemu towarzyszyły wzajemne oskarżenia strony jordańskiej i palestyńskiej. W listopadzie 1985 r., w oświadczeniu znanym jako deklaracja kairska i przyjętym przez Palestyńską Radę Narodową, OWP potwierdziła deklarację z 1974 r. potępiającą wszelkie operacje terrorystyczne przeprowadzone poza Palestyną¹⁰⁸.

Obie deklaracje nie dotyczyły ugrupowań znajdujących się poza OWP. W Europie zamachy przeprowadzały Organizacja Abu Nidala i LFWP, z którym współpracował Ilich Ramírez Sánchez, czyli słynny „Carlos” lub „Szakal”. Głównym celem ataków nadal były obiekty należące do Żydów oraz izraelscy dyplomaci, ale wśród ofiar byli również Europejczycy i Amerykanie.

¹⁰⁷ Nazwa ugrupowania była związana z nazwiskiem jego przywódcy – Hasana Sabriego al-Banny alias Abu Nidal (Ojciec Walki). W 1960 r. przystąpił on do Al-Fatah. W 1969 r. został członkiem władz tej organizacji, a rok później jej przedstawicielem w Bagdadzie. Tu propagował twardą linię w stosunku do kierownictwa, domagając się przyjęcia stanowczej postawy OWP wobec jej usunięcia z Jordanii w 1970 r. oraz utworzenia baz tej organizacji w Libanie. Abu Nidal w pełni popierał kampanię terroru prowadzoną przez Czarny Wrzesień i głośno sprzeciwiał się ograniczaniu tych działań przez Al-Fatah. Przypuszcza się, że kierował próbami uwolnienia Abu Dauda, jednego z przywódców Czarnego Września, zdradzonego i wydanego Jordanii przez Al-Fatah w 1973 r. W 1974 r. Abu Nidal całkowicie zerwał więzi z Al-Fatah, który był gotowy rozpocząć rozmowy pokojowe z Izraelem. Otrzymał wsparcie finansowe z Iraku i założył własną organizację o nazwie Rada Rewolucyjna Al-Fatah lub Al-Fatah – Rada Rewolucyjna (Medżlis as-Sauri al-Fatah), znaną powszechnie jako Organizacja Abu Nidala. Odtąd stał się najbardziej nieprzejednanym przeciwnikiem OWP, odrzucającym wszelkie kompromisy z Izraelem, symbolem wewnętrznego terroryzmu palestyńskiego, winnym zabójstw kilku czołowych działaczy OWP. Organizacja Abu Nidala, występując w charakterze najemnika, stopniowo porzucała swoje polityczne i rewolucyjne hasła na rzecz działalności zarobkowej. Zgromadziła fortunę, początkowo w wyniku dokonywania zleczanych ataków terrorystycznych oraz inwestowania kapitału w handel i nieruchomości. Jak wielu terrorystów Abu Nidal cieszył się opieką ówczesnych krajów komunistycznych, przede wszystkim ZSRR, Niemiec, Rumunii i Węgier. W latach 1983–1985 mieszkał w Warszawie, gdzie działała jego firma SAS zajmująca się handlem bronią. W 1985 r., po nieudanym zamachu przeprowadzonym w hotelu Victoria przez izraelski wywiad, Abu Nidal wyjechał z Polski do Libii. W latach 90., kiedy znaczenie jego organizacji zmalało, znalazł schronienie w Iraku. W dniu 19 VIII 2002 r. został zabity w niejasnych okolicznościach w swoim domu w Bagdadzie. Najprawdopodobniej był to zamach dokonany przez irackie służby specjalne Muchabarat. Zob. *Encyklopedia terroryzmu...*, s. 310–311; P. Gasztold, *Zabójcze układy...*, s. 133–199.

¹⁰⁸ C. Shindler, *Historia współczesnego Izraela*, Warszawa 2011, s. 222; J. Gelvin, *Konflikt izraelsko-palestyński...*, s. 251–252; T. Walker, A. Gowers, *Arafat...*, s. 189–190.

Organizacja Abu Nidala przyznała się do przeprowadzenia ponad 100 zamachów w 20 krajach. Zginęło w nich ponad 380 osób, a ok. 650 zostało rannych. Zabiła ona m.in. przedstawicieli OWP w Paryżu, Londynie i Brukseli oraz amerykańskich żołnierzy i policjantów, a także wielu cywili z państw Europy Zachodniej. Według niektórych opinii Abu Nidal nie kierował się ideologią, lecz przeprowadzał zamachy na zamówienie i żądał za nie wysokiego wynagrodzenia. Syria miała go opłacać, aby atakował jordańskie ambasady, a Saddam Husajn miał mu zlecić w 1982 r. atak na izraelskiego ambasadora w Londynie Szlomo Argowa. Ten zamach posłużył Izraelowi za pretekst do inwazji na Liban, o czym wspomniano wcześniej¹⁰⁹.

Przymusowy pobyt Jasera Arafata w Tunezji odsunął go od głównego biegu spraw w Palestynie. Jedyną osobą z kierownictwa Al-Fatah, która pozostawała w kontakcie z Palestyńskimi Terytoriami Okupowanymi, był Abu Dżihad. Demonstracja mieszkańców Dżabalii w Strefie Gazy, zorganizowana 9 grudnia 1987 r., zapoczątkowała zamieszki w większej części regionu. Wzniesający rozruchy młodzi ludzie, ukrywający twarze pod kefiami, budowali prowizoryczne barykady na drogach. Ten społeczny bunt został określony jako powstanie kamieni. Znany jest też pod arabską nazwą intifady (pol. drżenie)¹¹⁰. Nikt się nie spodziewał, że wybuchnie on z tak wielką siłą. Intifada przybierała rozmiary masowego powstania ludowego, a w kierownictwie OWP w Tunisie, zaskoczonym jej wybuchem, nie było jedności co do tego, jakie środki należałoby podjąć¹¹¹. Intifady nie zdołał przewidzieć również izraelski wywiad. Większość wojskowych,

¹⁰⁹ *Encyklopedia terroryzmu...*, s. 310–311.

¹¹⁰ Bezpośrednimi powodami wybuchu intifady były śmierć w Strefie Gazy czterech Arabów, którzy 8 XII 1987 r. zginęli w wypadku drogowym, oraz zastrzelenie dzień później przez izraelskich żołnierzy 15-letniego Palestyńczyka biorącego udział w manifestacji w Dżabalii, zorganizowanej na znak protestu przeciwko śmierci czterech rodaków. Z początkowego spontanicznego ruchu obywatelskiego nieposłuszeństwa protest szybko przekształcił się w zorganizowaną rebelię. Palestyńska ludność atakowała izraelskie siły za pomocą kamieni, koktajli Mołotowa, rzadziej granatów i broni ręcznej, dostarczanej różnymi kanałami przez palestyńskie organizacje, przede wszystkim Al-Fatah. Armia Izraela nie była przygotowana do takich działań. Wojsko, świetnie radzące sobie w polu, nie było szkolone do walki z demonstrantami, z których większość nie ukończyła 18. roku życia. Intifada stała się instrumentem sprzeciwu młodego pokolenia Palestyńczyków, urodzonego już pod izraelską dominacją i nieznającego innego życia. Dodatkowym czynnikiem wyzwalamym był brak pracy dla nich. Jedynym wyjściem pozostawała emigracja do państw arabskich lub na Zachód. Powstanie zapewniło sprawie palestyńskiej rozgłos na arenie międzynarodowej. Zob. T. Walker, A. Gowers, *Arafat...*, s. 197–208.

¹¹¹ Tamże, s. 197–199.

łącznie z ówczesnym ministrem obrony Icchakiem Rabinem, bagatelizowała powstanie do momentu, gdy przyłączyły się do niego wszystkie grupy palestyńskiego społeczeństwa. Zaangażowanie Abu Dżihada stawało się coraz bardziej istotne. Chciał on doprowadzić do zamiany kamieni na karabiny, aby objąć intifadą sąsiednie państwa arabskie, na czym zależało zarówno Teheranowi, jak i Trypolisowi. Pierwszym zwiastunem eskalacji przemocy po stronie palestyńskiej był przeprowadzony w marcu 1988 r. atak bojowników OWP na autobus wiozący grupę kobiet do pracy w Dimonie. Zginęły w nim trzy osoby. Jedną z prób powstrzymania intifady była, zakończona powodzeniem, izraelska operacja zabójstwa Abu Dżihada, przeprowadzona w Tunisie w kwietniu 1988 r.¹¹² Na Zachodnim Brzegu Jordanu powstańcami byli członkowie Szabiby (nazwa pochodzi od arabskiego słowa *szabab* oznaczającego ‘młodzież’), młodzieżówki Al-Fatah. Przed wybuchem powstania jej zadaniem było powstrzymywanie wpływu ekstremistów muzułmańskich na młodych ludzi, czego nie udało się osiągnąć w Strefie Gazy. Szabiba przejęła kontrolę nad wszystkimi klubami sportowymi i związkami młodzieży na Zachodnim Brzegu Jordanu. Była tu największą organizacją, dzięki czemu mogła pełnić funkcję koordynatorki intifady. Oznaczało to, że decyzje o losach powstania podejmowała młodzież.

Dwadzieścia lat izraelskiej dominacji przyniosło znaczną poprawę życia Palestyńczyków, zwłaszcza na Zachodnim Brzegu Jordanu, ale izraelska ingerencja była dla nich nie do przyjęcia. Buntowali się przeciwko budowie żydowskich osiedli, często powstających na ziemi skonfiskowanej prywatnym rolnikom lub całym wioskom. Osiedla te były widocznym znakiem zajęcia ojczystych ziem Palestyńczyków. Z drugiej strony dla większości muzułmanów sama obecność państwa żydowskiego na ziemi, która przedtem była częścią świata islamu, stanowiła zniewagę, spotęgowaną przejściem przez Izrael kontroli nad świętym miastem muzułmanów – Jerozolimą. Istniał jeszcze jeden czynnik stanowiący katalizator buntu. Była nim wszechobecność izraelskich służb specjalnych, które na różny sposób skłaniały Palestyńczyków do współpracy. Gęsta sieć donosicieli z jednej strony ułatwiała walkę z terroryzmem, ale z drugiej przyczyniła się do skorumpowania palestyńskiego społeczeństwa¹¹³. Malejące wpływy OWP na Palestyńskich Terytoriach Okupowanych i śmierć Abu Dżihada

¹¹² C. Shindler, *Historia współczesnego Izraela...*, s. 226; T. Walker, A. Gowers, *Arafat...*, s. 199, 205.

¹¹³ K. Gebert, *Pokój z widokiem...*, s. 456–459.

skutkowały stopniowym przejmowaniem inicjatywy, przede wszystkim w Strefie Gazy, przez organizacje muzułmańskie.

Podsumowanie

Powstanie Al-Fatah stanowiło dla młodych Palestyńczyków nowy impuls do walki. Pierwsze lata działalności organizacji zbiegły się z procesem dekolonizacji państw Afryki i tak też walka Palestyńczyków była odbierana przez część społeczności międzynarodowej, w tym przez blok wschodni. Jednak to OWP, powołana w 1964 r. w Kairze, została uznana za pełnoprawnego przedstawiciela sprawy palestyńskiej. Wiele państw arabskich oferowało poparcie dla Palestyńczyków, ale największe nadzieje wiązano z prezydentem Egiptu Gamalem Abdelem Naserem. Klęska sąsiadów Izraela w wojnie sześciodniowej w czerwcu 1967 r. całkowicie zmieniła sytuację polityczną i rozwiła nadzieje Palestyńczyków, tym bardziej że problem palestyński wykorzystywały one do własnych celów politycznych. W wyniku tej wojny Izrael przejął kontrolę m.in. nad Strefą Gazy, Zachodnim Brzegiem Jordanu i Jerozolimą Wschodnią. Innym skutkiem tej wojny było rozbudzenie nastrojów antyizraelskich. Zaczęły powstawać kolejne palestyńskie organizacje o charakterze politycznym i zbrojnym, wspierane przez Syrię, Irak czy Libię. Kierowały się one ideologią marksistowską i mogły liczyć na wsparcie państw bloku wschodniego. Ich główna metoda działania polegała na przeprowadzaniu ataków terrorystycznych, których celami były również izraelskie obiekty w Europie. W 1969 r. przywódca Al-Fatah został szefem OWP. W ten sposób organizacja uzyskała dostęp do funduszy i broni pochodzących od arabskich protektorów. Palestyńscy bojownicy prowadzili działania przeciwko Izraelowi, ale stanowili zagrożenie również dla władz Jordanii, w której palestyńskich uchodźców było więcej niż rdzennych mieszkańców. We wrześniu 1970 r. Palestyńczycy wznieśli tam powstanie, które zostało stłumione. Bojowników Al-Fatah zmuszono do opuszczenia Jordanii. Nowe bazy założyli w Libanie. Stamtąd atakowali cele w Izraelu, ale zagrażali również, podobnie jak w Jordanii, stabilności i bezpieczeństwu wewnętrznemu Libanu. W 1982 r. izraelskie siły wkroczyły do Libanu i pokonały palestyńskich bojowników. Kierownictwo OWP zostało przymuszone do opuszczenia kraju i udania się na wygnanie do Tunezji. W ten sposób utraciło ono bezpośrednią kontrolę nad wydarzeniami w Palestynie, gdzie w grudniu 1987 r. doszło do wybuchu antyizraelskiego powstania zwanego intifadą.

Żydowski ultraortodoksi i islamizacja konfliktu izraelsko-palestyńskiego

Dla religijnych Żydów podbój historycznych części Ziemi Izraela podczas wojny sześciodniowej w czerwcu 1967 r. był zwiastunem nowej epoki. Zajęte tereny Zachodniego Brzegu Jordanu określano biblijnymi nazwami Judei i Samarii, nazwę państwo Izrael zastąpiono zwrotem Ziemia Izraela (*Erec Izrael*). Jednak dopiero w latach 80. zaczęły wzrastać znaczenie

i popularność żydowskich organizacji i partii religijnych, które działały jeszcze przed powstaniem Izraela. Niektóre z nich ukształtowały się na bazie ideologii syjonizmu religijnego i socjalizmu religijnego. Wspierały one syjonizm przez nadawanie mu cech świętości (sakralizacja ziemi, państwa, przywódców, polityki, organizacji bojowych, wojny itp.). Środowiska żydowskich fundamentalistów są reprezentowane przez znaczące ugrupowania polityczne, których przedstawiciele zasiadają w Knesecie. Ortodoksyjni Żydzi należą do dwóch różnych grup. Bardziej ekstremistyczni są haredim (pol. bogobojni), czyli ultraortodoksi, którzy odrzucają wszelkie nowinki cywilizacyjne. Wyróżniają się czarnymi strojami, chodzą zawsze w przykrywających głowę jarmułkach, kapeluszach lub futrzanych czapach (sztrajmele). Ich poglądy polityczne są wyrażane przez dwie partie: Zjednoczony Judaizm Tory (Jahadut ha-Torah) reprezentujący haredim aszkenazyjskich Żydów pochodzenia wschodnioeuropejskiego oraz Sefardyjscy Strażnicy Tory (Szomrei Torah Sefardim, w skrócie Szas) stanowiący polityczną reprezentację haredim sefardyjskich i mizrachijskich, czyli wywodzących się z Hiszpanii Żydów północnoafrykańskich i orientalnych. Haredim wierzą, że Bóg posłużył się hitlerowskimi Niemcami jako narzędziem kary na Żydach za ich niedostateczną pobożność. Twierdzą, że wszystkie nieszczęścia, które spadły na Żydów, były karą boską.

Drugą opcję fundamentalistyczną tworzą Żydzi o nastawieniu narodowym, za to mniej wrodozy wobec kulturowego modernizmu. Reprezentuje ich Narodowa Partia Religijna (Mifleget Datit Leumit, w skrócie Mafdal). Jest to ugrupowanie polityczne należące do nurtu syjonizmu religijnego, zakładającego, że powrót do Ziemi Izraela i jej zasiedlanie jest obowiązkiem religijnym Żydów. W przeciwieństwie do partii Szas i Jahadut ha-Torah religijni syjoniści nie opowiadają się za wprowadzeniem w Izraelu teokracji, lecz za zapewnieniem religii bezpośredniego wpływu na bieg spraw publicznych. Mafdal uznaje judaizm ortodoksyjny za jedyny prawomocny i uświęcony tradycją kierunek wiary. Przez pierwszych 20 lat istnienia państwa izraelskiego zawiązywała ona kolejne sojusze ze świeckimi liberalnymi partiami lewicowymi i konsekwentnie opowiadała się za prowadzeniem ugodowej polityki zagranicznej. Istotny zwrot w polityce Mafdal nastąpił po wojnie sześciodniowej, gdy nacjonałiści religijni zajęli znacznie bardziej nieprzejednane stanowisko, sprzeciwiając się, ze względów religijnych, wycofaniu się z obszarów zajętych podczas tego konfliktu. Haredim łączy wrogość wobec żydów świeckich. Dla nich ktoś, kto nie jest Żydem, zasługuje na pogardę. W 1988 r. ugrupowania religijne odniosły sukces w wyborach do Knesetu,

uzyskując rekordową liczbę 18 miejsc w 120-osobowym parlamencie i od tego czasu korzystają ze swej pozycji języczka u wagi w pozbawionym wyraźnej większości Knesecie. Za poparcie rządzącej koalicji każą sobie płacić znacznymi świadczeniami państwowymi na rzecz instytucji religijnych, przede wszystkim szkół (jesziw). Obserwuje się wzrastające znaczenie polityczne haredim, którzy od początku są wrogo nastawieni do Palestyńczyków i przeciwni wszelkim rozmowom pokojowym¹¹⁴.

Obok oficjalnie działających żydowskich partii religijnych wzrosła w latach 80. aktywność ugrupowań ekstremistycznych, których liczbę szacowano na ok. 20. Największym jest Blok Wiernych (Gusz Emunim) powstały w 1974 r. Jednoczy on żydowskich osadników, którzy wierzą, że są przedstawicielami Boga na ziemi. Uważają, że pobudzenie narodu żydowskiego do aktywnego działania i rozciągnięcie żydowskiego panowania od Nilu do Eufratu przyniesie odkupienie zarówno ludu Izraela, jak i całej ludzkości. Zajęcie przez Żydów całości Ziemi Izraela stanowi jedną z głównych doktryn Gusz Emunim. Wszystkie terytoria okupowane przez Izrael osadnicy uważają za Świętą Ziemię Izraela. Tym tłumaczono gwałtowne fale sprzeciwu i zamieszki spowodowane wycofaniem się Izraela z Synaju w 1982 r., jak również entuzjazm w czasie operacji wojskowej w Libanie w tym samym roku, gdy Izrael zajął jego południową część. Dla liderów Gusz Emunim uderzenie na Liban było kontynuacją procesu odkupienia. Głosili, że lud Izraela powraca na terytorium, na którym zamieszkiwały w starożytności żydowskie plemiona Aszer i Naftali. Domagali się aneksji całości Libanu jako części dziedzictwa przodków. Sprzeciwili się też przymierzemu izraelskiej armii z libańską chrześcijańską Falangą, określając chrześcijan jako bałwochwalców. Wyrażano opinię, że to nie względy bezpieczeństwa Izraela, lecz ideologia narodu wybranego doprowadziła do aneksji terytoriów arabskich podczas kolejnych wojen. Naciski Gusz Emunim na najwyższe organy religijne państwa znalazły wyraz w wielu decyzjach potwierdzających niezbywalne żydowskie prawa do Ziemi Izraela¹¹⁵.

¹¹⁴ Haredim stanowią duże obciążenie dla Izraela. Nie są przygotowani do życia w nowoczesnym społeczeństwie. Całkowicie poświęcają się studiowaniu Tory w jesziwach, rezygnując z pracy zarobkowej. Są utrzymywani przez państwo i nie obowiązują ich służba wojskowa. W uczelniach religijnych nie uczy się matematyki, przedmiotów technicznych, języków obcych, podstaw informatyki. Zob. szerzej: U. Huppert, *Izrael w cieniu fundamentalizmów*, Toruń 2016; J. Ochmann, *Wkład syjonizmu religijnego w politykę i sukcesy syjonizmu*, „Przeгляд Religioznawczy” 2015, nr 2, s. 29–68.

¹¹⁵ A. Krawczyk, *Terroryzm ugrupowań fundamentalistycznych...*, s. 129–133.

Niektóre żydowskie ugrupowania ekstremistyczne dążyły do zniszczenia muzułmańskich budowli na Wzgórzu Świątynnym w Jerozolimie, inne nie stosowały przemocy, ale przez swoje działania prowokowały arabskich mieszkańców tego miasta i podważały świeckość państwa Izrael. Ugrupowania te zrzeszyły się w organizację Gorliwcy Świątyni (Szoharej ha-Mikdasz). Wywierała ona dużą presję na izraelski rząd i władze religijne, domagając się zmiany orzeczenia zakazującego Żydom modlitwy na Wzgórzu Świątynnym. W latach 1980–1984, czyli okresie największej aktywności w XX w., żydowskie ugrupowania ekstremistyczne dokonały ponad 380 aktów przemocy. Zginęło w nich 23 Palestyńczyków, a 191 zostało rannych. Dnia 29 października 1982 r. wrzucono granaty na szkolne boisko piłkarskie w Hebronie. Jeden z nich eksplodował i zranił dwóch arabskich uczniów. W dniu 26 lipca 1983 r. zamaskowani i uzbrojeni osadnicy zaatakowali medresę w Hebronie. Zabili trzech studentów, a 33 ranili. Radykalny rabin Mosze Lewinger skomentował ten zamach słowami: *Ktokolwiek to zrobił, uświęcił imię Boga publicznie*¹¹⁶. W dniu 27 stycznia 1984 r. członkowie organizacji Synowie Judy (Bnei Jehuda) próbowali wysadzić w powietrze dwa meczety – Al-Aksa oraz Kubbat as-Sachra (Kopuła na Skale) znajdujące się na Wzgórzu Świątynnym. Zamachowców zauważyli arabscy strażnicy. Uciekając, sprawcy porzucili 18 granatów i ponad 10 kg materiałów wybuchowych. W kwietniu tego samego roku zatrzymano osadników należących do ugrupowania Żydowskie Podziemie (Ha-Machteret ha-Jehudit), związanego z Gusz Emunim, umieszczających ładunki wybuchowe pod palestyńskimi autobusami. Rabin Mosze Lewinger nazwał żydowskich terrorystów życzliwymi dobrotliwcami¹¹⁷. W 1989 r., a więc w okresie intifady, pojawiła się organizacja Sykariusze (Sikrikim), której celem było zastraszanie Żydów i cudzoziemców próbujących nawiązać przyjazne kontakty z Palestyńczykami. Grupa wydała wyrok śmierci na Rolanda Dumasa, francuskiego ministra spraw zagranicznych, który prowadził rozmowy z Jaserem Arafatem. Sykariusze byli odpowiedzialni za podłożenie bomby w Jerozolimie w 1989 r. W wyniku eksplozji zginęło dwóch Palestyńczyków. W komunikacie dla dziennika „Yedioth Ahronoth” organizacja stwierdziła: *Żydowska krew nie będzie przelana na próżno. Za każde oko żydowskie wytłpiemy 20 oczu arabskich*¹¹⁸. Grupa wrzuciła również granat do samochodu żony Szimona

¹¹⁶ Tamże, s. 183.

¹¹⁷ Tamże.

¹¹⁸ Tamże, s. 189.

Peresa, dwukrotnego premiera i prezydenta Izraela w latach 2007–2014, oraz przesłała groźby czterem członkom Knesetu, którzy poparli palestyńską demonstrację pokojową. Sykariusze wsławili się podpaleniami drzwi mieszkań i domów żydowskich polityków, dziennikarzy i działaczy społecznych, których uważali za wrogów sprawy Izraela¹¹⁹.

W latach 80. na całym Bliskim Wschodzie zaktywizowali swoją działalność muzułmańscy fundamentaliści powiązani z ruchem Braci Muzułmanów, od którego zaczęły się oddzielać bardziej radykalne frakcje. W Palestynie treści religijne zastępowały dotychczasową ideologię marksistowską OWP. Dynamiczna reislamizacja nastąpiła przede wszystkim w Strefie Gazy, gdzie idee Braci Muzułmanów spotykały się z pozytywnym odbiorem młodego pokolenia Palestyńczyków, szczególnie w obozach dla uchodźców. Wpływ na to miało zwycięstwo rewolucji islamskiej w Iranie w 1979 r. W następnym roku powstała organizacja Ruch Islamskiego Dżihadu w Palestynie (Harakat al-Dżihad al-Islami fi Filastin), zwany również Palestyńskim Islamskim Dżihadem (PID). Wyodrębnił się on z Braci Muzułmanów. Powodem secesji było przekonanie o możliwości utworzenia muzułmańskiego państwa Palestyny, bez czekania na rewolucję islamską w świecie arabskim, której wybuch zapowiadali Bracia Muzułmanie. Stali oni na stanowisku, że tylko praca u podstaw i oddolne przemiany w społeczeństwie doprowadzą do zmian i przywrócą miejsce należne islamowi, a także wprowadzą sprawiedliwość społeczną. Liderzy PID, na czele z Fathim asz-Szikakim i Abdulem Azizem al-Awdą, nie tylko zanegowali ideologię Braci Muzułmanów odnoszącą się do niestosowania przemocy, lecz także odeszli od sunnizmu, starając się naśladować szyicką doktrynę ajatollaha Ruhollaha Chomeiniego¹²⁰. Palestyński Islamski Dżihad uznawał teokratyczny Iran za model państwa, który powinien zostać wprowadzony we wszystkich krajach muzułmańskich. Przyjął też szyicką zasadę rządów przywódcy religijnego (arab. *welajat-e fakih*). Podobnie jak Iran za głównych wrogów uważał on Stany Zjednoczone i Izrael. USA nazywał wielkim szatanem, a państwo żydowskie małym

¹¹⁹ Obszernie na temat ideologii i działalności radykalnych rabinów żydowskich ugrupowań ekstremistycznych w: tamże, s. 122–203.

¹²⁰ W 1979 r. Fathi asz-Szikaki opublikował w Kairze książkę pt. *Chumajni, al-hall al-islami wa al-badil* (pol. Chomeini, rozwiązanie islamskie i alternatywa), w której gloryfikował ajatollaha Chomeiniego i głoszone przez niego poglądy. Chwalił Chomeiniego za to, że był pierwszym muzułmańskim przywódcą, który określił właściwe miejsce Palestyny w ideologii i historii islamu. Zob. J. Jarząbek, *Etnonacjonalizm i religijny fundamentalizm jako podstawy ideologii Palestyńskiego Islamskiego Dżihadu*, „Wschodnioznawstwo” 2012, nr 6, s. 158.

szatanem. Fathi asz-Szikaki przyjmował zwierzchnictwo ajatollaha Chomeiniego zarówno nad szyitami, jak i sunnitami, co dla tych ostatnich było nie do zaakceptowania. Ugrupowanie miało zwolenników w krajach Bliskiego Wschodu, w Europie, a także w USA¹²¹.

Palestyński Islamski Dżihad otworzył swoje biura w Bejrucie, Damaszku, Chartumie i Teheranie, skąd otrzymywał pomoc finansową za pośrednictwem libańskiego Hezbollahu. Wielokrotnie dochodziło też do spotkań pomiędzy liderami obu organizacji. Związek sunnitów zrzeszonych w PID z szyitami i zwolennikami chomeinizmu spotykał się na ogół z podejrzliwością i niechęcią wielu Palestyńczyków. Jednak propagowanie hasła: „Rozwiązanie problemu palestyńskiego jest głównym celem ruchu islamskiego” przyciągało do organizacji palestyńską młodzież. Zbrojnym skrzydłem PID były Brygady Jerozolimskie (Saraja al-Kuds) założone przez Asada at-Tamimiego, byłego imama meczetu Al-Aksa w Jerozolimie¹²². Od 1988 r. ugrupowanie wydawało własną gazetę „Al-Istiklal” (pol. Niepodległość), drukowaną i kolportowaną w Palestynie. Pierwszy zamach samobójczy w Izraelu PID przeprowadził w lipcu 1989 r. Terrorysta uprowadził autobus na drodze między Tel Awiwem a Jerozolimą i zjechał z drogi, kierując pojazd do głębokiego wąwozu. Zginęło 16 Izraelczyków, a 27 zostało rannych. Organizacja jest odpowiedzialna za wiele zamachów terrorystycznych wymierzonych w mieszkańców Izraela i izraelskich żołnierzy. W działaniach terrorystycznych posługiwała się różnymi metodami: porwaniami, ostrzeliwaniem pojazdów, atakami z użyciem granatów ręcznych i samochodów pułapek, atakami bombowymi przeprowadzanymi przez zamachowców samobójców¹²³.

Mimo aktywności PID Braciom Muzułmanom udało się jeszcze przez kilka lat utrzymać w Palestynie pokojowe metody działania. W 1982 r.

¹²¹ Przedstawicielem PID w Stanach Zjednoczonych był Sami Amin al-Arian, profesor na University of South Florida College of Engineering. Był on członkiem Rady Doradczej (Medżlis asz-Szura) PID, dla którego zbierał w USA fundusze. W 2003 r. został aresztowany w USA i skazany na karę więzienia za wspieranie organizacji terrorystycznej. Zob. S. Besson, *Islamizacja Zachodu. Historia pewnego spisku*, Warszawa 2006, s. 151–153. W marcu 2009 r. Sami Amin al-Arian ponownie stanął przed sądem za unikanie płacenia podatków. W 2015 r. został deportowany z USA do Turcji, gdzie nadal przebywa.

¹²² W 1982 r. Asad at-Tamimi opublikował broszurę pt. *Wymazanie Izraela: nakaz Koranu*, w której pisał m.in.: „Żydzi muszą wrócić do krajów, z których przyszli. Nie wyraziliśmy zgody na żydowskie państwo na naszej ziemi, nawet gdyby miała być to tylko jedna wieś”. Zob. K. Izak, *Leksykon organizacji i ruchów islamistycznych*, Warszawa 2014, s. 208.

¹²³ K. Izak, *Leksykon organizacji...*, s. 206–208.

została utworzona grupa Palestyńscy Bojownicy Dżihadu (Al-Mudżahidun al-Filistinun), która była w Strefie Gazy zbrojnym skrzydłem Braci Muzułmanów, ale nie stosowała wówczas przemocy. Ważną rolę w działalności tego ruchu odgrywał meczet Dżura as-Szams, otwarty w 1973 r. przez Ahmeda Jasina, przywódcę Braci Muzułmanów w Strefie Gazy. Meczet stał się jednocześnie Centrum Muzułmańskim (Al-Mudżama al-Islamijja), które zorganizowało sieć grup religijnych w całej Strefie Gazy i rozpowszechniało literaturę muzułmańską, prowadziło debaty, budowało przedszkola i udzielało uczniom korepetycji. Do 1987 r. Centrum Muzułmańskie utworzyło w Strefie Gazy ruch dobroczynności niosący pomoc potrzebującym. Założono kliniki, kluby młodzieżowe, obiekty sportowe i uruchomiono program odwykowy dla narkomanów. Pacyfistyczna postawa Braci Muzułmanów spowodowała jednak, że część członków opuściła to stowarzyszenie i wstąpiła do Al-Fatah¹²⁴. W 1986 r. w Hebronie odbyło się tajne spotkanie o historycznym znaczeniu. Wzięło w nim udział siedmiu aktywistów ruchu: Ahmed Jasin, Muhammad Dżamal an-Natsza, Dżamal Mansur, Hasan Jusuf, Mahmud Muslih, Dżamal Hamami i Ajman Abu Taha. Zdecydowali oni o konieczności podjęcia walki z Izraelem. Postanowiono ją rozpocząć od aktów obywatelskiego nieposłuszeństwa, takich jak rzucanie kamieniami i palenie opon. Celem było obudzić, zjednoczyć i zmobilizować Palestyńczyków do walki o niepodległość pod sztandarami Allaha i islamu¹²⁵. W ten sposób narodził się Hamas. Nazwa organizacji jest akronimem od Harakat al-Mukawama al-Islamijja (Islamski Ruch Oporu). Słowo *hamas* tłumaczy się też jako ‘zapał’ lub ‘gorliwość’¹²⁶.

Izraelskie władze dyskretnie wspierały powstawanie islamskich organizacji jako alternatywę dla świeckiego nacjonalizmu OWP, gdyż upatrywały w nich sposób na odciążenie młodzieży od Al-Fatah. Wyobrażano sobie, że ich członkowie będą w meczetach i medresach studiować święte księgi, a nie zajmować się polityką. Realizując to założenie, kierowano się najprawdopodobniej przykładem żydowskich jesziw. Izraelczycy liczyli

¹²⁴ K. Armstrong, *W imię Boga...*, s. 495–496; J.P. Filiu, *Historia Gazy...*, s. 168, 181.

¹²⁵ M.H. Jusuf, R. Brackin, *Syn Hamasu*, Wrocław 2017, s. 34–35.

¹²⁶ Data i okoliczności, w których doszło do założenia Hamasu, nie były dokładnie znane. Wymieniano trzech spośród siedmiu założycieli Hamasu lub z nazwiska tylko Ahmeda Jasina i błędnie przesuwano datę powstania organizacji o rok. Dopiero opublikowana w 2010 r. książka M.H. Jusufa i R. Brackina pt. *Son of Hamas: A Gripping Account of Terror, Betrayal, Political Intrigue, and Unthinkable Choices* rzuciła nowe światło na genezę Hamasu. Zob. M.H. Jusuf, R. Brackin, *Syn Hamasu...*, s. 300–301.

również na wybuch bratobójczych walk między Palestyńczykami¹²⁷. Tymczasem dla Hamasu islam stanowił całościowy program lepszego życia. Dostarczał nowemu ruchowi intelektualnych, ideologicznych i praktycznych podstaw. Stał się przesłaniem politycznym i militarnym. Priorytetem było przeciwstawienie się Izraelowi. Od momentu powstania Hamas rozbudowywał swoje struktury, zabiegał o powszechne poparcie społeczne na terenie Palestyny i tworzył międzynarodową sieć finansowania działalności, korzystając m.in. ze wsparcia arabskiej diaspory w Europie Zachodniej i USA oraz islamskich organizacji charytatywnych. Struktura organizacyjna Hamasu składała się z: wydziału opieki społecznej i administracji (arab. *dawa*)¹²⁸, wydziału medialnego (arab. *ilam*), wydziału bezpieczeństwa (arab. *dżihaz aman*) i zbrojnego skrzydła, czyli Brygad Izz ad-Din al-Kassam (Kataib Izz ad-Din al-Kassam, dalej: Brygady al-Kassam)¹²⁹. Podział Hamasu na część polityczną i wojskową usprawnił jego działalność. Organizacja zdobyła rozgłos dzięki dużej aktywności charytatywnej na rzecz Palestyńczyków, m.in. dostarczała im artykuły pierwszej potrzeby. Zaangażowanie społeczne istotnie wpłynęło zarówno na polityczną, jak i zbrojną działalność tego ugrupowania¹³⁰.

Hamas, którego duchowym przywódcą został niewidomy szejk Ahmed Jasin¹³¹, stanął na czele intifady w Strefie Gazy. Jasin podkreślał, że Hamas

¹²⁷ J.P. Filiiu, *Historia Gazy...*, s. 168.

¹²⁸ W ramach systemu *dawa* (pol. wezwanie, misja) organizacja prowadziła m.in. sierocińce, domy opieki społecznej, przedszkola, szkoły i szpitale, a także organizowała obozy dla dzieci. Na tych obozach indoktrynowano je w duchu radykalnego islamu i nienawiści do Izraela. Działania te przyczyniły się do wzrostu popularności Hamasu wśród ludności Palestyny i jednocześnie zapewniły wsparcie logistyczne i operacyjne przy przerzucie broni, rozpoznaniu terenu i zamachach terrorystycznych. Dzięki systemowi *dawa* można było również znaleźć tymczasowe zatrudnienie dla dowódców polowych i schronienie dla ukrywających się agentów. Zob. K. Izak, *Leksykon organizacji...*, s. 193–194.

¹²⁹ Brygady Izz ad-Din al-Kassam utworzono w 1991 r. Ich nazwa pochodzi od wspomnianego Izz ad-Dina al-Kassama, który w pierwszej połowie lat 30. walczył w Palestynie z Brytyjczykami i Żydami na czele organizacji Czarna Ręka. Zob. tamże, s. 323.

¹³⁰ M. Levitt, *Hamas, polityka, dobroczynność i terroryzm w służbie dżihadu*, Kraków 2008, s. 14–15.

¹³¹ Ahmed Ismail Jasin (1937–2004) był przeciwnikiem pokojowego porozumienia z Izraelem. Twierdził, że Palestyna jest na wieczność przeznaczona przyszłym pokoleniom muzułmanów. W 1989 r. Jasin i ponad 200 działaczy Hamasu zostało aresztowanych przez izraelskie siły bezpieczeństwa i skazanych przez sąd wojskowy. Jasinowi wymierzono karę dożywotniego więzienia za inspirowanie do przeprowadzenia zamachu terrorystycznego, w którym zginęło dwóch izraelskich żołnierzy. W 1997 r. na mocy porozumienia izraelsko-jordańskiego Jasina wymieniono na agentów Mossadu, którzy brali udział w nieudanej

toczy wojnę nie tylko z Izraelem, lecz także ze wszystkimi Żydami. Miał powiedzieć: *Sześć milionów potomków małp* [czyli Żydów – dop. B. Hoffman] *rządzi teraz wszystkimi narodami świata, ale ich dzień również nadejdzie. Allahu! Zabij ich wszystkich, nie oszczędź ani jednego*¹³². W styczniu 1988 r. powstało Zjednoczone Dowództwo Narodowe (ZDN), w którego skład weszli przedstawiciele Al-Fatah, DFWP, LFWP i komunistów. Gremium to chciało przekazać OWP kierowanie intifadą. Początkowo Hamas uczestniczył we wspólnych działaniach ZDN. W czerwcu 1988 r. drogi ugrupowań religijnych i świeckich zaczęły się jednak rozchodzić. Zbiegło się to w czasie z nieoczekiwanym zrzeczeniem się przez króla Jordanii Husajna wszelkich roszczeń terytorialnych do Zachodniego Brzegu Jordanu, znajdującego się pod izraelską dominacją. Wydarzenie to dało palestyńskim liderom nowe możliwości utworzenia niezależnego państwa. Latem 1988 r. pojawiły się pierwsze ulotki sygnowane przez Hamas jako samodzielną strukturę. W manifestie opublikowanym w sierpniu 1988 r. organizacja ta uznała Izrael za głównego wroga, a jego zniszczenie za podstawowy cel. Do Hamasu masowo zgłaszali się młodzi ludzie, tak jak 20 lat wcześniej do Al-Fatah. Wielu z nich pochodziło z obozów dla uchodźców, inni wywodzili się z klasy średniej, byli pracownikami umysłowymi. Ruch odwoływał się do przemocy jako odpowiedzi na izraelskie działania.

W związku ze zrzeczeniem się przez Jordanię roszczeń do Zachodniego Brzegu, w listopadzie 1988 r. Palestyńska Rada Narodowa na posiedzeniu w Algierze przyjęła rezolucję ONZ nr 181 z 1947 r. o podziale Mandatu Palestyny na dwa państwa. Zaproponowane wtedy granice podziału już od dawna były nieaktualne, ale po raz pierwszy OWP zasygnalizowała, że jest gotowa uznać istnienie Izraela. Jaser Arafat zadeklarował to w grudniu 1988 r. i jednocześnie w imieniu OWP wyrzekł się terroryzmu. Te działania miały zmierzać do powołania państwa palestyńskiego. Hamas i PID odebrały deklarację Arafata jako zdradę. W końcu 1988 r. w Tunisie rozpoczęły się

próbie zabicia Chalida Maszala, wówczas szefa Biura Politycznego Hamasu w Syrii i zastępcy sekretarza generalnego organizacji. Wspomniani agenci zostali zatrzymani przez jordańską policję po zaatakowaniu w Ammanie Maszala gazem paraliżującym układ nerwowy. W ramach porozumienia o uwolnieniu sprawców zamachu Izrael musiał dostarczyć odtrutkę dla Maszala, a także zwolnić z więzienia przywódcę Hamasu i innych aktywistów tej organizacji. Po uwolnieniu Jasin wyruszył w podróż po krajach arabskich w celu zebrania funduszy, które posłużyły mu do sfinansowania wielu zamachów. Jednocześnie wznowił propagandę nienawiści wobec Izraela. Zginął w marcu 2004 r. w wyniku izraelskiego ataku raketowego w Gazie. Zob. M. Levitt, *Hamas, polityka...*, s. 46–51, 61.

¹³² Za: B. Hoffman, *Oblicza terroryzmu*, Warszawa 2001, s. 94–95.

nieoficjalne rozmowy przedstawicieli OWP z ambasadorem USA. Trwały one do maja 1990 r., kiedy FWP przeprowadził atak na plażę w Tel Awiwie przy użyciu szybkich motorówek. Arafat odmówił jego potępienia, co doprowadziło do zerwania rozmów z Amerykanami. W odwecie za ten akt terroryzmu młody Izraelczyk zabił siedmiu Palestyńczyków, którzy przy szosie czekali na ofertę pracy. Po zabiciu w październiku 1990 r. 17 Palestyńczyków modlących się na Wzgórzu Świątynnym w Jerozolimie Hamas nasilił akcje terrorystyczne. Członkowie tej organizacji torturowali i zabijali również Palestyńczyków podejrzewanych o współpracę z Izraelem¹³³.

Hamis, podobnie jak PID, ujmował konflikt arabsko-izraelski w kategoriach religijnych. Uważał, że przyczyną tragedii Palestyńczyków jest zaniedbywanie przez wiernych obowiązków religijnych. Uwolnią się oni od izraelskich rządów dopiero wtedy, kiedy powrócą do islamu. W Hamisie panował pogląd, że sukces Izraela wiąże się z religią żydowską i że Izrael z determinacją dąży do zniszczenia islamu¹³⁴. Religijne motywowanie tego konfliktu sprawiało, że stawał się on coraz bardziej krwawy. Hamis mógł liczyć na finansowe wsparcie państw arabskich, m.in. zdołał przejąć większą część pomocy płynącej od państw znad Zatoki Perskiej. W 1990 r. otrzymał z Kuwejtu 60 mln dolarów, czyli ponad dwa razy więcej niż OWP. W tym samym roku Jaser Arafat poparł inwazję Iraku na Kuwejt, co spowodowało jego polityczną marginalizację i wstrzymanie pomocy finansowej. W grudniu 1992 r. Izrael deportował do Libanu 415 osób mogących mieć powiązania z terrorystami. To umożliwiło Palestyńczykom nawiązanie kontaktów z Hezbollahem. Aktywiści Partii Boga szkolili deportowanych w zakresie konstruowania bomb, przeprowadzania zamachów samobójczych i organizowali kursy z umiejętności wpływania na społeczeństwo za pośrednictwem mediów. Wśród deportowanych Palestyńczyków znajdował się Mahmud Abu Hanud, wszechstronnie przeszkolony przez Hezbollah. Po powrocie w 1993 r. do Palestyny został dowódcą Brygad al-Kassam na Zachodnim Brzegu Jordanu, gdzie aż do śmierci w listopadzie 2001 r. dokonał wielu ataków na izraelskie cele. Przeszkoleni w Libanie członkowie Brygad zmodyfikowali taktykę terrorystyczną, czego wynikiem było dokonywanie zamachów samobójczych. Pierwszy przeprowadzono 16 kwietnia 1993 r.¹³⁵ W odpowiedzi Izrael zintensyfikował działania zbrojne. Według

¹³³ K. Gebert, *Pokój z widokiem...*, s. 463.

¹³⁴ K. Armstrong, *W imię Boga...*, s. 497–498.

¹³⁵ K. Izak, *Leksykon organizacji...*, s. 324–325.

Becelem, izraelskiej organizacji praw człowieka, podczas intifady zginęło 1095 Palestyńczyków, 48 zostało zabitych przez żydowskich osadników. Często były przypadki zabijania przez Palestyńczyków zdrajców, a rabunki przedstawiano jako akty rewolucyjnego wywłaszczenia. Powszechnie stały się mordy odwetowe dokonywane w ramach zemst klanowych. Ofiarą bratobójczych porachunków padło ponad 800 Palestyńczyków¹³⁶.

Podsumowanie

Zwycięstwo Izraela w wojnie sześciodniowej i przejście kontroli nad Zachodnim Brzegiem Jordanu, Strefą Gazy i Jerozolimą ożywiły mesjanistyczne przekonanie, że wypełniło się przeznaczenie narodu żydowskiego. W życiu społecznym Izraela coraz większą rolę zaczął odgrywać nowy ruch osadniczy wdrażający religijno-syjonistyczne marzenia o przejściu całej Palestyny. W latach 80. nastąpił rozwój żydowskich partii ultraortodoksyjnych i organizacji religijnych głoszących nienawiść do Palestyńczyków i odbudowę Królestwa Izraela. Żydowski fanatycy religijni organizowali ataki terrorystyczne, podobnie jak ich palestyńscy przeciwnicy. Zwiększeniu wpływu religii na życie w Izraelu towarzyszyła reislamizacja Palestyńczyków, będąca skutkiem, podobnie jak w innych państwach arabskich, zwycięstwa rewolucji islamskiej w Iranie w 1979 r. Jej beneficjentami byli libański Hezbollah, Hamas, a przede wszystkim Palestyński Islamski Dżihad. Nienawiść tych ugrupowań do Izraela nakręcała spiralę przemocy i powodowała działania odwetowe ze strony Cahalu. Hamas i PID traktowały walkę z Izraelem jako dżihad i zdominowały intifadę w Strefie Gazy.

Rozmowy pokojowe i skutki porozumienia z Oslo

Intifada była impulsem do reformy OWP. Umożliwiła też przygotowanie tej organizacji do przemian, które doprowadziły do procesu pokojowego zainicjowanego w wyniku upadku świata dwubiegunowego po rozpadzie ZSRR. Rozmowy pokojowe zostały zapoczątkowane w Madrycie latem 1991 r., a potem toczyły się w Oslo. Czynnikiem sprzyjającym negocjacjom było zwycięstwo Izraelskiej Partii Pracy (Mifleget ha-Awoda ha-Jisra'elit, powszechnie zwanej Awoda) w wyborach do Knesetu w 1992 r. Wybory te, określane jako rewolucja i trzęsienie ziemi, stanowiły wielki powrót lewicy na scenę polityczną. W powszechnej opinii były to najbardziej znaczące wybory od 1977 r. (pierwsze zwycięstwo prawicowego Likudu), gdyż Icchakowi Rabinowi, przywódcy Awody, udało się, pod hasłem konieczności podjęcia

¹³⁶ K. Gebert, *Pokój z widokiem...*, s. 463; C. Shindler, *Historia współczesnego Izraela...*, s. 226.

kroków na rzecz rozwiązania problemu palestyńskiego, pozyskać elektorat centrowy. Lewica popierała bowiem aspiracje Palestyńczyków do utworzenia własnego państwa. Izraelskie społeczeństwo było wówczas podzielone w kwestii tych dążeń, ale generalnie było skłonne zaakceptować projekt autonomii dla ludności palestyńskiej. Właśnie pod tym hasłem Partia Pracy wygrała wybory i w lipcu 1992 r. Icchak Rabin utworzył rząd koalicyjny, który podjął bezprecedensowe działania dotyczące sprawy palestyńskiej. Ich finał nastąpił 13 września 1993 r. w Białym Domu, gdzie podpisano z OWP porozumienie z Oslo (nazwane później Oslo I)¹³⁷, określane też jako Deklaracja Zasad. Ten dzień uznaje się również za datę zakończenia intifady. Dokument parafowali premier Icchak Rabin i Jaser Arafat. Porozumienie przewidywało m.in. przegrupowanie izraelskich wojsk i stopniowe przekazanie administracji palestyńskim władzom, utworzenie palestyńskiej policji i wybory do Palestyńskich Władz Narodowych (As-Sulta al-Wataniija al-Filastiniija), zwanych również Autonomią Palestyńską. Jej prezydentem został Jaser Arafat. Autonomia Palestyńska miała być wstępem do rozwiązania dwupaństwowego, za którym opowiadała się społeczność międzynarodowa. Sprzeciwiała się temu część Palestyńczyków, z Hamasem na czele. Dzień 4 maja 1999 r. wyznaczono jako ostateczną datę zakończenia negocjacji w sprawie współpracy i wzajemnego bezpieczeństwa, żydowskich osiedli, statusu Jerozolimy, ustalenia granic, powrotu uchodźców i utworzenia Autonomii Palestyńskiej. Zapisana w Deklaracji Zasad perspektywa opuszczenia przez Izrael Palestyńskich Terytoriów Okupowanych wywołała entuzjazm wśród ludności Strefy Gazy, ale spotkała się z wrogim przyjęciem przez Hamas i żydowskich ultraortodoksów. Gdy w końcu sierpnia 1993 r. informacje o przełomie dyplomatycznym w Oslo zaczęły docierać do opinii publicznej, wywołały zamęt w palestyńskich organizacjach postawionych przez Arafata przed faktami dokonanymi. DFWP i LFWP wycofały się z OWP, podczas gdy Hamas i PID mówiły o zdradzie. Kompromis z Izraelem wypracowany przez Arafata Hamas nazwał sprzedażą ziemi. Organizacja odmówiła również udziału w budowie struktur Autonomii Palestyńskiej oraz dołączyła do

¹³⁷ W 1995 r. w egipskiej Tabie podpisano porozumienie Oslo II. Oba porozumienia zmierzały do zawarcia układu pokojowego z Palestyńczykami na podstawie rezolucji nr 242 i nr 338 Rady Bezpieczeństwa ONZ oraz przyznania narodowi palestyńskiemu prawa do samookreślenia. Rząd Icchaka Rabina skłaniał się także do oddania Syrii Wzgórz Golan i zawarcia z Damaszkiem układu pokojowego. Zdecydowana polityka Rabina nie odpowiadała jednak wszystkim koalicjantom i w 1993 r. partia Szas opuściła rząd. Zob. J. Zdanowski, *Historia najnowsza Bliskiego Wschodu...*, s. 431.

Narodowego Frontu Demokratycznego i Islamskiego, mającego swoją bazę w Damaszku. W jego skład, oprócz Hamasu, weszły organizacje: PID, DFWP, LFWP, LFWP – DG oraz pięć mniejszych grup reakcyjnych. Celem Narodowego Frontu był sprzeciw wobec postanowień pokojowych z Oslo. Hamas wezwał Palestyńczyków do dokonywania ataków terrorystycznych oraz do masowych demonstracji przeciwko tym postanowieniom¹³⁸.

Przyszłość pokazała, że uzgodnienia z Oslo, które doprowadziły do powstania Autonomii Palestyńskiej, były ostatnimi porozumieniami. Wprawdzie upodmiotowiły Palestyńczyków na arenie międzynarodowej, ale nie zmieniły ich pozycji w negocjacjach. To Izrael w praktyce dyktował warunki i osiągnął wszystkie cele negocjacyjne. Palestyńczycy natomiast, poza otrzymaniem autonomii, musieli odłożyć realizację reszty ważnych spraw na później. Poza tym na Zachodnim Brzegu Jordanu i w Strefie Gazy w szybkim tempie powstawały nowe żydowskie osiedla. Stanowiły one miejsce zamieszkania dla tysięcy Żydów przybywających z byłego ZSRR. Do końca lat 90. miało ich dotrzeć ok. miliona¹³⁹. Populacja radzieckich Żydów znacznie powiększyła elektorat prawicowy i skrajnie prawicowy.

Dnia 25 lutego 1994 r. w Hebronie amerykański osadnik, lekarz Baruch Goldstein, otworzył ogień do muzułmanów modlących się w meczecie nad Grotą Patriarchów. Zginęło 29 osób, a 120 zostało rannych. Po wystrzeleniu wszystkich nabozi Goldstein został zlinczowany przez tłum wyznawców islamu. Po jego śmierci pojawiły się plakaty wysławiające czyn, którego dokonał. Jego pogrzeb stał się manifestacją żydowskiego radykalizmu. Goldstein został pochowany w Kirjat Arba, niedaleko Hebronu. Uroczystości religijne, w których uczestniczyło ponad 1000 osób, odbyły się również w Jerozolimie. Żałobnicy skandowali hasła, grożąc Arabom śmiercią. Dla wielu Izraelczyków Goldstein stał się bohaterem. Zbrodnia została potępiona przez izraelski rząd i większość społeczeństwa. Badania opinii publicznej dowiodły jednak, że 50% Żydów było skłonnych zaaprobować zamach w Hebronie pod warunkiem, że nie byłby on nazywany masakrą, a operacją „Grotą Patriarchów”¹⁴⁰.

¹³⁸ A. Krawczyk, *Terroryzm ugrupowań fundamentalistycznych...*, s. 249; G. Corm, *Bliski Wschód...*, s. 390–397.

¹³⁹ K. Bojko, *Izrael a aspiracje Palestyńczyków 1987–2006*, Warszawa 2006, s. 51; K. Gebert, *Pokój z widokiem...*, s. 471.

¹⁴⁰ W 1995 r. ultraortodoksi z Kirjat Arba wybudowali małe sanktuarium w miejscu pochówku Goldsteina. Stało się ono celem pielgrzymek żydowskich ekstremistów. Na płycie nagrobnej umieszczono napis: „Tutaj leży święty doktor Baruch Kapel Goldstein, błogosławmy

W odpowiedzi na zamach w Hebronie Arafat zerwał negocjacje z Izraelem, a jako warunek ich wznowienia postawił usunięcie z Hebronu osadników. W obliczu narastającej fali prawicowego protestu Icchak Rabin bał się dalszego zaognienia konfliktu z przeciwnikami porozumienia z Oslo, wśród których najbardziej aktywni byli właśnie osadnicy. Zdelegalizował jednak dwie ekstremistyczne organizacje – Kach¹⁴¹ i Kahane Chai¹⁴². W odwecie za atak Goldsteina Hamas przeprowadził w kwietniu 1994 r. pierwszy zamach samobójczy w Izraelu. Terrorysta należący do Brygad al-Kassam wysadził się na przystanku autobusowym w Afuli w samochodzie wypełnionym materiałem wybuchowym. Zginęło 8 osób, a 51 zostało rannych. W ten sposób organizacja rozpoczęła ataki na cele cywilne¹⁴³. Pod koniec września 1995 r. zostało podpisane porozumienie znane jako Oslo II, wpisane w Deklarację Zasad. Dotyczyło wycofania izraelskich wojsk z części Zachodniego Brzegu Jordanu. Palestyńskie Terytoria Okupowane podzielono na trzy sektory: Strefa A (3% terytorium, 29% ludności, 362 000 Arabów) przechodziła pod pełną kontrolę Autonomii Palestyńskiej; w Strefie B (23% terytorium, 67% ludności, 825 000 Arabów) Izrael zachowywał odpowiedzialność za bezpieczeństwo, a sfera cywilna została przekazana Autonomii Palestyńskiej; w Strefie C (74% terytorium, 4% ludności, żydowskie osiedla ze 140 000 osadników) Izrael zachowywał pełną kontrolę z wyłączeniem ludności arabskiej, której sprawy teoretycznie regulowała Autonomia Palestyńska¹⁴⁴. W ten sposób terytoria kontrolowane przez Palestyńczyków zostały poprzedzielane obszarami znajdującymi się pod administracją Izraela. W późniejszych latach bardzo często zdarzało się, że izraelskie władze wprowadzały wojska na obszar Autonomii Palestyńskiej, aby aresztować

pamięć tego prawego i świętego człowieka. Pan pomści jego krew i duszę, którą poświęcił dla Żydów, żydowskiej religii i żydowskiej ziemi. Jego ręce są czyste, a jego serce jasne. On stał się męczennikiem Pana w dniu 14 Adar Purym 5754 roku”. Wdowa po Goldsteinie, Miriam, nie pozwoliła określać męża jako fanatyka czy osobę chorą psychicznie, ale jako „Żyda miłującego Ziemię i Lud Izraela”. Pamflety na cześć Goldsteina wygłaszało wielu izraelskich i amerykańskich rabinów, w tym Icchak Ginsburg, jeden z przywódców Gusz Emunim. W 1999 r. grób Goldsteina został na mocy ustawy zlikwidowany przez izraelskie władze. Zob. A. Krawczyk, *Terroryzm ugrupowań fundamentalistycznych...*, s. 192.

¹⁴¹ Nazwa organizacji pochodzi od nazwiska rabina Meira Dawida Kahane. Słowo *kach* znaczy ‘tylko w ten sposób’. Członkiem tej organizacji był Baruch Goldstein.

¹⁴² W latach 90. od Kach oddzieliła się grupa Kahane Chai (Kahane żyje), której przewodziło kilka osób, w tym syn rabina Dawida Kahane – Benjamin Kahane.

¹⁴³ K. Izak, *Leksykon organizacji...*, s. 194.

¹⁴⁴ D. Madejska, *Historia współczesnego świata arabskiego*, Warszawa 2008, s. 31–33.

sprawców zamachów lub niszczyć infrastrukturę terrorystyczną. Ponadto izraelski rząd miał również możliwość wpływania na finanse Autonomii. Na mocy porozumień izraelskie służby celne do dziś pobierają opłaty, które później przekazują władzom Autonomii. W wielu sytuacjach, głównie z powodu ataków terrorystycznych, Izraelczycy odmawiali transferu środków.

Sprzeciw ultrareligijno-nacjonalistycznych kręgów żydowskich wobec porozumień z Palestyńczykami i podpisania w październiku 1994 r. traktatu pokojowego z Jordanią doprowadził do zamordowania premiera Icchaka Rabina. Dokonał tego 4 listopada 1995 r. Jigal Amir, student paramilitarnej jesziwy w Herzli i Uniwersytetu Bar Ilan. Zetknął się tam z poglądami rabina Izraela Hessa, głoszącego tezę o eksterminacji wszystkich, którzy wypowiedzieli wojnę ludowi Izraela. Amir był członkiem mało znanego ugrupowania o nazwie Żydowska Organizacja Bojowa (Irgun ha-Jehudi ha-Lohem). Podczas rozprawy sądowej Jigal Amir zeznał: *Jeśli ktoś zostawia swoich ludzi i swoją ziemię wrogowi, tak jak zrobił to Rabin, to musi zostać zabity. Studiowałem halachę całe swoje życie i wiem, o czym mówię. Kiedy w niego wymierzyłem, to tak, jak gdybym strzelał do terrorysty*¹⁴⁵. Nagonka izraelskiej prawicy i środowisk religijnych na lewicowy rząd Icchaka Rabina trwała od momentu rozpoczęcia negocjacji pokojowych z Palestyńczykami. Podpisanie porozumienia w ramach Oslo I dla ultraortodoksów było sygnałem do rozpoczęcia antyrządowej kampanii. W mieście Or Akiwa rozkolportowano ulotki z tekstem, że Rabin musi zostać zamordowany. Na manifestacjach pojawiały się transparenty pokazujące go w mundurze SS lub w arafatce, a on sam był porównywany do Adolfa Hitlera czy marszałka Philippe'a Pétaina. Żydowscy mistycy odprawiali kabalistyczny obrzęd *Pulsa deNura* (pol. ognisty bicz), w czasie którego pragnęli śmierci premiera. Dwaj rabini mówili o nim, że jest *rodef* (pol. prześladowca) i *mosser* (pol. donosicielem)¹⁴⁶. Środowiska prawicowe i religijne, aby odsunąć podejrzenia o podżeganie do zbrodni i podsycanie atmosfery nienawiści, oskarżyły o zamach Szin Bet oraz lewicę, na czele z ministrem spraw zagranicznych Szimonem Peresem. Zabójstwo premiera Izraela wywołało szok i zostało potępione przez większość izraelskiego społeczeństwa. Środowiska religijne przyjęły natomiast

¹⁴⁵ Za: A. Krawczyk, *Terroryzm ugrupowań fundamentalistycznych...*, s. 197.

¹⁴⁶ *Rodef* jest określeniem prześladowcy, który swoim postępowaniem naraża Żydów na niebezpieczeństwo. *Mosser* to donosiciel lub ktoś, kto „sprzedaje” Żydów nie-Żydom. Dla fanatyków religijnych Icchak Rabin jako *rodef* i *mosser* mógł zostać zabity bez wyroku sądu. Zob. tamże, s. 196.

dwuznaczną postawę, w wielu przypadkach pochwalając zamach i sprawcę. Jigal Amir stał się idolem wielu żydowskich fanatyków religijnych¹⁴⁷.

W październiku 1995 r. Mossad zabił na Malcie przywódcę PID Fathiego asz-Szikakiego. Po jego śmierci organizacja ta zdołała przeprowadzić jedynie kilka zamachów na początku 1996 r. Później ich liczba spadła tak gwałtownie, że w 1997 r. niektóre izraelskie media uznały, że ugrupowanie pod przywództwem Ramadana Abdullaha Szallaha przeżywa wewnętrzny kryzys. Także Hamas poniósł wielką stratę. W styczniu 1996 r. izraelski wywiad wyeliminował Jahię Ajjasza, który był jednym z największych ekspertów od materiałów wybuchowych i konstruktorów bomb. Po śmierci stał się postacią kultową wśród Palestyńczyków na Zachodnim Brzegu Jordanu i w Strefie Gazy. W jego pogrzebie w Gazie uczestniczyło ok. 100 000 ludzi, którzy wznosili okrzyki nienawiści do Izraela. W odwecie, w lutym i marcu 1996 r., organizacja dokonała serii niszczycielskich zamachów samobójczych, w których zginęło ponad 60 Izraelczyków¹⁴⁸. Konfliktową sytuację zaostrzyły zmiany polityczne w Izraelu. Po przejściowych rządach premiera Szimona Peresa władzę objął Benjamin Netanjahu, zwolennik bezkompromisowego stanowiska Izraela wobec Palestyńczyków. Nowy prawicowy rząd odrzucił politykę „ziemia za pokój” i zamroził proces pokojowy. Premier Netanjahu oświadczył, że nieustanne zamachy palestyńskich terrorystów zwalniają Izrael z obowiązku realizacji porozumień zawartych w Oslo, a w marcu 1997 r. podjął decyzję dotyczącą wybudowania żydowskiego osiedla Har Homa w Jerozolimie Wschodniej. Działanie to, będące częścią planu zakładającego otoczenie przez żydowskie osiedla całej arabskiej części miasta, spotkało się ze sprzeciwem części społeczności międzynarodowej¹⁴⁹. W 1998 r., pod wpływem silnych nacisków Waszyngtonu, doszło do wznowienia dialogu izraelsko-palestyńskiego. W sierpniu 1998 r. Jaser Arafat, potępiając politykę premiera Benjamina Netanjahu, stwierdził, że kompromis z Izraelem jest możliwy pod warunkiem całkowitego wycofania izraelskich sił z Zachodniego Brzegu Jordanu i Strefy Gazy. Jednocześnie obiecał, że palestyńskie służby podejmą skuteczną walkę z organizacjami terrorystycznymi działającymi na terenie Autonomii Palestyńskiej, o ile będą miały swobodny dostęp do wszystkich obszarów przeznaczonych pod palestyńską kontrolę, zgodnie z porozumieniami z Oslo i późniejszymi

¹⁴⁷ Tamże, s. 195–197.

¹⁴⁸ M. Górka, *Mossad. Porażki i sukcesy tajnych służb izraelskich*, Warszawa 2015, s. 177–178.

¹⁴⁹ D. Madejska, *Historia współczesnego świata...*, s. 33.

układami. Atmosfera sprzyjająca wznowieniu rozmów izraelsko-palestyńskich uaktywniła Hamas, który przeprowadził zamach na dworcu autobusowym w Tel Awiwie. W odwecie Cahal aresztował na terenie Autonomii Palestyńskiej wiele osób podejrzanych o przynależność do Hamasu. Arafat zapowiedział, że w maju 1999 r. dojdzie do jednostronnego ogłoszenia deklaracji niepodległości Palestyny. Pod wpływem nacisków amerykańskich mediatorów zostało to jednak odłożone na późniejszy, bliżej nieokreślony czas, aby nie zniweczyć dialogu izraelsko-palestyńskiego¹⁵⁰. Jego finałem miało być podpisanie 25 lipca 2000 r. w Camp David układu pokojowego przez premiera Ehuda Baraka i Jasera Arafata, w obecności prezydenta USA Billa Clintona. Mimo licznych ustępstw strony izraelskiej i determinacji Baraka do podpisania układu nie doszło, ponieważ Arafat konsekwentnie domagał się powrotu do granic sprzed wojny sześciodniowej w 1967 r.¹⁵¹

W atmosferze narastającego napięcia w końcu września 2000 r. rozpoczęła się druga intifada, zwana Al-Aksa. Bezpośrednim powodem jej wybuchu była prowokacyjna wizyta na Wzgórzu Świątynnym gen. Ariela Szarona, zwanego przez Palestyńczyków rzeźnikiem z Bejrutu¹⁵², wówczas lidera opozycyjnego prawicowego Likudu. Kiedy na początku 2001 r. Szaron został premierem, Palestyńczycy uznali to za wypowiedzenie wojny, mimo że nowy premier deklarował chęć współpracy. Z chwilą rozpoczęcia drugiej intifady Arafat nakazał wypuszczenie z więzień wielu członków Hamasu i rozpoczął współpracę wojskową z muzułmańskimi fundamentalistami. W styczniu 2001 r. Arafat zaproponował Hamasowi sojusz, a w czerwcu współdziałał w tworzeniu rządu, jednak te propozycje zostały odrzucone. W sierpniu poparcie dla Al-Fatah wśród Palestyńczyków wynosiło 26%, a dla Hamasu 27%. To drugie ugrupowanie było jednak świadome słabnącej pozycji Al-Fatah oraz wzrostu poparcia dla własnej działalności. Był to jeden z głównych powodów, dla których Hamas odmawiał współpracy z Al-Fatah. Ponadto atakując Izrael, muzułmańscy ekstremiści zdobywali poparcie Palestyńczyków i jednocześnie wywoływali odwet Izraela, co dezintegrowało Al-Fatah. Chcąc przyciągnąć religijnych Palestyńczyków, Al-Fatah zmienił nazwę swojego zbrojnego skrzydła z Tanzim (Organizacja)

¹⁵⁰ K. Bojko, *Izrael a aspiracje Palestyńczyków...*, s. 129–130, 135.

¹⁵¹ Tamże, s. 158.

¹⁵² Przydomek nawiązuje do wydarzeń z września 1982 r., gdy Ariel Szaron, dowodzący izraelskimi wojskami w Libanie, zachował bierność podczas brutalnej pacyfikacji palestyńskich obozów Sabra i Szatila na przedmieściach Bejrutu. Oddziały chrześcijańskiej Falangi zabiły tam setki palestyńskich cywilów.

na Kataib Szuhada al-Aksa (Brygady Męczenników Al-Aksa). Dowódcą w dalszym ciągu pozostawał Marwan Barghuti, uznawany za najważniejszego, po Arafacie, palestyńskiego przywódcę. On też miał podjąć decyzję o rozpoczęciu drugiej intifady. Bojownicy Brygad odpowiadali za liczne zamachy bombowe dokonane w Izraelu. Przeprowadzali też ataki z udziałem palestyńskich dzieci. Od początku intifady również PID zintensyfikował swoją działalność. Organizacja ta wzięła odpowiedzialność za większą liczbę zamachów terrorystycznych niż Hamas. Decydującym czynnikiem w kwestii wznowienia działalności przez PID było zwiększenie irańskiej pomocy finansowej. Teheran zaczął przekazywać organizacji miliony dolarów za każdy atak przeciwko Izraelowi. Z inicjatywy Marwana Barghutiego utworzono Palestyńskie Siły Narodowe i Islamskie. Deklarację członkowską podpisało 14 organizacji, m.in.: Hamas, PID, LFWP – DG i Brygady Męczenników Al-Aksa. Przez te organizacje (poza Hamasem) zostały utworzone również Brygady Salah ad-Din (Saladyna), stanowiące zbrojne skrzydło Ludowych Komitetów Oporu (Lidżan al-Mukawama asz-Szabijja)¹⁵³.

Zamachy na World Trade Center i Pentagon 11 września 2001 r. wywołały radość Palestyńczyków, którzy wyszli na ulice miast. Władze Autonomii Palestyńskiej musiały zaostrzyć cenzurę w tamtejszych środkach masowego przekazu i zabroniły tego rodzaju demonstracji. Jednakże w grudniu 2001 r. Arafat został internowany w kwaterze głównej (Mukata) w Ramallah. W konsekwencji stracił kontrolę nad częścią aparatu palestyńskiej policji. Wzrosło przy tym znaczenie lokalnych ugrupowań. Tymczasem w Strefie Gazy Ahmed Jasin i Abdel Aziz ar-Rantisi z Hamasu inspirowali do coraz bardziej zuchwałych ataków na izraelskie cele. Jasin traktował walkę w kategoriach religijnych: *Miłość męczeństwa tkwi głęboko w sercu. Ale te nagrody nie są same w sobie celem męczenników. Jedynym celem prawdziwego wyznawcy jest zadowolenie Allaha. W najprostszym i najszybszym sposobie można to osiągnąć, umierając za Allaha. Nigdy nie zapominamy, że to Allah wybiera męczenników*¹⁵⁴. Uważał, że kobiety również mogą być zamachowcami samobójcami. Spory między poszczególnymi organizacjami przełożyły się na rywalizację w aktywności terrorystycznej. W lutym 2002 r. Brygady Saladyna skutecznie zniszczyły izraelski czołg w pobliżu Nekarim i zabiły trzech żołnierzy Cahalu. W odpowiedzi lotnictwo Izraela zbombardowało siedzibę palestyńskiej policji w Dżabalii. Cztery dni później w Gusz Katif zamachowiec

¹⁵³ K. Izak, *Leksykon organizacji...*, s. 195–196.

¹⁵⁴ G. Thomas, *Szpiedzy Gideona. Tajna historia Mossadu*, Warszawa 2005, s. 266.

samobójca wysadził się w powietrze wraz z trzema żydowskimi osadnikami. W odpowiedzi nastąpił kolejny atak izraelskiego lotnictwa oraz marynarki wojennej na siedzibę jednostki Force 17 i kompleks palestyńskich rezydencji w Gazie. W tym samym miesiącu Brygady al-Kassam wystrzeliły na terytorium Izraela pierwszą wyprodukowaną przez siebie rakietę Kas-sam. Nie spowodowała żadnych strat, jednak Cahal ponownie odpowiedział bombardowaniem Strefy Gazy. W ten sposób spirala przemocy nakręcała się coraz bardziej i po obu stronach zwiększała się liczba zabitych, przede wszystkim palestyńskich i żydowskich cywilów. Jednocześnie wśród Żydów i Palestyńczyków zaczęły dominować frakcje ekstremistyczne¹⁵⁵.

Internowanie Arafata spowodowało zaostrzenie sytuacji na Zachodnim Brzegu Jordanu i po raz kolejny oddaliło w czasie wznowienie izraelsko-palestyńskich rozmów pokojowych. Mimo napiętej sytuacji gen. Anthony Zinni, specjalny wysłannik Waszyngtonu na Bliski Wschód, w marcu 2002 r. podjął się mediacji w tej sprawie. Jego wysiłki zniweczył jeden z najbardziej krwawych zamachów dokonanych przez Hamas. W dniu żydowskiego święta Paschy, 27 marca, terrorysta samobójca zdetonował bombę w hotelu Park, w nadmorskim kurorcie Netanja, zabijając 29 osób i raniąc ok. 140. Izraelskie władze podjęły decyzję o przeprowadzeniu na Zachodnim Brzegu Jordanu, skąd przybył terrorysta, operacji antyterrorystycznej na dużą skalę o kryptonimie „Tarcza ochronna” (początkowo nazwanej „Murem obronnym”). Rozpoczęła się 29 marca 2002 r. i trwała do 3 maja. Już w pierwszych dniach izraelskie siły zajęły niemal wszystkie większe miasta na Zachodnim Brzegu Jordanu, w tym: Ramallah, Hebron, Dżenin, Nablus, Tulkarem i Betlejem. W tym ostatnim mieście Palestyńczycy przejęli kontrolę nad Bazyliką Narodzenia Pańskiego, którą okupowali przez 39 dni¹⁵⁶. „Tarcza ochronna” była największą izraelską operacją od czasu wojny sześciodniowej. Według różnych źródeł śmierć poniosło w niej od 200 do 500 Palestyńczyków, a rannych zostało od 600 do 1500. Po stronie Izraela zginęło ok. 40 żołnierzy, połowa z nich podczas działań w Dżeninie.

¹⁵⁵ J.P. Filiu, *Historia Gazy...*, s. 260–262.

¹⁵⁶ Od 2 IV do 10 V 2002 r. w bazylice przebywało ponad 250 osób, bojowników i osób cywilnych. Oblężeni przez izraelskie wojska palestyńscy bojownicy, głównie z Brygad Męczenników Al-Aksa, odparli próby szturm na świątynię. Izraelscy snajperzy zastrzelili ośmiu Palestyńczyków próbujących przedostać się na dziedziniec budynku w celu zdobycia wody i żywności. Te wydarzenia skupiły uwagę światowych mediów. W wyniku podjętych rokowań Palestyńczycy mogli opuścić bazylikę pod warunkiem udania się na wygnanie 39 osób (jedna za każdy dzień oblężenia) – 26 osób do Strefy Gazy i 13 do Europy. Zob. K. Izak, *Leksykon organizacji...*, s. 196.

Zatrzymano ponad 4200 osób, w tym wielu lokalnych przywódców i przedstawicieli palestyńskich władz, których Izrael oskarżał o współudział w przygotowaniu aktów terroru. Wśród aresztowanych w Ramallah był Marwan Barghuti, skazany później na pięciokrotne dożywocie. Po operacji „Tarcza ochronna” znacznie zmniejszyła się liczba palestyńskich ataków terrorystycznych, rozpadły się struktury Autonomii Palestyńskiej, a Arafat doświadczył fizycznej i politycznej izolacji¹⁵⁷.

Oslabienie władz Autonomii Palestyńskiej skłoniło Egipt, Jordanię i Arabię Saudyjską do wywarcia nacisków na palestyńskich liderów w celu zmuszenia ich do reform ekonomicznych i wznowienia dialogu pokojowego z Izraelem. Książę Abdullah, następca tronu Arabii Saudyjskiej, przedstawił ośmiopunktowy plan zawarcia pokoju, ale został on odrzucony przez Izrael. Przyjęto natomiast amerykańską propozycję przywrócenia pokoju, nazwaną później „mapą drogową”. Po raz pierwszy zaprezentował ją w czerwcu 2002 r. prezydent USA George W. Bush. We wrześniu ta propozycja uzyskała poparcie nowo powstałego Kwartetu madryckiego (Madrid Quartet), zwanego również Kwartetem bliskowschodnim (Quartet on the Middle East), utworzonego przez ONZ, UE, USA i Federację Rosyjską. Od samego początku realizacja „mapy drogowej” napotykała jednak poważne trudności. Składały się na nie rozpoczęcie budowy muru wzdłuż granicy z Autonomią Palestyńską, nazwanego przez Izrael barierą antyterrorystyczną lub murem bezpieczeństwa, oraz zignorowanie jako partnerów do rozmów Hamasu, PID i Hezbollahu, uznawanych przez Izrael za organizacje terrorystyczne¹⁵⁸.

W czerwcu 2002 r. w Iranie zorganizowano konferencję na rzecz pomocy Palestyńczykom. W spotkaniu wzięli udział czołowi przywódcy Iranu oraz przedstawiciele Hezbollahu, PID i Hamasu. Ajatollah Ali Chamenei w imieniu obecnych wezwał do (...) *mobilizacji wszystkich materialnych i duchowych sił, aby wzmocnić morale Palestyńczyków w ich dżihadzie przeciwko okupantom*¹⁵⁹. Na terenie Palestyny działał Irański Korpus Strażników Rewolucji Islamskiej (Sepah-e Pasdaran-e Enqelab-e Eslami), który rekrutował bojowników ze wszystkich frakcji, niezależnie od wyznawanej ideologii. Renegaci z Al-Fatah założyli organizację Brygady Powrotu (Kataib al-Awda),

¹⁵⁷ K. Bojko, *Izrael a aspiracje Palestyńczyków...*, s. 185–187; D. Madejska, *Historia współczesnego świata...*, s. 34; S. Niedziela, *Konflikty i napięcia w świecie arabskim*, Warszawa 2012, s. 56–57.

¹⁵⁸ K. Bojko, *Izrael a aspiracje Palestyńczyków...*, s. 188–191.

¹⁵⁹ R. Ożarowski, *Hezbollah a sprawa palestyńska*, w: *Palestyna: polityka – społeczeństwo – kultura*, I. Kończak, M. Woźniak (red.), Łódź 2009, s. 68.

która stała się agendą Hezbollahu na terytorium Izraela i w Autonomii Palestyńskiej. Hezbollah odgrywał rolę łącznika między palestyńskimi ugrupowaniami a Iranem. Dotyczyło to zwłaszcza wiernego mu ideologicznie PID, którego działalność Iran wspiera i koordynuje do dziś. W maju 2002 r. lider PID Ramadan Abdullah Szallah uzgodnił na spotkaniu z ajatollahem Chameneim wyodrębnienie finansów PID z budżetu Partii Boga i zwiększenie go o 70%. Iran za pośrednictwem Hezbollahu wspierał także inne organizacje walczące z Izraelem podczas drugiej intifady, przede wszystkim Hamas oraz LFWP – DG będący pod wpływem polityki syryjskiej. LFWP – DG stał w opozycji do OWP, uznając za swój cel jedynie walkę zbrojną z Izraelem. Klasycznym przykładem tej współpracy był przemyt broni z Libanu do Strefy Gazy. W maju 2001 r. kuter rybacki Santorini z transportem broni został przechwycony przez izraelską marynarkę wojenną. Znalaziono na nim m.in. wyrzutnie raketowe Katiusza, przenośne przeciwlotnicze zestawy raketowe Strzała, pociski przeciwpancerne, broń lekką i amunicję. Z kolei w styczniu 2002 r. został zatrzymany frachtowiec Karine A, płynący z irańskiej wyspy Kisz. Statek transportował dla PID i Hezbollahu różnego rodzaju broń o wartości 2 mln dolarów. Jednocześnie przy udziale specjalistów z Hezbollahu ulepszono rakiety Kassam, zwiększając ich zasięg do 20 km i ciężar przenoszonego ładunku wybuchowego do 20 kg. Rozpoczęto również przebudowę Brygad al-Kassam. Z ugrupowania działającego w sposób partyzancki miały stać się załączkiem powstańczej armii¹⁶⁰.

W 2003 r. podjęto próby wypracowania porozumienia między Izraelem a palestyńskimi organizacjami. Z powodu wzajemnych oskarżeń palestyńskich liderów były one jednak nieskuteczne. Al-Fatah krytykował w mediach Hamas za nieudzielanie pomocy w walce o interesy narodowe Palestyńczyków, Hamas natomiast zarzucał Al-Fatah zdradę sprawy palestyńskiej. Nieudolność świeckich działaczy z Al-Fatah oraz kolejne deklaracje Hamasu o gotowości objęcia przywództwa nad Palestyńczykami wzmacniały pozycję muzułmańskich radykałów. Al-Fatah w czasie intifady Al-Aksa zaczął wyraźnie odstępować od jednoznacznie zdefiniowanej ideologii świeckiej. Coraz częściej odwoływał się do islamu, nazywając wyzwolenie Jerozolimy i meczetu Al-Aksa świętym obowiązkiem i posługując się terminem „dżihad”. Religijne konotacje miała także nazwa wojskowego skrzydła organizacji – Brygady Męczenników Al-Aksa. Al-Fatah nie zamykał się na współpracę z muzułmańskimi organizacjami. Przykładem było

¹⁶⁰ Tamże, s. 69–73.

współdziałanie z PID. Podłoże religijne miało także ustanowienie na Zachodnim Brzegu Jordanu tzw. patrolu moralnego, do którego zadań należało m.in. pilnowanie przestrzegania postu w ramadanie. W tamtym okresie doszło też do wzrostu liczby zamachów bombowych dokonywanych przez islamskich ekstremistów. Reakcją Izraela było zlikwidowanie w marcu 2004 r. przywódcy Hamasu Ahmeda Jasina, a w następnym miesiącu jego następcy – Abdela Aziza ar-Rantisiego. Niedługo potem został zabity Izz ad-Din Chalil, szef zbrojnego skrzydła Hamasu w Syrii. Od czasu tych zamachów przywódcy ruchu pozostawali w konspiracji, a organizacja przestała podawać do publicznej wiadomości, kto nią kieruje¹⁶¹.

Intifada zakończyła się dopiero po śmierci Jasera Arafata 11 listopada 2004 r. W ciągu czterech lat powstania zginęło 1017 Izraelczyków, a 5598 zostało rannych. Po stronie palestyńskiej było 3345 zabitych i ponad 40 000 rannych¹⁶². Druga intifada wywołała traumę w izraelskim społeczeństwie. Część opinii publicznej uznała, że tragiczne wydarzenia były następstwem błędnych decyzji izraelskiej lewicy, która podpisała porozumienia w 1993 r. i 1995 r. Według większości Izraelczyków rząd zdecydował się wówczas na zbyt daleko idące ustępstwa wobec Palestyńczyków, czym wykazał swoją słabość i rozbudził w muzułmanach nadzieję na pełną niepodległość oraz wiarę w skuteczność rozwiązań siłowych. Palestyńska polityka izraelskiej lewicy została oceniona jako niebezpieczna dla Izraela i jego mieszkańców. W efekcie elektorat lewicowy przesunął się do centrum, a centrowy na prawo, co całkowicie zmieniło układ sił politycznych, a tym samym stosunek do problemu palestyńskiego¹⁶³.

Podsumowanie

Pobyt członków kierownictwa OWP w Tunezji pozwolił na nawiązanie kontaktów z dyplomatami z Zachodu. W opinii autora niniejszego opracowania w tamtym czasie Arafat stał się bardziej elastyczny i pozytywnie nastawiony do możliwości nawiązania rozmów z Izraelem. W ten sposób rozpoczął się proces pokojowy w Oslo. Zakończeniem jego pierwszej fazy było podpisanie w Białym Domu 13 września 1993 r. porozumienia palestyńsko-izraelskiego. Od początku tego procesu po obu stronach konfliktu działały jednak siły przeciwne rozwiązaniu dyplomatycznemu, co przełożyło się na niewielkie postępy w realizowaniu postanowień tego porozumienia. Przyniosło ono natomiast dramatyczne skutki w postaci

¹⁶¹ K. Izak, *Leksykon organizacji...*, s. 196.

¹⁶² J. Zdanowski, *Historia najnowsza Bliskiego Wschodu...*, s. 435.

¹⁶³ Tamże.

zamachu dokonanego przez Barucha Goldsteina w meczecie w Hebronie w lutym 1994 r. oraz zabójstwa premiera Icchaka Rabina w listopadzie 1995 r. Pogłębiło to wzajemną nieufność. Strony oskarżały się o sabotowanie porozumień. Izrael wykorzystywał proces negocjacyjny do rozwoju i umacniania swojego osadnictwa, a Palestyńczycy kontynuowali ataki terrorystyczne. Jesienią 2000 r. wybuchła intifada Al-Aksa. Bardzo wzrosła w tym czasie popularność Hamasu, a polityczna opozycja wobec Al-Fatah stała się silniejsza. Trwałym efektem porozumień było powstanie Autonomii Palestyńskiej z Jaserem Arafatem jako jej prezydentem. Jego śmierć w listopadzie 2004 r. uznano za koniec intifady. Społeczeństwo Izraela coraz bardziej sprzeciwiało się jednak powstaniu państwa palestyńskiego, a żydowskie osadnictwo obejmowało coraz większe tereny.

Przebieg konfliktu izraelsko-palestyńskiego po drugiej intifadzie

Po śmierci Jasera Arafata prezydentem Autonomii Palestyńskiej został Mahmud Abbas alias Abu Mazen. Spowodowało to pogłębienie się rozłamów w palestyńskim ruchu niepodległościowym. W sierpniu 2005 r. rząd premiera Ariela Szarona podjął decyzję o ewakuacji żydowskich osiedli i posterunków wojskowych ze Strefy Gazy, co wywołało opór osadników i ostrą reakcję izraelskich sił bezpieczeństwa, które przymusem usuwały opornych i zatrzymywały najbardziej agresywne osoby. Chalid Maszał, przywódca Hamasu w latach 2004–2017, prognozował wówczas: *Dla nas wycofanie (Izraela ze Strefy Gazy – dop. aut.) to pierwszy krok do wyzwolenia i odzyskania pełni naszych praw (...). Dziś jest Gaza, jutro Zachodni Brzeg, a później – cała ta ziemia (...). To początek końca państwa Izrael*¹⁶⁴. Dowództwo Brygad al-Kassam z kolei po raz kolejny ogłosiło, że nie rozbroi się nawet po całkowitym wycofaniu sił Izraela ze Strefy Gazy i nie spocznie, aż Izrael nie opuści wszystkich Palestyńskich Terytoriów Okupowanych. Według Mahmuda Abbasa Izrael nie udowodni, że zależy mu na pokoju, do momentu, aż żydowscy koloniści nie zaprzestaną osiedlania się na Zachodnim Brzegu Jordanu. Jako niezbędny pierwszy krok wskazał wycofanie izraelskich wojsk i osadników żydowskich ze Strefy Gazy. Stwierdził ponadto, że: (...) *Żydzi teraz muszą zaprzestać osiedlania się w Jerozolimie i nie judaizować tego miasta. Ci, którzy sądzą inaczej, po prostu nie chcą pokoju*¹⁶⁵. Już we wrześniu 2005 r. Hamas i PID wystrzeliły 30 rakiet w kierunku Izraela, które nie spowodowały

¹⁶⁴ Ewakuacja osiedli żydowskich, <http://www.izrael.badacz.org/historia/gaza.html> [dostęp: 26 I 2024].

¹⁶⁵ Tamże.

większych strat. Cahal odpowiedział nalotami. Wzajemne ostrzeliwanie trwało do końca 2005 r.¹⁶⁶

W styczniu 2006 r. Hamas wygrał wybory parlamentarne. Uzyskał 76 miejsc w 132-osobowym parlamencie Autonomii Palestyńskiej. Warto zwrócić uwagę na to, że w kampanii wyborczej Hamas nie przedstawiał żadnych planów na temat islamskiego charakteru przyszłego niepodległego państwa palestyńskiego, które w założeniach organizacji miało być emiratem kierującym się ścisłym przestrzeganiem szariatu. W przeciwieństwie do postulowanej wcześniej przez Hamas walki zbrojnej z Izraelem Partia Zmiany i Reformy utworzona przez tę organizację na czas kampanii wyborczej akceptowała możliwość podjęcia rokowań z Izraelem, a nawet deklarowała gotowość do ustępstw. W ten sposób Hamas wykorzystywał negocjacje z Izraelem do osiągnięcia swoich celów. Partia Zmiany i Reformy nie domagała się ściślejszego powiązania szariatu i państwa, lecz postulowała budowę państwa prawa. W marcu 2006 r. Hamas utworzył nowy rząd Autonomii Palestyńskiej. Premierem został Ismail Hanija¹⁶⁷, weteran hamasowskiego podziemia terrorystycznego. Próby złagodzenia ideologii organizacji (uznanie Izraela i wyrzeczenie się terroryzmu) zostały odrzucone. Przeciwnikami zmian byli liderzy Hamasu: Chalid Maszal, Mahmud az-Zahar i Musa Abu Marzuk, mimo że początkowo wykazywali wolę uznania Izraela. Niedługo po wyborach Hamas zaproponował Izraelowi zawieszenie broni (arab. *hudna*). W styczniu 2007 r. Maszal stwierdził, że problemem nie jest istnienie państwa żydowskiego, lecz nieistnienie państwa palestyńskiego. Dodał, że rozmowy na temat istnienia Izraela będą prowadzone tylko wtedy, kiedy powstanie niepodległa Palestyna¹⁶⁸.

Ugodowa polityka Al-Fatah wobec Izraela i nieprzejednane stanowisko Hamasu doprowadziły do podziału Autonomii Palestyńskiej w 2007 r. Podczas starć ulicznych, nazwanych bitwą o Gazę, Hamas zmusił przedstawicieli Al-Fatah, funkcjonariuszy jego milicji i sympatyków do ucieczki z Gazy i przejął nieograniczoną kontrolę nad całą Strefą. W czerwcu 2007 r., podczas walk w Gazie, Mahmud Abbas odwołał ze stanowiska Ismaila Haniję,

¹⁶⁶ Tamże.

¹⁶⁷ W 2017 r. Ismail Hanija zastąpił Chalida Maszala na stanowisku przywódcy Hamasu. W dniu 31 VII 2024 r. Hanija zginął w Teheranie na skutek izraelskiego nalotu przeprowadzonego na rezydencję, w której przebywał. Zob. *Lider Hamasu nie żyje. Został zabity w Teheranie*, TVN24, 31 VII 2024 r., <https://tvn24.pl/swiat/lider-hamasu-ismail-hanija-nie-zyje-zostal-zabity-w-teheranie-st8024623> [dostęp: 1 VIII 2024].

¹⁶⁸ K. Izak, *Leksykon organizacji...*, s. 193.

a na miejsce premiera powołał Salama Fajjada, w którego rządzie znaleźli się wyłącznie przedstawiciele Al-Fatah. Zdymisjonowany gabinet Hanii przejął władzę w Strefie Gazy. Konsekwencją tych wydarzeń było powstanie praktycznie dwóch Autonomii Palestyńskich: jednej rządzonej przez Al-Fatah na Zachodnim Brzegu i drugiej pod władzą Hamasu w Strefie Gazy. Każda z nich powołała własny rząd i siły bezpieczeństwa oraz negocjowała legalność władzy drugiej strony. Reakcją Izraela i Egiptu było wprowadzenie całkowitej blokady Strefy Gazy, co doprowadziło do pogorszenia warunków bytowych jej mieszkańców. Na przełomie stycznia i lutego 2008 r. bojownicy Hamasu przełamali na kilka dni blokadę na granicy z Egiptem, co umożliwiło swobodny ruch graniczny. Na przełomie lutego i marca Hamas przeprowadził ostrzał raketowy Izraela, czym sprowokował ofensywę izraelskich wojsk w Strefie Gazy, a następnie w czerwcu jednostronnie ogłosił półroczne zawieszenie broni (Palestyńczycy używali określenia *tahdija* oznaczającego ‘chwilowy czas spokoju’). W grudniu organizacja wznowiła ostrzał Izraela¹⁶⁹.

Dnia 27 grudnia 2008 r., dzień po wpuszczeniu do Strefy Gazy dużego konwoju z pomocą humanitarną, izraelskie lotnictwo rozpoczęło bombardowanie Gazy, a wojsko przystąpiło do ofensywy w ramach operacji „Płynny ołów”, która trwała do 21 stycznia 2009 r. Jej głównym celem było zniszczenie Hamasu. Przywódcy tej organizacji liczyli na to, że po wywołaniu konfliktu uzyskają korzyści polityczne i lepsze warunki do negocjacji z Izraelem. Z jednej strony nie przewidzieli, że Izrael przeprowadzi uderzenie odwetowe na ogromną skalę, z drugiej natomiast straty wśród własnej ludności można było wykorzystać propagandowo. W szkołach, szpitalach, meczetach i urzędach publicznych bojownicy tworzyli punkty oporu w walkach z Izraelczykami. Taktyka rozmieszczania stanowisk moździerzowych i raketowych na terenach prywatnych czy w bezpośrednim sąsiedztwie instytucji publicznych, skąd ostrzeliwano Izrael, spowodowała, że celem dla Cahalu stała się również ludność cywilna. Podczas walk kierownictwo Hamasu szerzyło propagandę, w ramach której opracowywano i zarządzało informacjami rozsyłanymi do kilkudziesięciu witryn internetowych, redagowanych w ok. 20 językach. Podczas operacji „Płynny ołów” Izrael i Egipt wprowadziły całkowitą blokadę Strefy Gazy, jednak działaniem propalestyńskim była nieoficjalna akceptacja przez Kair podziemnych tuneli, którymi przerzucano zaopatrzenie z Egiptu do Gazy. Wycofujące się

¹⁶⁹ Tamże, s. 194; Ł.M. Nadolski, *Operacja „Cast Lead”* (cz. 1), „Komandos” 2009, nr 12, s. 14.

w styczniu 2009 r. oddziały Cahalu pozostawiły po sobie zrujnowane terytorium z blokadą morską rozszerzoną z 3 do 20 mil morskich. Wzrosła też nienawiść społeczności palestyńskiej i niechęć społeczności międzynarodowej do Izraela. Hamas, pomimo ciężkich strat, osiągnął priorytetowy cel, tj. umocnienie swojej pozycji jako głównego przeciwnika Izraela w Palestynie, oraz wykreował się na podmiot, który ma prawo decydować o wojnie i pokoju. Przegrana militarna Hamasu okazała się jego sukcesem medialnym i politycznym. Przywódcy organizacji udowodnili, że są w stanie prowadzić skuteczne działania wymierzone w Izrael, a także – mimo osłabienia – stać się jednym z najważniejszych graczy na scenie politycznej i reprezentantem większości społeczeństwa palestyńskiego¹⁷⁰.

Podczas operacji „Płynny ołów” największe straty poniosły Ludowe Komitety Oporu i PID w przeciwieństwie do Brygad al-Kassam, które nie zostały pozbawione kierownictwa, a taki był główny cel izraelskich działań wojskowych w Gazie. Według Hamasu zginęło 150 bojowników na ogólną liczbę 10 000–15 000 członków Brygad. Izraelskie siły informowały jednak, że nie tylko zniszczyły infrastrukturę terrorystyczną, lecz także w znacznym stopniu sparaliżowały system dowodzenia Hamasu¹⁷¹. Trwające tygodniami walki wywołały traumę wśród ludności Strefy Gazy, gdyż w czasie ich trwania cywile byli bezbronni i bezsilni. Zginęło ponad 600 osób. Zaczęto używać określenia *al-nakba z 2009 r.*, nawiązując tym samym do historycznej katastrofy z 1948 r. Skala zniszczeń była olbrzymia: zburzono 6400 budynków, w tym 34 szpitale i 214 szkół, uszkodzono 46 000 domów. Operacja „Płynny ołów” wywołała falę protestów na całym świecie oraz nasiliła antyizraelskie i antyamerykańskie nastroje wśród wyznawców islamu. W Niemczech po raz pierwszy odbyła się duża antyizraelska i propalestyńska demonstracja, w której uczestniczyło dziewięciu parlamentarzystów¹⁷². Po izraelskim ataku na Strefę Gazy aktywność terrorystyczna Hamasu zasadniczo ustała, co było związane z ostrą krytyką organizacji ze strony ludności cywilnej, która zarzucała bojownikom brak obrony i troskę tylko o własne bezpieczeństwo¹⁷³. Aby złagodzić gniew cywilów, Hamas przystąpił do przekazywania zapomóg w wysokości 4000 euro właścicielom

¹⁷⁰ Na temat przebiegu walk w Strefie Gazy oraz ich skutków zob. szerzej: K. Mroczkowski, „Płynny Ołów”. *Izraelska operacja wojskowa w Strefie Gazy 2008–2009*, Zabrze 2015.

¹⁷¹ Ł.M. Nadolski, *Operacja „Cast Lead”...*, s. 18.

¹⁷² P. Jendroszczyk, *Niemcy: bez taryfy ulgowej dla Izraela*, „Rzeczpospolita”, 23 I 2009 r.

¹⁷³ J.P. Filiu, *Historia Gazy...*, s. 304–305.

całkowicie zniszczonych domów, 2000 euro – częściowo zniszczonych, 1000 euro rodzinie każdego zabitego Palestyńczyka i 500 euro każdemu rannemu¹⁷⁴. Spór między Hamasem i Al-Fatah nie tylko nie wygasł podczas walk, lecz rozgorzał jeszcze bardziej. Al-Fatah poinformował, że w Strefie Gazy Hamas przestrzelił nogi 75 działaczom tej organizacji, islamiści natomiast ogłosili, że dokonali egzekucji 35 izraelskich kolaborantów. Niewykluczone, że część z nich stanowili działacze konkurencyjnego ugrupowania. Ten pogłębiający się konflikt sprawił, że Al-Fatah mógł liczyć na przychylność Izraela. Pojawiły się nawet opinie, że w przypadku zwiększenia swojego zaangażowania Al-Fatah mógłby samodzielnie obalić Hamas, który został znacznie osłabiony¹⁷⁵.

W czerwcu 2009 r. premier Benjamin Netanjahu w przemówieniu na Uniwersytecie Bar Ilan po raz pierwszy stwierdził, że Izrael zaakceptuje państwo palestyńskie pod warunkiem jego demilitaryzacji i zagwarantowania bezpieczeństwa dla Izraela. Palestyńczycy mieliby w sposób wiążący uznać Izrael za państwo narodu żydowskiego. We wrześniu 2009 r. w Nowym Jorku odbyło się pierwsze spotkanie trójstronne, w którym wzięli udział: prezydent USA Barack Obama, premier Izraela Benjamin Netanjahu i prezydent Autonomii Palestyńskiej Mahmud Abbas. Nie przyniosło ono jednak rezultatów. Ponownie okazało się, że jakiegokolwiek negocjacje z pominięciem Hamasu są bezproduktywne¹⁷⁶. W 2009 r. uaktywniły się niewielkie ugrupowania powiązane ideologicznie z Al-Kaidą, które przystąpiły do ostrzeliwania terytorium Izraela. Były to Armia Islamu (Dżajsz al-Islam) i Armia Pomocników Allaha (Dżund Ansar Allah). To pierwsze ugrupowanie przyznało się do uprowadzenia izraelskiego żołnierza Gilada Szalita oraz dziennikarza brytyjskiej BBC Alana Johnsona, więzionego od marca do lipca 2007 r., kiedy to zwrócono mu wolność z chwilą dojścia Hamasu do władzy w Strefie Gazy. Szalit natomiast, którego pojмали Palestyńczycy w czerwcu 2006 r., został uwolniony po długich pertraktacjach w październiku 2011 r.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Hamas zapłaci rodzinom zabitych w Strefie Gazy, Wprost, 22 I 2009 r., <https://www.wprost.pl/swiat/151224/hamas-zaplaci-rodzinom-zabitych-w-strefie-gazy.html> [dostęp: 22 I 2009].

¹⁷⁵ P. Zychowicz, *Palestyńska wojna domowa*, „Rzeczpospolita”, 8 I 2009 r.

¹⁷⁶ K. Mroczkowski, *Operacja „Płynny Ołów” – fragmenty*, „e-Terroryzm.pl” 2015, nr 4 (40), s. 53.

¹⁷⁷ Gilad Szalit został uwolniony w zamian za wypuszczenie z izraelskich więzień 1027 Palestyńczyków, w tym wielu terrorystów. Palestyńczycy opuścili zakłady karne w dwóch turach: w pierwszej, zaraz po uwolnieniu Szalita, wypuszczono z więzienia 477 osób, w drugiej, w grudniu 2011 r., 550 osób. Ze względu na żądania strony izraelskiej

Obydwa ugrupowania były celem ataków ze strony Hamasu. Do zbrojnej konfrontacji pomiędzy Hamasem a Armią Pomocników Allaha doszło 14 sierpnia 2009 r., gdy jej przywódca, Abdel Latif Musa, w meczecie Ibn Tajmijji w Rafah ogłosił utworzenie islamskiego emiratu w Strefie Gazy i oskarżył Hamas o niestosowanie się do szariatu. Bojownicy Hamasu zaatakowali ekstremistów zgromadzonych w świątyni. Podczas wielogodzinnej walki zginęły 24 osoby, w tym przywódca organizacji. Po tym zdarzeniu Armia Islamu i Armia Pomocników Allaha wskazały jako jeden z celów działania zniszczenie infrastruktury Hamasu¹⁷⁸. Mimo to Izrael oskarżył Hamas o tolerowanie członków Al-Kaidy w Strefie Gazy. Salah al-Bardawil, wysoki rangą przedstawiciel Hamasu, zdecydowanie odrzucił to oskarżenie i nazwał je kłamstwem, którego celem było skłócenie Palestyńczyków oraz budowanie nieprawdziwego wizerunku Hamasu jako organizacji o charakterze terrorystycznym. Juwal Diskin, szef Szin Betu, stwierdził, że za ataki związane z ostrzałem Izraela byli odpowiedzialni członkowie Al-Kaidy. Izraelskie służby oceniły ich liczbę na ok. 500 bojowników. Armia Islamu była najprawdopodobniej związana z jednym z najsilniejszych palestyńskich klanów w Gazie – Dogmuszami, którego członkowie przebywali w obozie dla uchodźców w Dżabalii niedaleko Gazy. Izrael prowadził działania przeciwko Armii Islamu. W listopadzie 2010 r. izraelskim żołnierzom udało się zlikwidować Islama Jasina, najbliższego współpracownika przywódcy tej organizacji¹⁷⁹.

W styczniu 2010 r. izraelskie służby specjalne zabiły Mahmuda Abdula al-Mabhuha, jednego z założycieli Brygad al-Kassam. Zginął w Dubaju, po wizycie w Arabii Saudyjskiej, dokąd pojechał kupić broń dla Hamasu¹⁸⁰.

większość z nich musiała jednak opuścić Palestynę. Hamas długo nie chciał zgodzić się na wymianę, ponieważ nie objęła ona ważnych przedstawicieli palestyńskich ugrupowań zbrojnych, tj. Marwana Barghutiego i Ahmeda Saadata – sekretarza generalnego LFWP. Zob. R. Stefanicki, *1027 za sierżanta. Gilad Szalit na wolności*, „Gazeta Wyborcza”, 18 X 2011 r.

¹⁷⁸ K. Izak, *Leksykon organizacji...*, s. 198.

¹⁷⁹ <https://www.alamy.com/relatives-of-palestinian-militant-islam-yasin-and-his-brother-muhammed-not-seen-mourn-at-the-family-house-during-their-funeral-in-jebaliya-northern-gaza-strip-thursday-nov-18-2010-image524147723.html> [dostęp: 18 XI 2010].

¹⁸⁰ Odnosząc się do zamachu, media w Dubaju wskazywały, że Al-Mabhuh, który został zabity w pokoju hotelowym, podróżował pod zmienionym nazwiskiem. Szef policji w Arabii Saudyjskiej stwierdził, że gdyby siły bezpieczeństwa Królestwa miały informację na temat jego prawdziwych danych osobowych, objęłyby go właściwą ochroną. Pogrzeb Al-Mabhuha odbył się w obozie dla palestyńskich uchodźców w Jarmuk niedaleko Damaszku. Po zakończeniu uroczystości pogrzebowych rodzina zabitego przyjęła w swoim domu Ismaila Haniję. Zob. K. Izak, *Leksykon organizacji...*, s. 199.

Policja w Dubaju zidentyfikowała 15 osób, które wzięły udział w zamachu. Część z nich posługiwała się fałszywymi europejskimi paszportami (z Wielkiej Brytanii, Irlandii i Francji). Po śmierci Al-Mabhuha Hamas zwrócił się z apelem wzywającym do rozpoczęcia kolejnej intifady w obronie Jerozolimy i przeciwko judaizacji miasta. Bezpośrednimi powodami tego ogłoszenia były kontynuowanie przez Izrael budowy mieszkań we wschodniej (tzw. arabskiej) części Jerozolimy i rozbudowa żydowskich osiedli na Zachodnim Brzegu Jordanu. W wydanym komunikacie wyrażono opinię, że zorganizowanie powstania przeciwko izraelskiemu okupantowi jest fundamentalnym obowiązkiem Palestyńczyków. Zostali oni wezwani do wyrażenia swego gniewu wszelkimi dostępnymi środkami, ponieważ tylko takie działania mogłyby umożliwić pozytywną zmianę Izraelczyków w stosunku do narodu palestyńskiego i jego miejsc świętych. Na początku 2010 r. minister obrony Izraela Ehud Barak oskarżył międzynarodową organizację Palestyńskie Centrum Powrotu (Palestinian Return Centre) o powiązania z Hamasem, zaangażowanie w działania o charakterze terrorystycznym i propagandowym skierowane przeciwko Izraelowi. Miały one m.in. dyskredytować Izrael jako państwo i sprawiać, żeby był on negatywnie postrzegany przez społeczność europejską. Palestyńskie Centrum Powrotu organizowało w Europie konferencje z udziałem członków Hamasu i przedstawicieli Braci Muzułmanów z całego świata. Było również zaangażowane w pomoc finansową dla Hamasu i współorganizowało tzw. Flotyllę Wolności, która popłynęła do Strefy Gazy w końcu maja 2010 r.¹⁸¹

Podejmowane w latach 2009–2010 kolejne próby nawiązania dialogu i mediacji między Hamasem i Al-Fatah nie przynosiły rezultatów. Relacje między tymi ugrupowaniami zaostrzyło ujawnienie dokumentów przez portal WikiLeaks, w tym depeesz Richarda Jonesa – ambasadora USA w Izraelu, na temat rozmów z Juwalem Diskinem – szefem Szin Betu i Amosem Radlinem – szefem wywiadu wojskowego, czyli Oddziału Wywiadu (Agaf ha-Modi'in, Aman). Przedstawili oni w bardzo niekorzystnym świetle Abasa, kierownictwo Al-Fatah i palestyńskie władze na Zachodnim Brzegu

¹⁸¹ W zorganizowaniu Flotylli Wolności i jej wspieraniu brały udział m.in. osoby związane z ruchem Braci Muzułmanów, w tym Jusuf al-Kardawi i Abdul Madzid az-Zindani, zasiadający w zarządzie Unii Dobra (Itilaf al-Chajr – założona w 2000 r. przez Al-Kardawiego w celu niesienia pomocy Hamasowi, skupiająca blisko 50 organizacji i stowarzyszeń charytatywnych), turecka Fundacja Praw i Wolności (Insani Jardim Wakfi), europejscy politycy i intelektualiści. Statki Flotylli zostały zatrzymane przez siły Izraela. W wyniku tej akcji zginęło dziewięciu obywateli Turcji. Spowodowało to wzrost napięcia w stosunkach pomiędzy Ankarą a Tel Awiwem. Zob. K. Izak, *Leksykon organizacji...*, s. 199.

Jordanu. Dokumenty te świadczyły również o bliskiej współpracy Al-Fatah z Izraelem w zwalczaniu Hamasu¹⁸². Dopiero seria protestów w krajach arabskich, nazwana Arabską Wiosną, a przede wszystkim zmiana władzy w Egipcie po ustąpieniu prezydenta Hosniego Mubaraka umożliwiły skuteczną mediację i zawarcie przełomowego porozumienia między zwaśnionymi stronami. Zostało ono ogłoszone 27 kwietnia 2011 r. i oficjalnie podpisane 4 maja w Kairze. Porozumienie zakładało m.in. wejście Hamasu w skład OWP i Palestyńskiej Rady Narodowej, utworzenie rządu tymczasowego składającego się ze specjalistów oraz przygotowanie wyborów parlamentarnych i prezydenckich. Porozumienie zostało entuzjastycznie przyjęte przez Palestyńczyków zarówno na Zachodnim Brzegu Jordanu, jak i w Strefie Gazy. Układ Al-Fatah z Hamasem spotkał się z ostrą reakcją izraelskiego rządu i premiera Netanjahu, który określił go jako cios dla pokoju i zwycięstwo terroryzmu. Biały Dom odniósł się do tego porozumienia z rezerwą i wyraził nadzieję, że nowy rząd palestyński wyrzeknie się przemocy, uzna państwo Izrael i będzie respektował zawarte uprzednio porozumienia pokojowe. W maju 2011 r. Barack Obama wezwał do rozwiązania konfliktu izraelsko-palestyńskiego przez utworzenie państwa palestyńskiego w granicach sprzed wojny sześciodniowej w 1967 r. Nigdy wcześniej amerykański prezydent nie nawoływał otwarcie państwa Izrael do wycofania się z Palestyńskich Terytoriów Okupowanych i wyrażenia zgody na utworzenie na tych ziemiach państwa dla Palestyńczyków. Inicjatywa Obamy wywołała konsternację i oburzenie większości izraelskich polityków oraz republikańskiej opozycji w USA. Pozytywnie natomiast odniosły się do niej rządy wielu państw zachodnich i część światowych mediów¹⁸³.

W tym samym czasie Hamas, we współpracy z Iranem, podjął działania mające na celu walkę z agentami izraelskiego wywiadu. Pierwszym etapem operacji było zabicie kilku osób podejrzewanych o utrzymywanie relacji ze służbami specjalnymi Izraela, co miało być ostrzeżeniem dla wszystkich Palestyńczyków. Następnie Hamas ogłosił dwumiesięczną amnestię dla

¹⁸² Z dokumentów wynika, że jeszcze przed bitwą o Gazę w 2007 r. kierownictwo Autonomii Palestyńskiej prosiło Izrael o pomoc w rozprawieniu się z Hamasem. Izraelska służba bezpieczeństwa mogła liczyć na pełną współpracę ze strony wiernych Abbasowi palestyńskich służb bezpieczeństwa, które przekazywały jej swoje materiały wywiadowcze. Jednocześnie Szin Bet i Aman wyrażały zadowolenie z opanowania Strefy Gazy przez Hamas, ponieważ mogły teraz uznać ją za wrogie terytorium i przeprowadzać na nim operacje wojskowe. Zob. J. Jarząbek, *Palestyńczycy na drodze do niepodległości. Rozwój, przemiany i kryzys ruchu narodowego*, Warszawa 2012, s. 290.

¹⁸³ Tamże s. 290–292.

osób współpracujących z izraelskimi służbami. Każdemu ujawniającemu się zapewniono zachowanie tajemnicy. Z propozycji Hamasu skorzystało ok. 200 osób. Wiele z nich złożyło zeznania, w których ujawniło kolejnych podejrzewanych o działalność agenturalną na rzecz Izraela. Na podstawie uzyskanych informacji do połowy 2011 r. aresztowano kilkaset osób. Mimo przeprowadzonej akcji Hamas nie był w stanie nawet w przybliżeniu określić liczebności izraelskiej agentury w Palestynie. Aby to zrobić, irańscy doradcy dostarczyli Hamasowi sprzęt elektroniczny umożliwiający kontrolowanie osób wjeżdżających na terytorium Autonomii Palestyńskiej oraz sprawdzanie ich bagażu. Działania te służyły osłabieniu operacji izraelskich sił bezpieczeństwa¹⁸⁴.

Porozumienie między Al-Fatah i Hamasem nie przerwało ataków terrorystycznych skierowanych na cele w Izraelu i ostrzału terytorium tego państwa rakietami Kassam. W grudniu 2011 r., z okazji 24. rocznicy powstania Hamasu, organizacja zademonstrowała swoją siłę i popularność. Miejscem centralnych uroczystości w Gazie była wielka scena w kształcie statku symbolizującego dążenie do zajęcia całego obszaru między rzeką Jordan a Morzem Śródziemnym. Obok niej maszerowali bojownicy w czarnych maskach (w celu uniknięcia rozpoznania). W rocznicowym oświadczeniu przedstawiciele Hamasu zapowiedzieli kontynuowanie oporu wszelkimi możliwymi środkami, aż do wyzwolenia całej Palestyny i powrotu uchodźców. Jednocześnie skrytykowali ugodową strategię prezentowaną przez Al-Fatah, która okazała się nieskuteczna i powinna być zrewidowana. Podtrzymano jednak chęć realizacji porozumienia z Al-Fatah. Kilka dni później Chalid Maszal, sekretarz generalny Hamasu, nakazał bojownikom z Brygad al-Kassam wstrzymanie ataków na cele w Izraelu. Decyzja ta była związana z realizacją porozumienia z kwietnia 2011 r. i manifestacją jedności palestyńskiej. Zdaniem izraelskich władz przyczyną powstrzymania się Hamasu od przemocy był negatywny odbiór przez ludność palestyńską

¹⁸⁴ K. Izak, *Leksykon organizacji...*, s. 200. Izraelskie służby przez wiele lat stosowały wobec społeczności palestyńskiej politykę określoną jako: „korupcja, szantaż, wymuszenie”. System ten umożliwiał skuteczną identyfikację ludzi zaangażowanych w działalność terrorystyczną, szczególnie osób nazywanych „inżynierami”, czyli konstruktorów ładunków wybuchowych i pocisków raketowych. Wyeliminowanie przez izraelskie służby „inżynierów” spowodowało znaczne zmniejszenie liczby zamachów bombowych, w tym samobójczych. Oprócz źródeł osobowych Izrael ma również bardzo skuteczny wywiad elektroniczny. Korzystanie przez palestyńskich terrorystów z sieci telekomunikacyjnych grozi dekonspiracją. W ostatnich latach w działaniach antyterrorystycznych jest wykorzystywane oprogramowanie szpiegujące Pegasus.

agresywnej taktyki stosowanej przez ekstremistów. W wyniku izraelskich ataków odwetowych największe straty ponosiła właśnie ludność cywilna. Decyzji Hamasu o wstrzymaniu ataków nie zaakceptowały PID i Ludowe Komitety Oporu, których bojownicy nadal ostrzeliwali Izrael¹⁸⁵.

W listopadzie 2012 r. Mahmud Abbas wezwał Palestyńczyków do zaktywizowania działań przeciwko Izraelowi. W odpowiedzi kierownictwo PID ogłosiło gotowość do zaangażowania się w wojnę z Izraelem. W złożonym oświadczeniu stwierdziło, że nie ma obecnie szans na długotrwały rozejm z Tel Awiwem i w tej sytuacji ugrupowanie, dysponujące ok. 8000 członków, musi liczyć się z koniecznością podjęcia walki z izraelskimi siłami zbrojnymi. Poinformowano również, że organizacja oczekuje na pomoc sojuszników i przyjmuje z zadowoleniem deklarację wsparcia ze strony Teheranu. Zdementowano jednak informacje o dostawach irańskiej broni. W cieniu tej retoryki toczyła się tzw. wojna oliwna, polegająca na usuwaniu drzewek oliwnych lub podpalaniu całych plantacji należących do Palestyńczyków. Aby powstrzymać izraelską ekspansję, jednocześnie trwała akcja sadzenia nowych drzewek. Takie same działania prowadzili żydowscy osadnicy, aby zaznaczyć swoje prawo do ziemi¹⁸⁶.

W listopadzie 2012 r. izraelskie siły zabiły Ahmeda al-Dżabarię, dowódcę Brygad al-Kassam. W odpowiedzi bojownicy Hamasu przeprowadzili zmasowany atak raketowy. W odwecie Cahal przystąpił do operacji „Filar obronny”, która trwała od 14 do 21 listopada. Jej celem była likwidacja członków Hamasu i zniszczenie jego infrastruktury, przede wszystkim tuneli łączących południową część Strefy Gazy z Egiptem. Przejściami podziemnymi przemycano broń i wszelkie towary. Już w czasie operacji „Płynny ołów” z przełomu 2008 i 2009 r. siły powietrzne Izraela bombardowały wejścia do tuneli, jednak szybko doprowadzano je do użytku. Teraz celem było 140 tuneli, z których większość została zniszczona. Nie zniechęciło to Palestyńczyków do budowy nowych przejść podziemnych łączących Egipt ze Strefą Gazy¹⁸⁷. Blokada narzucona Strefie Gazy przez Izrael i Egipt

¹⁸⁵ K. Izak, *Leksykon organizacji...*, s. 204.

¹⁸⁶ R. Stefanicki, *Wojny oliwne. Sadzenie i niszczenie drzew oliwkowych stało się w Palestynie namiastką działań wojennych*, „Gazeta Wyborcza”, 23 III 2012 r.

¹⁸⁷ Tunele zaczęto budować na początku lat 80. XX w. Finansowało je kilku inwestorów, którzy następnie czerpali zyski z przemyconych towarów i przeprowadzonych ludzi. W 2009 r. koszt budowy jednego tunelu wynosił od 100 000 do 200 000 dolarów. Możliwości tych budowli okazały się bardzo duże, a przemysł niezwykle intratny, ponieważ ceny w Strefie Gazy stawały się wielokrotnie wyższe niż w Egipcie. Tunelami przemycano praktycznie

w rzeczywistości zachęcała do przemytu tunelami, a kontrabanda była jednym z głównych źródeł dochodu Hamasu. W końcu listopada 2012 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ podjęło decyzję dotyczącą podniesienia statusu Palestyny, co zaskoczyło władze Izraela. W przyjętej rezolucji uznano Palestynę za nieczłonkowskie państwo ONZ. Przeciwnie rezolucji były: USA, Kanada, Czechy, a także Izrael, który ukarał Autonomię Palestyńską wstrzymaniem transferu 100 mln dolarów z podatków pobieranych przez izraelskich urzędników w imieniu Autonomii. Izraelskie władze podjęły również decyzję o zintensyfikowaniu osadnictwa żydowskiego na Zachodnim Brzegu Jordanu i w Jerozolimie Wschodniej¹⁸⁸.

Należy zwrócić uwagę, że żydowskie roszczenia do ziemi i budowa osiedli na Zachodnim Brzegu Jordanu pozostają jednymi z kluczowych czynników podsycających konflikt izraelsko-palestyński. Od 1977 r., czyli przejęcia władzy w Izraelu przez prawicowy Likud, trwa proces kolonizacji Zachodniego Brzegu. Nawet porozumienie pokojowe z Oslo w 1993 r. nie było w stanie go powstrzymać. Podczas rozmów pokojowych prowadzonych w latach 1991–1993 powstało najwięcej żydowskich osiedli, które były i są zakładane spontanicznie przez osadników powiązanych z Gusz Emunim, bez oficjalnej zgody izraelskich władz. W praktyce jednak tego typu osiedla otrzymują ochronę wojskową już na etapie ich tworzenia. Rządy, które starały się powstrzymać działania osadnicze, ulegały naciskom kół religijnych. W 2010 r. pod bezpośrednią kontrolą Izraela znajdowało się ponad 60% terytorium Zachodniego Brzegu, którego obszar – w miarę nielegalnej działalności osadniczej¹⁸⁹ – wciąż się powiększał. Rada Bezpieczeństwa ONZ

wszystko, od papierosów, materiałów budowlanych, broni po zwierzęta i samochody. Przecięty tunel miał 1 km długości i przebiegał 20 m pod ziemią. Instalowano w nich oświetlenie i wyciągarki, którymi przeciągano towary umieszczone w pojemnikach przypominających wagoniki. Jesienią 2009 r. Hamas „zalegalizował” tunele. Zaczął pobierać roczny abonament od właścicieli w wysokości 2500 dolarów i cła za przemycane towary. Zarejestrowano wówczas ponad 700 tuneli. W ich kopanie, w przemyt i dystrybucję towarów po obu stronach granicy było zaangażowanych kilkadziesiąt tysięcy ludzi. Zob. M. Zawadzki, *Izrael walczy z tunelami*, „Gazeta Wyborcza”, 9 I 2009 r.

¹⁸⁸ M. Szydysz, *Uznanie Palestyny za państwo nieczłonkowskie o statusie obserwatora ONZ – nowa rzeczywistość na Bliskim Wschodzie*, w: *Bliski Wschód w stosunkach międzynarodowych w XXI wieku*, W. Lizak, A.M. Solarz (red. nauk.), Warszawa 2015, s. 89, 94–95.

¹⁸⁹ Obecnie na Zachodnim Brzegu Jordanu i w Jerozolimie Wschodniej mieszka prawie 600 000 Izraelczyków w ponad 200 osiedlach. Zob. G. Latos, *Wbrew naciskom USA rząd Izraela zatwierdził ułatwienia w rozbudowie żydowskich osiedli na Zachodnim Brzegu*, *Dziennik Gazeta Prawna*, 18 VI 2023 r., <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8735578,izrael-usa-rozbudowa-zydowskich-osiedli-na-zachodnim-brzegu-palestyna.html> [dostęp: 18 VI 2023].

określiła te osiedla jako naruszenie prawa międzynarodowego i wezwała Izrael do zaprzestania wszelkiej działalności osadniczej¹⁹⁰. Prowadzone z Palestyńczykami negocjacje dotyczące różnych kwestii, np. uwolnienia więźniów, zawsze były okazją do podejmowania decyzji o budowie żydowskich osiedli w Strefie C na Zachodnim Brzegu Jordanu i w Jerozolimie Wschodniej oraz ich rozbudowie i legalizacji, jak to się zadziało w 2012 r. i kolejnych latach. Izraelska polityka masowych wysiedleń jest częścią szerszej strategii mającej na celu zmuszenie ludności palestyńskiej do opuszczenia Strefy C – kontrolowanej całkowicie przez Izrael – i przeniesienie jej do stref A lub B. W większości przypadków polityka prowadzona na ziemiach palestyńskich jest uznawana przez Izrael za kwestię jego bezpieczeństwa narodowego. Dowódcy wojskowi korzystali ze środków przymusu w celu kontrolowania społeczności palestyńskiej, uciekali się do aresztowań i niszczenia mienia. Kolonizacja w dalszym ciągu pozostaje główną przeszkodą w rozmowach między władzami Autonomii Palestyńskiej i izraelskim rządem¹⁹¹. Izraelskie władze przekonywały, że wszystkie działania są podejmowane po to, aby zapewnić istnienie Izraela i bezpieczeństwo jego obywateli.

Od początku izraelskiej dominacji na Zachodnim Brzegu Jordanu w 1967 r. do wejścia w życie porozumień o powstaniu Autonomii Palestyńskiej w 1995 r. Palestyńczycy, którzy chcieli wyjechać za granicę przez Jordanię, musieli zostawiać swoje dokumenty na izraelskich posterunkach granicznych. W zamian otrzymywali pozwolenie na wyjazd, które było ważne trzy lata i można było je przedłużyć o rok tylko trzykrotnie. Ludzi, którzy nie wrócili na Zachodni Brzeg w przewidzianym terminie, kwalifikowano jako osoby niebędące już mieszkańcami. Przed opuszczeniem Zachodniego Brzegu Palestyńczycy nie byli informowani o tej procedurze. W ten sposób władze Izraela cofnęły prawo pobytu dla ok. 140 000 Palestyńczyków. W 2011 r. podobne działania zastosowano wobec arabskich mieszkańców Jerozolimy Wschodniej. Palestyńczycy mający status jej mieszkańców i w przeciwieństwie do swoich rodaków z Zachodniego Brzegu dysponujący izraelskimi dokumentami tożsamości tracili prawo do powrotu, jeśli przebywali za granicą dłużej niż siedem lat¹⁹². Ponadto zgodnie z izraelskim prawem, jeśli palestyńscy mieszkańcy Jerozolimy nie są obywatelami Izraela, nie są również

¹⁹⁰ Tamże.

¹⁹¹ A. Jerska, *Życie pod lufami karabinów*, Palestyna.wordpress, 17 I 2011 r., <https://palestyna.wordpress.com/2011/01/17/zycie-pod-lufami-karabinow/> [dostęp: 17 I 2011].

¹⁹² *Jak Izrael pozbywał się niechcianych*, TVN24, 11 V 2011 r., <https://tvn24.pl/swiat/jak-izrael-pozbywal-sie-niechcianych-ra170717-3524829> [dostęp: 11 V 2011].

mieszkańcami Zachodniego Brzegu. Przysługuje im status tzw. rezydentów, czyli osób mających pozwolenie na przebywanie w mieście¹⁹³. Mieszkańcy spoza Jerozolimy Wschodniej posiadający palestyńskie dokumenty nie mają prawa wjazdu do Jerozolimy. Zgoda na to jest kosztowna i udzielana w szczególnych przypadkach. Jeżeli władze Izraela stwierdzą, że Jerozolima nie jest miejscem stałego pobytu danej osoby lub otrzymała ona paszport zagraniczny, to w każdej chwili mogą cofnąć zezwolenie dla rezydentów. Na tej podstawie tylko w 2008 r. unieważniono zezwolenia ok. 4500 mieszkańców na pobyt w Jerozolimie Wschodniej, a w ciągu pierwszej dekady XXI w. z tego terenu zostało wysiedlonych 31% palestyńskich mieszkańców¹⁹⁴. W kolejnych latach zaplanowano wybudowanie w tej części miasta 50 000 mieszkań dla żydowskich osadników, których liczba systematycznie rośnie w przeciwieństwie do liczby Palestyńczyków.

W 2002 r. rozpoczęto stawianie muru bezpieczeństwa, zwanego również murem separacji. Jego długość ma wynosić 790 km, a wysokość w niektórych miejscach sięga 8 m. W 2004 r. Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości (MTS) w Hadze wydał opinię doradcą w sprawie skutków prawnych tej budowy, w której uznał ją za nielegalną. Władze Izraela odrzuciły jednak rekomendacje MTS i kontynuowały inwestycję. Izraelski rząd uzasadniał te działania głównie względami bezpieczeństwa, przede wszystkim obroną przed palestyńskimi zamachami samobójczymi. Znaczenie muru jako środka bezpieczeństwa było jednak dyskusyjne. Na przykład pod koniec 2007 r. każdego tygodnia mur pokonywało ponad 1200 Palestyńczyków, by pracować nielegalnie w Izraelu. Chociaż wyrażano opinie, że jego zbudowanie przyczyniło się do gwałtownego spadku liczby palestyńskich ataków terrorystycznych, to nawet izraelskie służby bezpieczeństwa przyznały, że poprawa obserwowana od 2006 r. wynikała z jednostronnego zawieszenia broni przez palestyńskie ugrupowania. Budowa muru spowodowała potężne zmiany w geografii oraz mechanizmach kontroli Zachodniego Brzegu, ponieważ został on tak zaprojektowany, aby po izraelskiej stronie zostawić

¹⁹³ Od 1967 r. do 2021 r. ponad 14 000 Palestyńczyków zostało pozbawionych prawa pobytu w Jerozolimie, co spowodowało ich przymusowe przesiedlenie poza miasto. Zob. *Izraelski apartheid wobec Palestyńczyków: okrutny system dominacji i zbrodnia przeciwko ludzkości*, Amnesty International, 1 II 2022 r., <https://www.amnesty.org.pl/izraelski-apartheid-wobec-palestynczykow-okrutny-system-dominacji-i-zbrodnia-przeciwko-ludzkosci/> [dostęp: 1 II 2022].

¹⁹⁴ A. Jerska, *Życie pod lufami karabinów...*; P. Zychowicz, *Jerozolima tylko dla Żydów*, „Rzeczpospolita”, 12 III 2010 r.

jak najwięcej najlepszej ziemi i rozdzielić sąsiadujące ze sobą palestyńskie wioski, które stały się odległe od siebie o kilka godzin jazdy lub w ogóle niedostępne. Ponadto na odgradzonych przez mur terenach znalazło się 65% zasobów wodnych Zachodniego Brzegu¹⁹⁵. Zgodnie z wiedzą autora artykułu w izraelską politykę względem Palestyńczyków wpisują się m.in. posterunki kontrolne i blokady na drogach, wyburzenia domów, niszczenie ciągłości terytorialnej Palestyny i aresztowania, w tym tzw. areszty administracyjne, w których osoby podejrzane o stwarzanie zagrożenia dla bezpieczeństwa państwa mogą przebywać kilka lat bez wyroku sądu.

Podsumowanie

W styczniu 2006 r. Hamas wygrał wybory parlamentarne w Autonomii Palestyńskiej, których nie uznała społeczność międzynarodowa. Organizacja utworzyła jednak nowy rząd, na czele którego stanął Ismail Hanija. W następnym roku został on zdymisjonowany przez prezydenta Autonomii Palestyńskiej Mahmuda Abbasa, który objął to stanowisko po śmierci Arafata w 2004 r. Zdymisjonowany gabinet Hanii przejął władzę w Strefie Gazy, z której bojownicy Hamasu zmusili do ucieczki przedstawicieli Al-Fatah. W ten sposób Hamas przejął kontrolę nad Strefą Gazy, Al-Fatah natomiast nad Zachodnim Brzegiem. Każda strona powołała własny rząd i siły bezpieczeństwa oraz negocjowała legalność władzy przeciwnika. Bojownicy Hamasu prowadzili ostrzał raketowy Izraela, czym wywołali jego odwet podczas pierwszej dużej operacji wojskowej pod kryptonimem „Płynny ołów” przeprowadzonej na przełomie 2008 i 2009 r. Spowodowała ona śmierć wielu cywilów i ogromne zniszczenia w miastach Strefy Gazy. Zagraniczne mediacje między Izraelem a Palestyńczykami oraz negocjacje między Hamasem a Al-Fatah nie przynosiły rezultatów. Nowym czynnikiem zaostrzającym sytuację było wybudowanie przez Izrael muru oddzielającego tereny izraelskie od palestyńskich.

Od operacji „Ochronny brzeg” do operacji „Strażnik murów”

W latach 2013–2021 przeciw Palestyńczyków wobec polityki Izraela przybierał różne formy. Skutkiem były ataki sił zbrojnych Izraela w Strefie Gazy. Cel stanowiły także tereny i miasta na Zachodnim Brzegu Jordanu znajdujące się pod palestyńską kontrolą. Zgodnie z porozumieniem zawartym z Hamasem w kwietniu 2011 r. władze Autonomii Palestyńskiej zaangażowały się w tworzenie Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej, który miał kierować walką o uzyskanie niepodległości. Powstał on 2 czerwca 2014 r. i przetrwał

¹⁹⁵ B. White, *Apartheid izraelski*, Warszawa 2010, s. 95–98.

zaledwie rok. Podziały wewnętrzne, tak jak poprzednio, okazały się zbyt duże, aby taki rząd mógł działać stabilnie i skutecznie. Praktycznie nie miał on żadnej władzy nad Strefą Gazy, gdzie niepodzielną kontrolę sprawował Hamas¹⁹⁶. W czerwcu 2014 r. sytuację zaostrzyło porwanie i zamordowanie trzech młodych Izraelczyków. Izraelskie siły bezpieczeństwa o zabójstwa oskarżyły Hamas, a personalnie dwóch młodych Palestyńczyków. W trakcie ich poszukiwań przeprowadzono rewizje niemal na całym Zachodnim Brzegu Jordanu, aresztowano ponad 400 osób i zburzono domy domniemanych sprawców. Tymczasem do zabójstwa trzech Izraelczyków przyznała się organizacja Zwolennicy Islamskiego Państwa w Jerozolimie (Ansar ad-Dawla al-Islamijja fi Bajt al-Makdis), wrogo nastawiona zarówno do OWP, jak i do Hamasu¹⁹⁷. Sytuacja była ekstremalna i groziła wybuchem trzeciej intifady, tym bardziej że Hamas wznowił ostrzał raketowy Izraela z terytorium Strefy Gazy. W Strefie pojawiła się też nowa organizacja o nazwie Brygada Szejka Omara Hadida (Liwa asz-Szajkh Umar Hadid), powiązana z Państwem Islamskim i zwalczana przez Hamas, która również ostrzeliwała rakietami terytorium Izraela¹⁹⁸.

W dniu 8 lipca 2014 r. Cahal rozpoczął w Strefie Gazy ofensywę w ramach operacji „Ochronny brzeg”. Izraelskie siły zaatakowały miasto Rafah, w którym znajduje się przejście graniczne z Egiptem. Inicjatorem tego ataku był płk Ofer Winter, który jeszcze przed rozpoczęciem ofensywy wezwał dowodzonych przez siebie żołnierzy do wojny religijnej¹⁹⁹. „Ochronny brzeg” to najbardziej okrutna operacja od czasu „Płynnego ołowiu” z przełomu 2008 i 2009 r. Izraelska ofensywa trwała do 26 sierpnia. Zginęło w niej ponad 2000 Palestyńczyków i 70 Izraelczyków. Zlikwidowano ponad 30 tuneli prowadzących ze Strefy Gazy do Egiptu. Podczas tej operacji pogłębiła się nienawiść na tle religijnym po obu stronach konfliktu. Była ona dodatkowym

¹⁹⁶ *Palestyna: Rząd jedności po roku do dymisji*, Dziennik Gazeta Prawna, 17 VI 2015 r., <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/877813,palestyna-rzad-jednosci-po-roku-do-dymisji.html> [dostęp: 17 VI 2015].

¹⁹⁷ *Dżihadyci przyznają się do zabójstwa trzech młodych Izraelczyków*, Onet, 3 VII 2014 r., <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/dzihadyci-przyznaja-sie-do-zabojstwa-trzech-mlodych-izraelczykow/wbkqv> [dostęp: 3 VII 2014].

¹⁹⁸ A.J. Al-Tamimi, *New Salafi Jihadi Group in Gaza: The Sheikh Omar Hadid Brigade*, Jihad Intel, 2 VI 2015 r., za: <https://www.aymennjawad.org/2015/06/new-salafi-jihadi-group-in-gaza-the-sheikh-omar> [dostęp: 2 VI 2015].

¹⁹⁹ *Sekretny protokół izraelskiej armii – jak doszło do „katastrofalnego” ataku na Rafah?*, Wirtualna Polska, 22 VIII 2014 r., <https://wiadomosci.wp.pl/sekretny-protokol-izraelskiej-armii-jak-doszlo-do-katastrofalnego-ataku-na-rafah-6027704390927489a> [dostęp: 22 VIII 2014].

źródłem przemocy, która trwa do dzisiaj. Rabini oraz deputowani do Knesetu, nie tylko z ultraortodoksyjnych partii, lecz także z prawicy, zaczęli otwarcie buntować Żydów przeciw Arabom. Stało się to możliwe, gdyż w Izraelu wyrosło pokolenie wychowane w duchu skrajnie nacjonalistyczno-religijnej ideologii, które nie bało się głoszenia swoich poglądów i zastraszania inaczej myślących rodaków²⁰⁰. Towarzyszył temu mało stabilny system rządów na skutek częstego rozpadu jednych koalicji i powstawania innych, przedterminowych wyborów parlamentarnych, ale wciąż z prawicą przy władzy i rosnącym znaczeniem partii religijnych. Zwiększały one swój elektorat, ponieważ wzrastała populacja wspólnot ultraortodoksyjnych w stosunku do obywateli o bardziej liberalnych poglądach. W celu pozyskania jak największej liczby zwolenników działacze partii narodowo-religijnych, będący również członkami rządu, używali mowy nienawiści. Przykładem może być Ajelet Szaked, minister sprawiedliwości w latach 2015–2019 i członek partii Żydowski Dom (Ha-Bajit ha-Jehudi), na którą głosowali przede wszystkim żydowscy osadnicy i młodzież. Szaked nazwała wszystkich Palestyńczyków zdrajcami, których trzeba zabić, a ich dzieci określiła małymi węzami. Oczekiwała od sędziów, że w swoich wyrokach będą się inspirować Talmudem²⁰¹. Żydowski Dom przyciągał także świeckich Izraelczyków, którzy popierali bezkompromisową postawę wobec Palestyńczyków. Najjaskrawszym przejawem tych przemian w świadomości społecznej stał się konflikt o Wzgórze Świątynne – miejsce święte zarówno dla wyznawców islamu, jak i judaizmu. O ile wcześniej tylko jedno ze skrajnych ugrupowań chciało je odzyskać, o tyle potem te aspiracje stały się powszechne wśród religijnych Żydów. Skrajna prawica popierała te dążenia i podsyciała wojownicze nastroje wśród ludności²⁰².

W 2014 r. upowszechniły się nowe formy przemocy ze strony Palestyńczyków – wjeżdżanie rozpędzonymi pojazdami w Izraelczyków oraz atakowanie ich przy użyciu noży, maczet, a nawet siekier. Od połowy września do połowy października 2015 r. zginęło 14 Izraelczyków. W tym samym czasie śmierć poniosło ponad 80 Palestyńczyków, którzy byli sprawcami tych ataków oraz uczestnikami coraz gwałtowniejszych starć z izraelskimi

²⁰⁰ J.A. Hever, *Święta ziemia radykałów. Kto rządzi Izraelem?*, „Przegląd” 2014, nr 17, s. 66–69.

²⁰¹ N. Abé, R. Bergman, *Nie popełnimy samobójstwa*, „Forum” 2016, nr 6, s. 59.

²⁰² K. Izak, *Siec ekstremizmów religijnych i politycznych. Sojusznicy i wrogowie*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2019, nr 21, s. 103–104.

siłami²⁰³. Eskalacja przemocy z użyciem noży nastąpiła, gdy palestyńskie władze zaczęły rozpowszechniać informacje na temat zmiany statusu Wzgórza Świątynnego. Wielki mufti Jerozolimy ogłosił w palestyńskiej telewizji, że w tym miejscu od początku świata stał meczet i nigdy nie było śladów kultu judaistycznego. W telewizji występowali też muzułmańscy kaznodzieje wychwalający ataki nożowników, a nawet instrujący, jak to zrobić²⁰⁴. Wzgórze Świątynne stało się miejscem coraz częstszych starć Palestyńczyków z policją. Zdarzało się, że siły bezpieczeństwa wkraczały do meczetu Al-Aksa, co zaostrzało sytuację. W lipcu 2015 r. po raz pierwszy setki Żydów wtargnęło na Wzgórze Świątynne, aby uczcić rocznicę zburzenia pierwszej i drugiej jerozolimskiej świątyni. Doszło wówczas do walk z Palestyńczykami broniącymi dostępu do meczetu Al-Aksa. Żydzi zostali odparci, ale niedługo potem izraelska policja przystąpiła do szturmowania świątyni i wrzuciła tam granaty ogłuszające²⁰⁵.

W październiku 2015 r. ponownie dostrzeżono poważne zagrożenie wybuchem palestyńskiego powstania. Niepokoje społeczne objęły nie tylko Jerozolimę Wschodnią, lecz także Hebron i Nablus, gdzie doszło do walk ulicznych Palestyńczyków z policją. Ofiary były po obu stronach, lecz Palestyńczyków zginęło znacznie więcej. Skalę przemocy zwiększała bezkarność żydowskich osadników, którzy uważali, że mają prawo mieszkać tam, gdzie chcą, nawet w centrum dzielnicy muzułmańskiej Jerozolimy. W tej wrażliwej kwestii ważną rolę odgrywa zrzeszająca religijnych radykałów organizacja Korona Kapłańska (Ateret Kohanim), zwana również Koroną Jerozolimską (Ateret Jeruszalajim), na czele której stoi rabin Daniel Luria. Nie mniej wrogą działalność wobec muzułmanów, ale także chrześcijan, prowadzi ugrupowanie Przeciwko Asymilacji Ziemi Świętej (Le-mni'at ha-hitbolelut ha-arec ha-kodesz, w skrócie Lehawa), znane z aktów przemocy, nawoływania do nienawiści na tle narodowościowym, rasowym i religijnym, którego członkowie występują przeciwko kontaktom i mieszanym małżeństwom Żydówek i nie-Żydów oraz dokonują aktów wandalizmu miejsc świętych innych wyznań. Założyciel organizacji Benci Gopsztejn usprawiedliwia każdą przemoc. Twierdzi, że jest ona prowadzona w imię Mesjasza. Nawołuje ponadto do wydalenia z Izraela

²⁰³ P. Jendroszczyk, *Izrael ignoruje dżihadystów*, „Rzeczpospolita”, 19 XI 2015 r.

²⁰⁴ *Nowa fala nożowników*, „Dziennik Trybuna”, 23 XI 2015 r.

²⁰⁵ Zgodnie z zarządzeniem izraelskich władz Żydzi nie mają właściwie prawa wejścia na Wzgórze Świątynne. Mogą tam przebywać jedynie w określonych godzinach i pod ścisłym nadzorem. Nie wolno im jednak modlić się w tym miejscu.

wszystkich chrześcijan i muzułmanów, a w sierpniu 2015 r. wezwał do podpalania kościołów²⁰⁶.

Sytuację w Palestynie zaostrzyła deklaracja prezydenta USA Donalda Trumpa, złożona 6 grudnia 2017 r., w której uznał Jerozolimę za stolicę Izraela i zapowiedział przeniesienie do niej z Tel Awiwu ambasady Stanów Zjednoczonych. Wywołało to oburzenie i protesty w świecie muzułmańskim. Zażądano anulowania decyzji Waszyngtonu i ogłoszono, że Jerozolima jest stolicą Palestyny. Hamas wezwał wówczas Palestyńczyków do nowego powstania przeciwko Izraelowi, a bojownicy Brygad al-Kassam przystąpili do ostrzeliwania Izraela, który odpowiedział atakami z powietrza. Dnia 14 maja 2018 r., w 70. rocznicę ogłoszenia przez Izrael niepodległości, Żydzi i Amerykanie świętowali otwarcie ambasady USA w Jerozolimie²⁰⁷. Podczas trwających uroczystości na granicy Strefy Gazy i Izraela Hamas zorganizował wielotysięczny protest w ramach tzw. Wielkiego Marszu Powrotu. Dzień 14 maja jest bowiem dla Palestyńczyków datą *al-nakby* i kojarzy się z pozbawieniem wielu z nich ojczyzny przez państwo żydowskie. Inicjatorem tego wydarzenia był Jahja Szinwar, zaciekły wróg Żydów, który w 2017 r. został wybrany przywódcą Hamasu w Strefie Gazy²⁰⁸. Zaraz po objęciu tego stanowiska stwierdził: *Skończył się czas, jaki Hamas spędził na dyskusjach o uznaniu Izraela. Teraz Hamas będzie dyskutował o tym, kiedy*

²⁰⁶ P. Pokrzywiński, *Organizacja Lehawa – ekstremizm spod znaku Kahane*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2019, t. 56, nr 2, s. 61–79. <https://doi.org/10.7366/020909621201904>.

²⁰⁷ Otwarcie ambasady USA w Jerozolimie oznaczało odejście od 70-letniej polityki wiążącej status miasta z rozwiązaniem konfliktu izraelsko-arabskiego. Od chwili utworzenia Izraela w 1948 r. zakładano, że społeczność międzynarodowa uzna miasto za stolicę państw: żydowskiego i arabskiego, gdy obie strony ostatecznie zakończą konflikt. Z tego powodu wszystkie placówki dyplomatyczne znajdowały się w Tel Awiwie, który formalnie nie jest stolicą Izraela. Siedziby rządu i parlamentu państwa żydowskiego znajdują się w Jerozolimie. Od czasu zajęcia wschodniej, arabskiej części miasta w wyniku wojny sześciodniowej Izrael domaga się uznania całości Jerozolimy za swą stolicę. Równocześnie Palestyńczycy uważają, że stolica ich przyszłego państwa powinna znajdować się w Al-Kuds, jak po arabsku jest nazywana Jerozolima. Sporu nie rozstrzygnął nawet proces pokojowy w latach 90. XX w.

²⁰⁸ Protesty w ramach Wielkiego Marszu Powrotu, w których zginęło 214 palestyńskich cywilów, w tym 46 dzieci, wygasły w 2019 r. po zawarciu rozejmu z Izraelem. Negocjatorem w nich był Katar. Doha przekazała wówczas Palestyńczykom miliony dolarów w ramach pomocy. Zob. *Yahya Sinwar re-elected as Hamas chief in Gaza Strip*, AlJazeera, 10 III 2021 r., <https://www.aljazeera.com/news/2021/3/10/yahya-sinwar-elected-as-hamas-chief-ahead-palestinian-elections> [dostęp: 10 III 2021]. W sierpniu 2024 r. Jahja Szinwar został przywódcą Hamasu. Zastąpił na tym stanowisku Ismaila Haniję.

*zniszczymy Izrael*²⁰⁹. W dniu rozpoczęcia protestu rozrzucono z samolotu ulotki z ostrzeżeniem, że Palestyńczycy, którzy zbliżą się do ogrodzenia granicznego, zostaną zastrzeleni. Mimo to kilkadziesiąt tysięcy ludzi wzięło udział w największych i najbardziej brutalnych demonstracjach trwających wiele tygodni. W celu powstrzymania tłumów napierających na płot graniczny izraelska armia otworzyła ogień. Nie zniechęciło to Palestyńczyków, którzy organizowali cotygodniowe protesty²¹⁰.

W połowie czerwca 2018 r. Nadaw Argaman, szef Szin Betu od 2016 r. do 2021 r., poinformował, że od początku tego roku służba bezpieczeństwa udaremniła 250 poważnych ataków terrorystycznych. Było to możliwe dzięki zaawansowanym technologicznie narzędziom nadzoru i śledzenia (m.in. Pegasus)²¹¹. W lipcu 2018 r. Kneset przegłosował nowe prawo, zgodnie z którym Izrael jest wyłącznie państwem żydowskim. W ten sposób arabscy mieszkańcy tego państwa, których jest ok. 20%, stali się obywatelami drugiej kategorii, tym bardziej że w tej ustawie obniżono dotychczasowy status języka arabskiego. Dokument miał też wymiar antypalestyński, ponieważ zagwarantował żydowskiemu osadnictwu wartość narodową i zobowiązał państwo do działania na jego rzecz, wspierania jego rozwoju i konsolidacji. Ten ostatni zapis Kneset przyjął w momencie, gdy ONZ krytykowała władze Izraela za tolerowanie nielegalnych żydowskich osiedli na terytoriach palestyńskich²¹². W odpowiedzi przez dwa dni w listopadzie 2018 r. Hamas wystrzelił w kierunku Izraela 460 rakiet Kassam. Zginęło osiem osób. Izraelczycy odpowiedzieli zbombardowaniem 160 celów w Strefie Gazy. Najostrzejsza od 2014 r. wymiana ognia zakończyła się zawieszeniem broni. Prognozowano nawet zawarcie 25-letniego rozejmu (arab. *hudna*), dzięki któremu mieszkańcy Gazy i południowego Izraela mogliby spokojnie żyć z nadzieją, że kolejne pokolenie nie wróci na ścieżkę wojny. *Hudna* miała być ciosem dla polityki Iranu, który w Strefie Gazy chciał utworzyć

²⁰⁹ Za: D. Lieber, *Hamas chief: We won't discuss recognizing Israel, only wiping it out*, „The Times of Israel”, 19 X 2017 r., <https://www.timesofisrael.com/hamas-chief-we-wont-discuss-recognizing-israel-only-wiping-it-out/> [dostęp: 19 X 2017]. Tłumaczenia w tekście pochodzą od autora (dop. red.).

²¹⁰ P. Jendroszczyk, *Izrael świętuje. Palestyńczycy giną*, „Rzeczpospolita”, 15 V 2018 r.; *Izraelski apartheid wobec Palestyńczyków: okrutny system dominacji...*

²¹¹ A. Turczyn, *Izraelski Szin Bet w tym roku udaremnił 250 ataków terrorystycznych*, trybun.org, 13 VI 2018 r., <https://trybun.org.pl/2018/06/13/izraelski-szin-bet-w-tym-roku-udaremnil-250-atakow-terrorystycznych/> [dostęp: 13 VI 2018].

²¹² *Apartheid po izraelsku*, „Dziennik Trybuna”, 20 VII 2018 r.

drugi front na wypadek konfrontacji z Izraelem w Libanie i Syrii. Kalkulacje Iranu opierały się jednak wyłącznie na nastrojach wśród Palestyńczyków i nie uwzględniały nastrojów panujących w Izraelu, gdzie 75% mieszkańców było przeciwnych zawieszeniu broni²¹³. Rozejm, nawet krótkotrwały, nie został zawarty.

Przemoc ze strony Hamasu nie spowodowała zlikwidowania przez Izrael źródeł finansowania organizacji. W 2018 r. izraelskie służby specjalne zdobyły szczegółowe informacje na temat jej rozległych operacji finansowych. Mimo to władze kraju nie podjęły wystarczająco stanowczych działań, aby położyć kres finansowaniu grupy terrorystycznej. Prawdopodobnie było to spowodowane przekonaniem, że Hamas jest bardziej zainteresowany rządzeniem w Strefie Gazy niż konfliktem. W tym samym roku Benjamin Netanjahu wysłał tajny list do władz Kataru z prośbą o pomoc finansową dla Hamasu w wysokości 30 mln dolarów miesięcznie. Netanjahu wobec Palestyńczyków uprawiał więc politykę, której głównym celem było niedopuszczenie do powstania państwa palestyńskiego. Podważał zatem pozycję Autonomii Palestyńskiej, którą popierała niemal cała wspólnota międzynarodowa, opowiadająca się za dwupaństwowym rozwiązaniem konfliktu na Bliskim Wschodzie. Netanjahu postanowił więc umacniać Hamas, wrogi wobec władz Autonomii, którą starał się destabilizować przez zamrażanie transferów należnej jej części podatków pobieranych przez Izrael. Wsparcie Kataru miało osłabić agresywne motywacje Hamasu, zapewnić pomoc humanitarną dla ludności Strefy Gazy i zachować stabilność w regionie. Taka polityka premiera skłoniła ministra obrony Izraela Awigdora Liebermana do dymisji. Polityk wydał wówczas oświadczenie: *Jedną ręką blokuje się środki dla Autonomii Palestyńskiej, oskarżając ją o finansowanie terroryzmu, a drugą – pozwala na to, by strumień pieniędzy płynął do terrorystów z Hamasu w Gazie*²¹⁴.

²¹³ W. Młynarz, *Minister obrony Izraela podał się do dymisji*, „Gazeta Polska Codziennie”, 16 XI 2018 r.; J. Kociszewski, *Izrael i Hamas o krok od porozumienia*, „Dziennik Gazeta Prawna”, 21 XI 2018 r.; K. Izak, *Sieć ekstremizmów religijnych i politycznych...*, s. 104.

²¹⁴ *Za: Premier Izraela Benjamin Netanjahu prosił o fundusze dla Hamasu. Ujawniony tajny list do Kataru*, polskieradio24, 11 V 2024 r., <https://polskieradio24.pl/arttykul/3376273,premier-izraela-benjamin-netanjahu-prosil-o-fundusze-dla-hamasu-ujawniony-tajny-list-do-kataru> [dostęp: 11 V 2024]. Zob. także: A. Pokorski, *Finansowanie Hamasu. USA wyznaczyły nagrodę za „globalnych terrorystów”*, Interia, 6 I 2024 r., <https://wydarzenia.interia.pl/raport-wojna-w-izraelu/news-finansowanie-hamasu-usa-wyznaczyly-nagrode-za-globalnych-ter,nId,7253023> [dostęp: 6 I 2024].

Zima i wiosna 2019 r. upływały na raketowym ostrzeliwaniu terytorium Izraela przez Brygady al-Kassam i bombardowaniach Strefy Gazy przez lotnictwo Cahalu. W czerwcu 2019 r. Jared Kushner, doradca prezydenta Donalda Trumpa do spraw Bliskiego Wschodu, przedstawił plan ostatecznego rozwiązania konfliktu na Bliskim Wschodzie. Znalazły się w nim obietnice wielomiliardowej pomocy dla Palestyny, Jordanii i Egiptu, realizacji ok. 180 projektów rozwijających lokalną infrastrukturę i biznes, w tym palestyńską turystykę. Były to obietnice pomocy ekonomicznej, bez wzmianki o politycznym rozwiązaniu konfliktu izraelsko-palestyńskiego i utworzeniu państwa palestyńskiego. Ponadto według koncepcji Kushnera większość inwestycji miałyby zostać sfinansowana przez bogate państwa znad Zatoki Perskiej²¹⁵. Po ogłoszeniu programu przez Kushnera ugrupowania palestyńskie w Strefie Gazy i Cahal przystąpiły do wymiany ognia, do czego dochodziło po każdej próbie mediacji. W listopadzie 2019 r. w izraelskim ataku lotniczym zginęli Baha Abu al-Atta – jeden z czołowych dowódców PID oraz jego żona i troje dzieci. Tego samego dnia Izraelczycy zaatakowali nieopodal Damaszku siedzibę Akrama al-Ajuriego – innego przywódcy PID, którego w tym czasie nie było w budynku. Zginęli jego syn i córka. W następnych dniach ze Strefy Gazy w kierunku Izraela wystrzelono setki rakiet, w tym kilkadziesiąt na Tel Awiw. Większość została przechwycona przez system antyrakietowy Żelazna Kopuła. Rannych zostało 17 Izraelczyków. Komentatorzy zwracali uwagę, że działania Cahalu nastąpiły w okresie skomplikowanej sytuacji politycznej w Izraelu, gdyż zbiegły się w czasie z kolejnymi przedterminowymi wyborami. Benjamin Netanjahu chciał w ten sposób udowodnić, że kwestie bezpieczeństwa państwa ma pod pełną kontrolą. Jego przeciwnik polityczny, Naftali Benett, który od lat krytykował premiera, teraz zarzucał mu zbyt łagodne działania przeciwko radykalnym organizacjom palestyńskim. Jednocześnie przegrana w wyborach groziłaby Netanjahu postawieniem go w stan oskarżenia z powodu korupcji²¹⁶. W ten sposób, nie po raz pierwszy, zdaniem autora, rywalizacja po prawej stronie izraelskiej sceny politycznej przełożyła się na wzmożone działania Cahalu przeciwko Palestyńczykom.

²¹⁵ O. Górczyński, *Pokojowy plan Trumpa dla Palestyny. Obiecuje miliardowe inwestycje*, Wirtualna Polska, 23 VI 2019 r., <https://wiadomosci.wp.pl/pokojowy-plan-trumpa-dla-palestyny-obiecuje-miliardowe-inwestycje-6395042740618881a> [dostęp: 23 VI 2019].

²¹⁶ P. Jendroszczyk, *Kolejna wojna Netanjahu*, „Rzeczpospolita”, 13 XI 2019 r.; *Kolejne ataki rakietowe na Izrael*, „Gazeta Polska Codziennie”, 14 XI 2019 r.

W dniu 28 stycznia 2020 r. Donald Trump, w obecności Benjamina Netanjahu i lidera opozycji Benny'ego Gantza, ogłosił w Białym Domu nowy plan pokojowy dla Bliskiego Wschodu. Tym razem uwzględnił on istnienie dwóch oddzielnych państw – Izraela i Palestyny. Palestyńską stolicą miała być Jerozolima Wschodnia. Mimo tej deklaracji Trump stwierdził, że „niepodzielona” Jerozolima pozostanie pod kontrolą Izraela. Amerykański prezydent zapowiedział dwukrotne powiększenie terytorium znajdującego się pod palestyńską kontrolą, ale Izrael uzyskałby zwierzchnictwo nad żydowskimi osiedlami na Zachodnim Brzegu Jordanu. Państwo palestyńskie miało się składać z Zachodniego Brzegu Jordanu i Strefy Gazy, połączonych za pomocą dróg i tuneli. Projekt zakładał też zamrożenie na cztery lata żydowskiego osadnictwa na palestyńskich terenach administrowanych przez Izrael. W odniesieniu do izraelskiej suwerenności na Zachodnim Brzegu Jordanu Trump stwierdził, że: *Żaden Palestyńczyk nie zostanie wypędzony ze swojego domu*²¹⁷. Plan zakładał także całkowitą demilitaryzację palestyńskich bojowników. Zarówno premier Izraela, jak i lider izraelskiej opozycji poparli ten plan, a Trump nazwał go historycznym przełomem w relacjach z Palestyńczykami²¹⁸.

Projekt został odrzucony przez palestyńskich przywódców, których nie było w Waszyngtonie podczas jego ogłoszenia. Plan utworzenia państwa palestyńskiego miał faworyzować Izrael we wszystkich najważniejszych obszarach spornych (przebieg granic, bezpieczeństwo, kwestia palestyńskich uchodźców, status Jerozolimy). Wdrożenie tego projektu oznaczałoby istnienie Palestyny jako podmiotu o ograniczonej suwerenności i możliwościach funkcjonowania jako organizm państwowy. Częścią Izraela stałyby się wszystkie żydowskie osiedla i Dolina Jordanu, co stanowi ok. 30% obszaru Zachodniego Brzegu. Rekompensatą dla Palestyńczyków byłyby np. niezamieszkałe izraelskie obszary pustyni Negew. Faktyczną stolicą Palestyny byłaby nie Jerozolima Wschodnia, lecz przyległe do niej palestyńskie miejscowości. W trakcie przyszłych czteroletnich negocjacji strona palestyńska musiałaby spełnić określone warunki polityczne, m.in. nie podejmować przeciwko Izraelowi działań przed sądami międzynarodowymi. Plan uwzględniał rozwiązania proponowane w inicjatywie przedstawionej w czerwcu 2019 r. przez Jareda Kushnera, np. tunel łączący Strefę Gazy

²¹⁷ Za: *Izrael i Palestyna jako oddzielne państwa. Trump ogłosił plan pokojowy dla Bliskiego Wschodu*, Forsal.pl, 28 I 2020 r., <https://forsal.pl/artykuly/1450987,izrael-i-palestyna-jako-oddzielne-panstwa-trump-oglosil-plan-pokojowy-dla-bliskiego-wschodu.html> [dostęp: 28 I 2020].

²¹⁸ Tamże.

z Zachodnim Brzegiem czy demilitaryzację Palestyny. Dopełnienie stanowiłby pakiet inwestycji o wartości 50 mld dolarów, również zapowiedziany przez Kushnera. Kierujący Autonomią Palestyńską Al-Fatah i Hamas oraz większość Palestyńczyków (94%) odrzucili plan Trumpa. Plan ten nie doprowadził do kontynuowania negocjacji izraelsko-palestyńskich. Zarówno Trumpowi, jak i Netanjahu posłużył natomiast propagandowo w kampanii wyborczej²¹⁹.

Po wyborach parlamentarnych w Izraelu, które odbyły się na początku marca 2020 r., ważnym elementem umowy koalicyjnej zawartej przez Benjamina Netanjahu z Bennym Gantzem było ogłoszenie aneksji terytoriów palestyńskich zasiedlonych już przez żydowskich osadników. Miało to nastąpić w lipcu 2020 r. Zapowiadaną aneksję odrzuciła większość społeczności międzynarodowej i wszyscy stali członkowie Rady Bezpieczeństwa ONZ, z wyjątkiem USA. Władze Autonomii zapowiedziały natomiast ogłoszenie niepodległości na całym Zachodnim Brzegu i w Strefie Gazy, gdy tylko zostanie przeprowadzona aneksja²²⁰. Nie doszło jednak do tego, co i tak nie zmieniło sytuacji, ponieważ tereny zasiedlone przez żydowskich osadników znajdują się pod kontrolą Izraela, a obszar ten sukcesywnie się powiększa. Hamas nasilił przemoc, wyrażając w ten sposób sprzeciw wobec aktualnej polityki Izraela. Oprócz ostrzału raketowego wysłał na terytorium Izraela setki balonów z przymocowanymi ładunkami wybuchowymi. Cahal przeprowadził działania odwetowe²²¹.

W dniu 13 sierpnia 2020 r. Zjednoczone Emiraty Arabskie (ZEA) oficjalnie ogłosiły normalizację stosunków z Izraelem, a nawet chęć zacieśnienia wzajemnych relacji dyplomatycznych. Palestyńczycy określili to wydarzenie jako cios w plecy dla świata arabskiego. We wrześniu przywódca Hamasu Ismail Hanija przybył do Libanu, aby spotkać się z liderem Hezbollahu Hasanem Nasrallahem. Była to pierwsza wizyta Hanii w Libanie od prawie 30 lat. Zaowocowała ona finansową i militarną pomocą Hezbollahu (a właściwie Iranu za pośrednictwem Hezbollahu) dla Hamasu. Podczas pobytu w Libanie Hanija rozmawiał z przywódcami innych palestyńskich ugrupowań działających w tym kraju, sprzeciwiających się izraelskiej inicjatywie dyplomatycznej zmierzającej do normalizacji

²¹⁹ M. Wojnarowicz, *Plan pokojowy Trumpa – znaczenie polityczne*, PISM, 27 II 2020 r., https://pism.pl/publikacje/Plan_pokojowy_Trumpa__znaczenie_polityczne [dostęp: 27 II 2020].

²²⁰ K. Gebert, *Palestyna do wzięcia*, „Polityka” 2020, nr 26, s. 49.

²²¹ P. Kryszak, *Balonowy terroryzm Hamasu*, „Gazeta Polska Codziennie”, 28 VIII 2020 r.

stosunków z niektórymi krajami arabskimi na Bliskim Wschodzie²²². Działania dyplomatyczne Izraela, wspierane przez USA, zakończyły się sukcesem. W dniu 15 września 2020 r. Izrael, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Bahrajn oraz Stany Zjednoczone (w roli mediatora) podpisały w Waszyngtonie traktat o pokoju, relacjach dyplomatycznych i pełnej normalizacji, zwany też Porozumieniem Abrahamowym²²³. Wydarzenie to marginalizowało sprawę palestyńską w świecie arabskim. Palestyńczycy przestali się liczyć w relacjach świata muzułmańskiego z Izraelem, a ich problemy straciły znaczenie wśród priorytetów Ligi Arabskiej. Palestyńscy przywódcy odmówili z nią współpracy, po tym jak ich żądania potępienia Porozumienia Abrahamowego zostały odrzucone. Autonomia Palestyńska odwołała na konsultacje swoich ambasadorów w ZEA i Bahrajnie i zagroziła, że postąpi podobnie wobec innych państw arabskich zawierających pokój z Izraelem. Władze Autonomii próbowały zantagonizować świat arabski, mówiąc m.in. o: *Nożu wbitym w plecy przez zdrajców z państw Zatoki*²²⁴. Konflikt izraelsko-palestyński, którego rozwiązanie przez dekady było warunkiem *sine qua non* pokoju na Bliskim Wschodzie, został pominięty w relacjach międzynarodowych. Dotychczasowi sponsorzy Palestyńczyków i kraje odczuwające z powodu ich losu wrogość wobec Izraela zaczęły oficjalną współpracę z państwem żydowskim.

Pandemia COVID-19 osłabiła na pewien czas aktywność Hamasu. Palestyńskie źródła (m.in. Wafa News Agency) informowały, że Jahja Szinwar, przywódca organizacji w Strefie Gazy, zagroził rozlewem krwi, jeśli Izrael zatrzyma na granicy respiratory i inną pomoc medyczną. Z kolei strona izraelska informowała, że Jahja Szinwar ogłosił nawet chęć zawarcia bliżej niesprecyzowanego porozumienia z Izraelem w zamian za udzielenie pomocy finansowej w walce z pandemią²²⁵. Skala tej pomocy zależała od elastyczności Hamasu, który zignorował zapotrzebowanie ludności w Gazie na środki medyczne i przeprowadził na przełomie 2020 i 2021 r. ostrzał Izraela. Cahal odpowiedział tym samym. W połowie kwietnia 2021 r. wybuchły zamieszki w Izraelu, głównie w Jerozolimie, ale także na terenie kraju, m.in. w Jafie. W Jerozolimie miały one różne przyczyny.

²²² *Hamas and Hezbollah leaders meet to discuss response to Israel-UAE deal*, Jewish News, 7 IX 2020 r., <https://jewishnews.timesofisrael.com/hamas-and-hezbollah-leaders-meet-to-discuss-response-to-israel-uae-deal/> [dostęp: 7 IX 2020].

²²³ A. Ben Zvi, *Bliski Wschód coraz bliżej pokoju*, „Rzeczpospolita”, 27 X 2020 r.

²²⁴ Tamże.

²²⁵ *Yahya Sinwar re-elected...*

Na Starym Mieście były związane z restrykcjami wprowadzanymi przez policję podczas postu w ramadanie, przede wszystkim z ograniczeniem liczby osób modlących się w meczecie Al-Aksa. Z kolei w dzielnicy Asz-Szajch Dżarrah w Jerozolimie Wschodniej niezadowolenie i gniew wywołał wyrok Sądu Najwyższego w sprawie eksmisji arabskich rodzin z domów stojących na ziemi rzekomo należącej przed 1948 r. do żydowskich organizacji religijnych. Następstwem tych wydarzeń były starcia Arabów z siłami porządkowymi, a także marsz żydowskich ultraortodoksów w Jerozolimie, którzy atakowali izraelskich policjantów, Arabów i lewicowych kontrmanifestantów. Napiętą sytuację wykorzystał Mahmud Abbas, który 29 kwietnia odwołał wybory parlamentarne w Autonomii Palestyńskiej zaplanowane na 2021 r. Uzasadniał to brakiem zgody Izraela na ich przeprowadzenie w Jerozolimie Wschodniej. Prawdziwym powodem był jednak głęboki kryzys w palestyńskich władzach i niemal pewna przegrana Abbasa oraz skorumpowanych przedstawicieli władz, wspieranych finansowo przez kraje zachodnie²²⁶.

Konflikt w Jerozolimie zaogniły działania Hamasu, który ze Strefy Gazy rozpoczął intensywny ostrzał raketowy Izraela. W dniach 8–10 maja 2021 r. Brygady al-Kassam wystrzeliły ponad 1000 rakiet. System antyrakietowy Żelazna Kopuła zniszczył większość pocisków, część z nich dosięgła jednak celów cywilnych i zabiła kilka osób. Hamas i inne organizacje działające w Strefie Gazy postawiły Izraelowi ultimatum związane z sytuacją w Jerozolimie, a w razie jego niewypełnienia zagroziły kontynuacją ostrzału. W odpowiedzi Cahal 10 maja przystąpił do operacji „Strażnik murów”, w ramach której zaatakowano ponad 500 celów związanych z Hamasem. Już na samym jej początku zginęło ponad 30 Palestyńczyków, a wśród nich kilku wysokich rangą przedstawicieli organizacji. Działaniom zbrojnym w Strefie Gazy towarzyszyła eskalacja zamieszek organizowanych przez arabską ludność Izraela. Szczególnie burzliwy charakter miały one w mieście Lod, gdzie m.in. podpalono budynki zamieszkiwane przez Żydów, synagogi i szkoły religijne. W rezultacie ogłoszono stan wyjątkowy. Do podobnych zdarzeń, chociaż na mniejszą skalę, doszło w Akce, Jafie i Ramli. Operacja „Strażnik murów” trwała do 21 maja. Zakończyła się zawieszeniem broni

²²⁶ D. Siryoti, *Coronavirus could send 'thousands' of Gazans to Israeli border*, Israel Hayom, 23 III 2020 r., <https://www.israelhayom.com/2020/03/23/coronavirus-could-send-thousands-of-gazans-to-israeli-border/> [dostęp: 23 III 2020]; *Izraelskie czołgi ostrzelały pozycje Hamasu w Strefie Gazy*, Forsal.pl, 20 I 2021 r., <https://forsal.pl/swiat/bezpieczenstwo/artykuly/8073139,izraelskie-czolgi-ostrelaly-pozycje-hamasu-w-strefie-gazy.html> [dostęp: 20 I 2021].

wynegocjowanym przez Egipt. Obie strony konfliktu ogłosiły swoje zwycięstwo. W trwającej 11 dni operacji zginęło ponad 250 Palestyńczyków. Izraelskie siły stwierdziły, że zabiły ok. 160 terrorystów. Były to najbardziej intensywne walki od czasu operacji „Ochronny brzeg” w 2014 r.²²⁷ W działaniach zbrojnych w 2021 r. użyto sztucznej inteligencji. Oficer izraelskiego wywiadu powiedział po zakończeniu walk: *Po raz pierwszy sztuczna inteligencja była kluczowym elementem i wzmacniaczem naszej siły użytej w walce z wrogiem. Była to pierwsza tego typu kampania dla Sił Obronnych Izraela. Wdrożyliśmy nowe metody działania i wykorzystaliśmy osiągnięcia technologiczne, które były mnożnikiem siły całych Sił Obronnych Izraela*²²⁸.

Podsumowanie

Drugą dekadę XXI w. charakteryzował sprzeciw Palestyńczyków wobec polityki Izraela, który zaostrzał swoje działania. Każdy atak raketowy ze strony Hamasu spotykał się ze zmasowanym odwetem. Celem były także tereny i miasta na Zachodnim Brzegu Jordanu znajdujące się pod palestyńską kontrolą. W 2014 r. Cahal przeprowadził ofensywę w Strefie Gazy pod kryptonimem „Ochronny brzeg”, wymierzoną w Hamas i jego infrastrukturę podziemnych tuneli prowadzących do Egiptu. Izrael ogłosił sukces. Tymczasem struktury Hamasu nie zostały nadwyrężone, a zniszczone tunele szybko odbudowano. W poczuciu krzywdy oraz nienawiści do Izraela i Żydów dorastało nowe pokolenie bojowników. Na Zachodnim Brzegu Jordanu i w Jerozolimie atakowali oni Żydów nożami lub taranowali rozpędzonymi samochodami. Działania te wzmagaly odwet izraelskich sił bezpieczeństwa. Ich celem coraz częściej było Wzgórze Świątynne w Jerozolimie. Prowadziło to do pogłębiającej się nienawiści na tle religijnym po obu stronach konfliktu. W Izraelu wyrosło z kolei pokolenie wychowane w duchu skrajnie nacjonalistyczno-religijnej ideologii, które domagało się odwetu na Palestyńczykach. Prawicowi politycy, osadnicy i rabini otwarcie buntowali Żydów przeciwko Arabom. Sytuację w Palestynie zaostrzyła deklaracja prezydenta USA Donalda Trumpa z grudnia 2017 r. o uznaniu Jerozolimy za stolicę Izraela.

²²⁷ M. Matusiak, K. Zielińska, *Eskalacja konfliktu izraelsko-arabskiego*, OSW, 12 V 2021 r., <https://www.osw.waw.pl/en/node/28844> [dostęp: 12 V 2021]; K. Śmiałkowska, *Operacja „Strażnik Murów” – za kulisami walki z Hamasem*, epatmos.pl, 11 VI 2021 r., <https://epatmos.pl/szabat-szalom/item/operacja-straznik-murow-za-kulisami-walki-z-hamasem> [dostęp: 11 VI 2021].

²²⁸ Za: *Pierwsza wojna oparta na sztucznej inteligencji*, 30 V 2021 r., http://www.izrael.badacz.org/fakty/fakty_straznik_murow.html [dostęp: 30 V 2021]. W latach poprzedzających operację „Strażnik murów” Cahal stworzył zaawansowaną platformę technologiczną sztucznej inteligencji, która scentralizowała w jednym systemie wszystkie dane o grupach terrorystycznych w Strefie Gazy, co umożliwiło analizę danych w czasie rzeczywistym i uzyskiwanie istotnych informacji. Pionierami w tej dziedzinie byli żołnierze z elitarnej grupy wywiadu (Jednostka 8200), którzy stworzyli kilka nowych programów: Alchemik, Ewangelia, Głębia mądrości. Zostały one z powodzeniem użyte podczas walk w Strefie Gazy w maju 2021 r.

Wywołało to oburzenie i protesty w świecie muzułmańskim, który zażądał anulowania decyzji Waszyngtonu i ogłosił, że Jerozolima jest stolicą Palestyny. Biały Dom nie zmienił decyzji, a 14 maja 2018 r., w 70. rocznicę ogłoszenia przez Izrael niepodległości, Żydzi i Amerykanie świętowali w Jerozolimie otwarcie ambasady USA. W odpowiedzi Hamas zorganizował wielotysięczny protest. Normalizacja stosunków ZEA i Bahrajnu z Izraelem w 2020 r. była ciosem dla Hamasu, który zacieśnił więzi z Hezbollahem. Bunt palestyńskiej młodzieży w Jerozolimie został wsparty przez Hamas, który w maju 2021 r. rozpoczął ostrzał raketowy Strefy Gazy. W odpowiedzi armia Izraela przystąpiła do operacji wojskowej pod kryptonimem „Strażnik murów”, zakończonej zawieszeniem broni.

Eskalacja nienawiści i przemocy prowadząca do najbardziej brutalnych wydarzeń w historii konfliktu izraelsko-palestyńskiego

Zakończenie operacji „Strażnik murów” nie wpłynęło na sytuację w Jerozolimie Wschodniej, gdzie wciąż trwały burzliwe antyżydowskie manifestacje. Ponadto w czerwcu 2021 r. w Autonomii Palestyńskiej wybuchły zamieszki przeciwko jej władzom. Źródłem tych niepokojów było zabicie przez palestyńską policję Nizara Banata, aktywisty Al-Fatah, zacieklego krytyka palestyńskich władz, które oskarżał o korupcję. Podczas jego pogrzebu manifestanci wzywali 85-letniego wówczas Mahmuda Abbasa do odejścia ze stanowiska, piastowanego przez niego nieprzerwanie od 2005 r. Formalnie zakończył on swój mandat w 2009 r., ale rządzi nadal, mimo nieorganizowania wyborów, a te, które miały być przeprowadzone w 2021 r., odwołał i nie określił nowego terminu²²⁹. W końcu czerwca 2021 r. Ismail Hanija po raz drugi w ciągu roku przybył do Libanu, gdzie rozmawiał z przywódcą Hezbollahu Hasanem Nasrallahem i innymi liderami tej organizacji na temat konfliktu izraelsko-palestyńskiego z maja 2021 r. oraz możliwości wykorzystania doświadczeń z ostatnich walk w decydującej bitwie z Izraelem²³⁰. W dniu 1 sierpnia 2021 r., podczas wyborów wewnętrznych, Ismail Hanija został jednogłośnie ponownie wybrany przywódcą Hamasu na czteroletnią kadencję. Od końca 2019 r. kierował działalnością ruchu z emigracji, dzieląc pobyt między Turcją i Katar. Nie wspominał

²²⁹ *Palestinians attend funeral for PA critic Nizar Banat in Hebron*, AlJazeera, 25 VI 2021 r., <https://www.aljazeera.com/news/2021/6/25/palestinians-hold-funeral-for-activist-nizar-banat-in-hebron> [dostęp: 25 VI 2021].

²³⁰ A. Boxerman, *Hamas leader Haniyeh meets Hezbollah chief Nasrallah in Beirut*, The Times of Israel, 29 VI 2021 r., <https://www.timesofisrael.com/hamas-leader-haniyeh-meets-hezbollah-chief-nasrallah-in-beirut/> [dostęp: 30 VI 2021].

o zamiarze powrotu do Palestyny²³¹. Na skutek nieustannych protestów na granicy Strefy Gazy z Izraelem w sierpniu 2021 r. Egipt zamknął granicę w Rafah. Przedstawiciele egipskiego wywiadu, którzy wynegocjowali rozejm, poinformowali, że Hamas jest coraz mniej przewidywalnym partnerem, niedotrzymującym uzgodnionych porozumień. Był to pierwszy po wielu latach krytyczny komentarz egipskich służb specjalnych pod adresem Hamasu. W grudniu 2021 r. Izrael zakończył trwającą trzy i pół roku budowę 65-kilometrowego ogrodzenia granicznego ze Strefą Gazy. Ogrodzenie jest zaawansowanym technicznie obiektem. Oddziela Strefę Gazy od Izraela zarówno na powierzchni, jak i pod ziemią. Zapora ma 6 m wysokości i została zaopatrzona w podziemne czujniki do wykrywania budowy tuneli, instalacje radarowe, urządzenia podwodne oraz kamery do monitoringu²³².

Ostatnich kilka miesięcy 2021 r. i cały 2022 r. upłynęły w atmosferze protestów i przemocy, tym razem w mniejszej skali na terytorium Strefy Gazy. Eskalacja nastąpiła na Zachodnim Brzegu Jordanu i w Jerozolimie. Początek 2022 r. zbiegł się z opublikowaniem przez Amnesty International (AI) obszernego raportu pt. *Izraelski apartheid wobec Palestyńczyków: okrutny system dominacji i zbrodnia przeciwko ludzkości*. W dokumencie szczegółowo opisano, w jaki sposób Izrael stosuje system ucisku i dominacji wobec narodu palestyńskiego w Izraelu i na Palestyńskich Terytoriach Okupowanych. W raporcie stwierdzono m.in., że izraelskie władze muszą zostać pociągnięte do odpowiedzialności za zbrodnie wobec Palestyńczyków²³³. Izraelskie władze oskarżyły AI o jednostronność, kłamstwa i pominięcie milczeniem aktywności terrorystycznej palestyńskich ugrupowań oraz izraelskich ofiar tych działań. W odpowiedzi na raport Palestyńczycy zorganizowali protesty na Zachodnim Brzegu, którym towarzyszyła przemoc. Skutkiem tych wydarzeń było rozpoczęcie w marcu 2022 r. izraelskiej operacji antyterrorystycznej pod kryptonimem „Falochron”, prowadzonej przez cały ten i następny rok. Tylko w marcu i kwietniu 2022 r. w atakach terrorystycznych zginęło 14 Izraelczyków, izraelska policja natomiast

²³¹ *Ismail Haniya re-elected as leader of Palestinian group Hamas*, AlJazeera, 1 VIII 2021 r., <https://www.aljazeera.com/news/2021/8/1/haniya-re-elected-as-chief-of-palestinian-group-hamas> [dostęp: 1 VIII 2021].

²³² *Izrael: Zakończono budowę ogrodzenia na granicy ze Strefą Gazy*, wnp.pl, 7 XII 2021 r., <https://www.wnp.pl/rynki-zagraniczne/izrael-zakonczono-budowe-ogrodzenia-na-granicy-ze-strefa-gazy,514438.html> [dostęp: 8 XII 2021].

²³³ *Izraelski apartheid wobec Palestyńczyków: okrutny system dominacji...*; D. Bar-Tal, *Złudzenia niszczące życie...*, s. 173–182.

zastrzeliła co najmniej 29 Palestyńczyków. W tym samym czasie Hamas prowadził ostrzał raketowy terytorium Izraela, bez wyrządzenia większych szkód. W odwecie Cahal zaatakował stanowiska Hamasu i PID. W wyniku jednego z tych ataków został zabity Tajsir al-Dżabari, dowódca Brygad al-Kuds, zbrojnego ramienia PID. W dniu 11 maja izraelski żołnierz zastrzelił Szirin Abu Akleh, znaną palestyńską dziennikarkę Al-Dżaziry. Dwa dni później izraelskie siły zaatakowały uczestników jej pogrzebu. Dnia 14 maja odbyły się protesty przeciwko zabójstwu dziennikarki, które zbiegły się z manifestacjami poświęconymi 74. rocznicy *al-nakby*. Śmierć Szirin Abu Akleh wywołała protesty niemal na całym Bliskim Wschodzie, w USA i Europie²³⁴.

Nieustanna konfrontacja między siłami bezpieczeństwa Izraela i Palestyńczykami w Jerozolimie Wschodniej i na Zachodnim Brzegu Jordanu doprowadziła w październiku 2022 r. do strajku generalnego. Podczas jego trwania doszło do burzliwych zamieszek i walki Palestyńczyków z izraelską policją na skrzyżowaniu głównych dróg prowadzących z Jerozolimy do Ramallah, Betlejem, Nablusu i Hebronu. W tym samym miesiącu izraelskie siły przystąpiły do likwidacji bazy nowej organizacji Legowisko Lwów (Arin al-Usud) w Nablusie. Została ona założona w lipcu 2022 r. jako przejaw sprzeciwu młodego pokolenia Palestyńczyków wobec starzejącego się przywództwa Al-Fatah, Hamasu i PID oraz nieskuteczności ich walki z Izraelem. Eskalacja przemocy spowodowała, że 2022 r. był najbardziej dramatyczny dla Palestyńczyków na Zachodnim Brzegu Jordanu od 17 lat. W wyniku działań izraelskich sił bezpieczeństwa, które przeprowadziły tam ponad 2200 przeszukań, obław i aresztowań, zginęło 149 Palestyńczyków. W atakach palestyńskich terrorystów śmierć poniosło 29 Izraelczyków²³⁵.

²³⁴ P. Ślusarczyk, *Konflikt palestyńsko-izraelski odżywa*, Euroislam, 24 IV 2022 r., <https://euroislam.pl/konflikt-palestynsko-izraelski-odzywa/> [dostęp: 24 IV 2022]; M. Humaid, *Israel hits Gaza with air attacks as tensions escalate*, AlJazeera, 5 VII 2022 r., <https://www.aljazeera.com/news/2022/8/5/israel-hits-gaza-with-air-strikes-as-tensions-escalate> [dostęp: 5 VIII 2022]; *Mapping Shireen Abu Akleh solidarity protests*, AlJazeera, 16 V 2022 r., <https://www.aljazeera.com/news/2022/5/16/mapping-shireen-abu-akleh-solidarity-protests> [dostęp: 16 V 2022].

²³⁵ *Palestinians strike in West Bank, Jerusalem over Israel killings*, AlJazeera, 20 X 2022 r., <https://www.aljazeera.com/news/2022/10/20/palestinians-strike-in-west-bank-jerusalem-over-israel-killings> [dostęp: 20 X 2022]; *Who are the Lions' Den armed group in the occupied West Bank?*, AlJazeera, 26 X 2022 r., <https://www.aljazeera.com/news/2022/10/26/who-are-the-lions-den-armed-group-in-occupied-west-bank-explainer> [dostęp: 26 X 2022]; Z. Al-Tahhan,

W listopadzie 2022 r. w Izraelu powstał nowy rząd, najbardziej pravicowy w historii tego państwa. Polityczna radykalizacja przełożyła się na brutalność izraelskich służb i przemoc ze strony Palestyńczyków, co było widoczne już na początku 2023 r.²³⁶ Tylko w styczniu zginęło ponad 30 Palestyńczyków i 10 Żydów. Ofiary to mieszkańcy Zachodniego Brzegu Jordanu i Jerozolimy. Izraelskie siły bezpieczeństwa prowadziły wzmożone działania w ramach kontynuowania operacji „Falochron” i atakowały prawie każdej nocy cele w miastach Zachodniego Brzegu, głównie w Nablusie i Dżeninie. Po roku trwania tej operacji wzrosła determinacja nowego pokolenia palestyńskich bojowników i nasiliły się ataki na izraelskich cywilów. Brutalność izraelskiej policji i wojska spotkała się z akceptacją i poparciem żydowskich osadników zachęcanych do antypalestyńskich działań przez Itamara Ben Gwira, ministra bezpieczeństwa wewnętrznego Izraela. Wywodzi się on ze środowiska osadników, w którym znalazł wielu swoich wyborców. Ośmieliło to część spośród 450 000 obywateli Izraela mieszkających na Zachodnim Brzegu Jordanu do stosowania przemycy wobec Palestyńczyków, czasem w ramach prowokacji, a czasem w odwecie za palestyński terroryzm²³⁷. Niemal każdy tydzień przynosił ofiary po obu stronach. W lutym 2023 r., po zastrzeleniu dwóch Izraelczyków nieopodal Nablusu, żydowscy osadnicy w ciągu jednego dnia przeprowadzili ponad 300 ataków na palestyńskie miejscowości i osady²³⁸. Największych zniszczeń dokonano w Huwarze, gdzie spalono zabudowania, samochody

Israel raids: Why are so many Palestinians being killed?, AlJazeera, 26 I 2023 r., <https://www.aljazeera.com/news/2023/1/26/why-israeli-raids-killed-many-palestinians-this-year-explainer> [dostęp: 26 I 2023].

²³⁶ W nowym rządzie znaleźli się m.in. dwaj znani żydowscy radykałowie. Jeden z nich to Itamar Ben Gwir, przewodniczący partii Żydowska Siła (Otzma Jehudit), który został szefem nowo utworzonego Ministerstwa Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Kontroluje on m.in. policję na Zachodnim Brzegu Jordanu. Gwir utrzymywał kontakty z żydowskimi grupami ekstremistycznymi i jako adwokat bronił ich członków. Jest gorącym zwolennikiem czystości religijnej i „rasowej” Żydów oraz przeciwnikiem obecności Arabów i kościołów w Izraelu. Drugi to Becalel Smotricz, który objął stanowisko ministra finansów. Odpowiada m.in. za administrację cywilną na Zachodnim Brzegu Jordanu. Jest zagorzałym zwolennikiem żydowskiej ekspansji osadniczej.

²³⁷ B. McKernan, S. Taha, *Tu i tak nie ma życia*, „Forum” 2023, nr 7, s. 53; J. Katulski, *Nikt nie jest święty. Obie strony konfliktu izraelsko-palestyńskiego mają swoje motywacje*, „Przegląd” 2023, nr 42, s. 21.

²³⁸ *Palestine’s Huwara should be wiped out: Top Israeli minister*, AlJazeera, 1 III 2023 r., <https://www.aljazeera.com/news/2023/3/1/israel-arrests-settlers-after-anti-palestinian-pogrom> [dostęp: 1 III 2023].

i pobito mieszkańców. Zginęło dwóch Palestyńczyków, a ponad 100 zostało rannych. Jonathan Pollard, były izraelski szpieg w USA, stwierdził, że: *Huwarę należy zniszczyć, ale bez zabijania ludzi*²³⁹. Kilka dni później, podczas żydowskiego święta Purim, w mediach społecznościowych umieszczono film, na którym było widać żołnierzy tańczących i cieszących się wraz z osadnikami w miejscu, gdzie doszło do największych zniszczeń w Huwarze²⁴⁰.

W lutym 2023 r. ultrapravicowy rząd Benjamina Netanjahu zapowiedział legalizację dziewięciu żydowskich osiedli na Zachodnim Brzegu Jordanu. Stany Zjednoczone, UE i kraje arabskie wyraziły zdecydowany sprzeciw wobec tej decyzji, co jednak niewiele zmieniło. Dla władz Izraela konflikt z Palestyńczykami jest sprawą wewnętrzną i kwestią bezpieczeństwa narodowego. W opinii autora społeczność międzynarodowa, w tym świat arabski, nie była w stanie przeszkodzić, poza werbalnymi protestami, działaniom Izraela, tj. przejmowaniu kolejnych terenów palestyńskich i budowaniu na nich osiedli. Jednocześnie bierna postawa Al-Fatah wobec wydarzeń na Zachodnim Brzegu skutkowałą coraz większą niechęcią mieszkańców do władz Autonomii Palestyńskiej, które przestały panować nad nastrojami Palestyńczyków wrogo do nich nastawionych. Brak społecznego poparcia sprawił, że władze odizolowały się od społeczeństwa i rozbudowały, przy poparciu Izraela, palestyńskie siły bezpieczeństwa, które wykorzystywano także przeciwko własnej opozycji i protestującym Palestyńczykom. Na przykład w marcu 2023 r. dziesiątki funkcjonariuszy użyło gazu łzawiącego i rozpędziło w Nablusie manifestację uczestników pogrzebu członka Hamasu, Abdula Fataha Charuszaha, który został zabity w Dżeninie wraz z sześcioma innymi Palestyńczykami. W zamieszaniu ciało Charuszaha upadło na ziemię. Władze Autonomii Palestyńskiej zostały potępione przez Hamas i LFWP²⁴¹.

²³⁹ Za: T. Staff, *Ex-spy Jonathan Pollard says 'Huwarra must be destroyed', but without killing people*, The Times of Israel, 6 III 2023 r., <https://www.timesofisrael.com/ex-spy-jonathan-pollard-says-huwarra-must-be-destroyed-but-without-killing-people/> [dostęp: 6 III 2023].

²⁴⁰ E. Fabian, *IDF soldiers seen dancing with settlers in flashpoint West Bank town of Huwara*, The Times of Israel, 7 III 2023 r., <https://www.timesofisrael.com/idf-soldiers-dance-with-settlers-in-flashpoint-west-bank-town-of-huwarra/> [dostęp: 7 III 2023].

²⁴¹ *Palestinian police fire tear gas at Hamas militant funeral*, Al-Monitor, 8 III 2023 r., <https://www.al-monitor.com/originals/2023/03/palestinian-police-fire-tear-gas-hamas-militant-funeral> [dostęp: 8 III 2023].

W kwietniu izraelska policja szturmowała meczet Al-Aksa. Funkcjonariusze przekonywali, że wkroczyli do meczetu, ponieważ w środku zabarykadowały się grupy uczestników zamieszek, którzy zgromadzili tam kamienie i niebezpieczne narzędzia do atakowania policjantów. W odpowiedzi na akcję policji Hamas wystrzelił kilka rakiet w kierunku Izraela. Tym razem nie doszło do konfrontacji z izraelskimi siłami. W maju 2023 r. Cahal przeprowadził w Strefie Gazy pięciodniową operację pod kryptonimem „Tarcza i strzała” wymierzoną w PID, który odpowiedział ostrzałem raketowym Izraela. Izraelskie siły poinformowały o zabiciu sześciu dowódców organizacji i likwidacji licznych wyrzutni rakiet i stanowisk dowódczych²⁴². Hamas nie brał udziału w tych walkach, dzięki czemu udało mu się utrzymać porozumienie gospodarcze wynegocjowane dla mieszkańców Gazy po walkach w 2021 r., w tym przede wszystkim pozwolenia na pracę dla 20 000 palestyńskich robotników. Operacja „Tarcza i strzała” tylko na krótko przesunęła punkt ciężkości konfliktu do Strefy Gazy, by po jej zakończeniu powrócić na Zachodni Brzeg Jordanu, gdzie izraelskie siły zbrojne niemal codziennie przeprowadzały działania, m.in. w Ramallah, Nablusie i Dżeninie, próbując stłumić rosnący opór Palestyńczyków. W tym ostatnim mieście tylko jednego dnia w lipcu zginęło 12 Palestyńczyków, a 140 zostało rannych. W tym samym miesiącu ok. 1000 izraelskich żołnierzy ponownie weszło do Dżeninu. Zginęło ośmiu Palestyńczyków, a kilkudziesięciu zostało rannych. Izraelska operacja, w której brały udział siły powietrzne i lądowe, trwała 18 godzin. Według Izraela była ona skierowana przeciwko infrastrukturze terrorystycznej. Palestyńscy przywódcy nazwali operację w Dżeninie „nową zbrodnią wojenną”, największą w tym mieście od 20 lat. Rzecznik prezydenta Autonomii Palestyńskiej wezwał społeczność międzynarodową do (...) *przełamania haniebnego milczenia i podjęcia poważnych działań*²⁴³. Na atak izraelskich sił w Dżeninie Hamas odpowiedział ostrzałem Izraela, a bojownik tej organizacji zastrzelił izraelskiego żołnierza w pobliżu osady Kedumin na Zachodnim Brzegu. Napastnik został zabity podczas ucieczki. Następnego dnia izraelskie siły zabiły trzech Palestyńczyków w Nablusie i w Ramallah²⁴⁴.

²⁴² Operacja „Tarcza i Strzała”, http://www.izrael.badacz.org/historia/operacja_tarcza_strzala.html [dostęp: 21 VI 2023].

²⁴³ A. Ibrahim, V. Pietromarchi, *Jenin updates: Israel hits Gaza after 12 killed in Jenin raid*, AlJazeera, 4 VII 2023 r., <https://www.aljazeera.com/news/liveblog/2023/7/4/jenin-attack-live-10-killed-as-israeli-raid-enters-second-day> [dostęp: 4 VII 2023].

²⁴⁴ Tamże.

Rankiem 7 października 2023 r., dzień po 50. rocznicy wybuchu wojny Jom Kipur, ok. 1300 bojowników Hamasu i PID sforsowało w kilkudziesięciu miejscach ogrodzenie graniczne i zaatakowało terytorium Izraela w ramach skrupulatnie przygotowanej operacji, którą Muhammad Deif, przywódca Brygad al-Kassam, nazwał „Potop Al-Aksa” (Tufan al-Aksa). Skala oraz forma ataku były bezprecedensowe i kompletnie zaskoczyły Izrael. Połączenie ataku raketowego (wystrzelono ponad 3500 rakiet w kierunku Izraela) z użyciem dronów i wtargnięciem na tereny przylegające do Strefy Gazy okazało się niezwykle skuteczne. Grupy uzbrojonych terrorystów dotarły do ponad 20 izraelskich miejscowości i baz wojskowych na obszarze ok. 80 km² terytorium Izraela. Napastnicy ostrzeliwali przejeżdżające samochody, mordowali mieszkańców wsi i nieuzbrojonych żołnierzy. Zabili wielu młodych uczestników festiwalu muzyczno-tanecznego zorganizowanego z okazji żydowskiego święta Sukkot, w czasie którego wielu żołnierzy było na urlopie. Opanowanie sytuacji i odzyskanie utraconych posterunków zajęło armii Izraela kilka godzin. Liczba ofiar (ok. 1200 zabitych i 240 uprowadzonych) zszokowała zarówno Izraelczyków, jak i cały świat. Wiele osób, w tym kobiet i dzieci, zostało okrutnie zamordowanych, co stało się przyczyną odwetu Cahalu²⁴⁵, który jeszcze tego samego dnia przystąpił do operacji „Żelazne miecze”. Skala przemocy po obu stronach jest ogromna, co wyróżnia ten konflikt w historii walk żydowsko-palestyńskich. Hamas nie stracił przy tym wsparcia sojuszników działających w ramach tzw. Osi Oporu, nieformalnego antyizraelskiego sojuszu struktur państwowych i pozapaństwowych, który oprócz Hamasu tworzą PID, Hezbollah i jemeński ruch Huti. Członków Osi Oporu łączy sprzeciw wobec polityki Izraela i USA w regionie, a za ich uzbrojenie, szkolenie i koordynację odpowiada Korpus Strażników Rewolucji Islamskiej w Iranie²⁴⁶.

W listopadzie i grudniu 2023 r. Hamas zwolnił w trzech turach kilkudziesięciu zakładników porwanych 7 października w zamian za wypuszczenie z izraelskich więzień ponad 150 Palestyńczyków. Wymianę i towarzyszące jej krótkie okresy rozejmu negocjował Katar, od lat wspierający Hamas. Do działań przeciwko Izraelowi włączyły się Hezbollah i zbrojne organizacje

²⁴⁵ R. Bergman, P. Kingsley, *Dlaczego izraelskie służby zawiodły*, „Gazeta Wyborcza”, 14–15 X 2023 r.; *Przyjechali się bawić, walczyli o życie. „Byli wszędzie, chodzili i strzelali. Wokół umierali ludzie”*, TVN24, 8 X 2023 r., <https://tvn24.pl/swiat/izrael-atak-hamasu-ostrzal-podczas-nova-festiwal-przy-strefie-gazy-wiele-osob-zginelo-wiele-pojmano-relacje-ocalalych-st7381277> [dostęp: 8 X 2023].

²⁴⁶ J. Katulski, *Czy Hamas można pokonać?*, „Przegląd” 2023, nr 46, s. 30.

szyckie w Syrii, które atakowały bazy USA w tym kraju i w Jordanii. W odwecie izraelskie i amerykańskie siły niszczyły pozycje ekstremistów. W listopadzie 2023 r. do działań przystąpił ruch Huti w Jemenie, zwany również Ansar Allah (Zwolennicy Boga), który przy użyciu dronów i rakiet atakował statki przepływające przez Zatokę Adeńską i Morze Czerwone. Zapowiedział, że ataki nie ustaną, dopóki Izrael nie zaprzestanie działań wojennych w Strefie Gazy. Zmusiło to USA i Wielką Brytanię do wysłania okrętów w ten rejon w celu ochrony przepływających tamtędy jednostek. Mimo to wielu armatorów, w tym eksploatujących tankowce, zmieniało trasę rejsu i wybierało drogę wokół Afryki, co wpłynęło na wzrost ceny ropy naftowej i innych towarów importowanych z Azji. Hezbollah, który ostrzeliwał przygraniczne rejony Izraela na północy kraju, zmusił do ewakuacji setki mieszkańców. Siły obronne Izraela odpowiadały nalotami na pozycje bojowników Partii Boga. W dniu 1 kwietnia 2024 r. w wyniku izraelskiego nalotu został doszczętnie zniszczony konsulat Iranu w Damaszku. Zginęli gen. Mohammad Reza Zahedi – dowódca elitarnej jednostki Quds (Jerozolima) działającej w Syrii i Libanie oraz jego zastępca – gen. Mohammad Hadi Hadżirahimi, a także pięciu innych oficerów. W odwecie w nocy z 13 na 14 kwietnia Iran przeprowadził atak na terytorium Izraela z użyciem setek dronów i rakiet, które prawie wszystkie zostały zneutralizowane. Wydarzenia te groziły rozszerzeniem konfliktu na cały Bliski Wschód²⁴⁷.

Przedłużająca się wojna w Strefie Gazy, która spowodowała klęskę humanitarną na niespotykaną skalę oraz rosnącą liczbę ofiar po stronie palestyńskiej (ponad 35 000 do połowy maja 2024 r.), wywołała falę antyizraelskich protestów na świecie, również w USA. W dniu 1 kwietnia 2024 r. zginęło siedmiu wolontariuszy (wśród nich był Polak Damian Soból) pracujących dla organizacji World Central Kitchen. Ostrzelanie konwoju humanitarnego władze Izraela tłumaczyły pomyłką²⁴⁸. Nieprzejednane stanowisko w sprawie kontynuacji działań wojennych zajęli izraelscy ministrowie: Itamar Ben Gwir i Becael Smotricz, którzy w kwietniu 2024 r. oznajmili,

²⁴⁷ K. Gurgul, *Teheran zapowiada zemstę. „Pożalują tej zbrodni”*, Wirtualna Polska, 2 IV 2024 r., <https://wiadomosci.wp.pl/teheran-zapowiada-zemste-pozaluja-tej-zbrodni-7012650427476576a> [dostęp: 2 IV 2024]; P. Juraszek, *Nocna obrona Izraela. Jej koszt robi wrażenie*, Wirtualna Polska, 14 IV 2024 r., <https://tech.wp.pl/nocna-obrona-izraela-jej-koszt-robi-wrazenie,7016869610097568a> [dostęp: 14 IV 2024].

²⁴⁸ B. Frymorgen, *Szokujące brytyjskie ustalenia po izraelskim ataku na konwój z pomocą*, RMF24, 3 IV 2024 r., https://www.rmfm24.pl/raporty/raport-izrael-w-stanie-wojny/news-szokujace-brytyjskie-ustalenia-po-izraelskim-ataku-na-konwoj,nId,7429027#crp_state=1 [dostęp: 3 IV 2024].

że nie zgodzą się na zawieszenie broni z Hamasem, nawet za zwolnienie wszystkich zakładników. Poinformowali również premiera Benjamina Netanjahu, że w przypadku odwołania ataku na Rafah doprowadzą do upadku rządu. Izraelskie siły od dłuższego czasu były przygotowane do przeprowadzenia tego ataku, lecz izraelski gabinet wojenny²⁴⁹ – ze względu na presję Waszyngtonu – zwlekał z wydaniem rozkazu. Dopiero 6 maja jednogłośnie zatwierdził operację w Rafah. Jednocześnie Cahal nakazał ewakuację mieszkańców ze wschodnich i centralnych dzielnic. W ocenie izraelskich sił zbrojnych miasto jest ostatnim bastionem, w którym stacjonują nietknięte i w pełni uzbrojone oddziały Hamasu oraz pozostaje nienaruszona sieć podziemnych tuneli, którymi przetrucana jest broń z Egiptu. Ta ocena okazała się mylna, ponieważ izraelskie siły były zmuszone ponownie zaatakować miasto Dżabaliję na północy Strefy Gazy, zdobyte już na początku 2024 r., kiedy ogłoszono rozbicie tamtejszych oddziałów Hamasu. Bojownicy wycofali się z miasta, jednak odbudowali siły i wrócili. W Rafah może dojść do podobnej sytuacji. Hamas przeprowadzi tam taktyczny odwrót, a gdy izraelska armia wycofa się z miasta, bojownicy do niego powrócą. Prezydent USA Joe Biden zagroził, że w przypadku rozpoczęcia pełnowymiarowej ofensywy w Rafah zostanie wstrzymana pomoc wojskowa dla Izraela. W Rafah, oprócz 200 000 mieszkańców, schroniło się ok. 1,4 mln uchodźców z całej Strefy Gazy²⁵⁰. Ponadto wciąż utrzymuje się napięta sytuacja na granicy izraelsko-libańskiej, gdzie wzajemne ataki doprowadziły do znacznych strat w ludziach i sprzęcie po obu stronach. Zwiększa to ryzyko eskalacji konfliktu do pełnowymiarowej wojny. Cahal utrzymuje wysoki poziom gotowości bojowej, a przedstawiciele władz Izraela i jego dowództwa wojskowego sugerują możliwość przeprowadzenia inwazji lądowej na Liban, jeśli sytuacja będzie tego wymagać. W czerwcu Naim Kasem, zastępca szefa Hezbollahu, oświadczył, że Partia Boga jest gotowa na wojnę totalną z Izraelem

²⁴⁹ Gabinet wojenny tworzą premier Benjamin Netanjahu, minister obrony Joaw Galant i polityk opozycji Benny Gantz.

²⁵⁰ *Skrajnie prawicowi ministrowie grożą Netanjahu obaleniem rządu*, Bankier.pl, 28 IV 2024 r., <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Skrajnie-prawicowi-ministrowie-groza-Netanjahu-obaleniem-rzadu-8737247.html> [dostęp: 28 IV 2024]; M. Czmiel, *Gabinet wojenny Izraela zatwierdził operację w Rafah*, Wirtualna Polska, 6 V 2024 r., <https://wiadomosci.wp.pl/gabinet-wojenny-izraela-zatwierdzil-operacje-w-rafah-7024738830465952a> [dostęp: 6 V 2024]; *Wojna w Strefie Gazy. Co najmniej 360 tys. osób ewakuowało się z Rafah*, Bankier.pl, 13 V 2024 r., <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Wojna-w-Strefie-Gazy-Co-najmniej-360-tys-osob-ewakuowalo-sie-z-Rafah-8744798.html> [dostęp: 13 V 2024].

i nie pozwoli państwu żydowskiemu na żadne zwycięstwa. Dodał, że front libański jest trwale powiązany ze Strefą Gazy.

Polska od czasu powstania Izraela w odniesieniu do konfliktu izraelsko-palestyńskiego wyrażała poparcie dla rozwiązania dwupaństwowego. Podczas głosowań na forum ONZ opowiadała się za Izraelem lub wstrzymywała się od głosu, co i tak uznawano za gest proizraelski. Zmiana nastąpiła w maju 2024 r., ale stosunki dwustronne pogorszyły się już wcześniej. Podczas głosowania nad rezolucją przyznającą Palestynie pełne członkostwo w ONZ Polska, wraz ze 143 państwami, poparła ten wniosek. Stanowisko Warszawy oburzyło izraelską dyplomację. Zmianę stanowiska Polski wobec Izraela sygnalizował wcześniej minister spraw zagranicznych Radosław Sikorski, który ustosunkowując się do sytuacji na Bliskim Wschodzie, powiedział, że teraz nie ma już gestów proizraelskich²⁵¹. Unia Europejska potępiła ataki terrorystyczne Hamasu w Izraelu i podkreśliła prawo Izraela do obrony zgodnie z prawem humanitarnym i międzynarodowym, zwłaszcza w odniesieniu do ochrony cywilów. Wezwała także Hamas do natychmiastowego uwolnienia wszystkich zakładników. Potwierdziła, że jedynym rozwiązaniem konfliktu może być rozwiązanie dwupaństwowe oparte na współpracy z prawowitymi władzami palestyńskimi. Potem jednak sprawa Palestyny podzieliła UE. Niektóre jej kraje, podobnie jak Polska, uznały państwowość Palestyny, inne stanęły na stanowisku, że można to będzie uczynić dopiero po rozwiązaniu obecnego konfliktu²⁵². Bez odpowiedzi pozostaje pytanie, kiedy i jak zostanie on zakończony. Istotne są bowiem doprowadzenie do rozejmu oraz wypracowanie trwałych rozwiązań politycznych. Obecne władze Autonomii Palestyńskiej nie tylko nie potępiły działań Hamasu, lecz także widzą jego udział w przyszłych władzach politycznych, co na obecnym etapie jest nie do przyjęcia dla Izraela i Zachodu. Jednak w XX w. podobne deklaracje formułowano pod adresem Al-Fatah jako organizacji terrorystycznej, by w 1994 r. jego przywódcę, Jasera Arafata, uhonorować Pokojową Nagrodą Nobla.

²⁵¹ J. Haszczyński, *Polska była proizraelska, teraz głosuje w ONZ za Palestyną*, Rzeczpospolita, 12 V 2024 r., <https://www.rp.pl/publicystyka/art40335201-jerzy-haszczynski-polska-byla-proizraelska-teraz-glosuje-w-onz-za-palestyna> [dostęp: 12 V 2024].

²⁵² Tamże. Zob. także: *Palestynę uznaje większość krajów na świecie, najmniej w Europie*, Bankier.pl, 23 V 2024 r., <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Palestynie-uznaje-wiekszosc-krajow-na-swiecie-najmniej-w-Europie-8751322.html> [dostęp: 23 V 2024].

Podsumowanie

W latach 2021–2022 nastąpiła eskalacja przemocy na Zachodnim Brzegu Jordanu i w Jerozolimie Wschodniej. Nieustanna konfrontacja między siłami bezpieczeństwa Izraela i Palestyńczykami doprowadziła do strajku generalnego, podczas którego dochodziło do burzliwych zamieszek i walki Palestyńczyków z izraelską policją. W Autonomii Palestyńskiej wybuchły z kolei zamieszki przeciwko jej władzom. Palestyńczycy wzywali sędziego i skorumpowanego prezydenta Mahmuda Abbasa do odejścia ze stanowiska. Aktywną działalność rozpoczęło nowe pokolenie palestyńskich bojowników, będące w opozycji wobec starzejących się przywódców Al-Fatah, Hamasu i PID oraz nieskuteczności ich walki z Izraelem. Eskalacja przemocy spowodowała, że 2022 r. był najbardziej dramatycznym czasem dla Palestyńczyków na Zachodnim Brzegu Jordanu od 17 lat. W listopadzie 2022 r. w Izraelu powstał nowy rząd, najbardziej prawicowy w historii tego państwa. Polityczna radykalizacja przełożyła się na intensywność działań izraelskich sił bezpieczeństwa, prowadzących nieustannie blokady palestyńskich miejscowości, przeszukiwania domów i aresztowania, w trakcie których ginęli ludzie. Bierna postawa Al-Fatah wobec wydarzeń na Zachodnim Brzegu wywołała niechęć mieszkańców do władz Autonomii Palestyńskiej. W tym czasie Hamas zachowywał względny spokój. Wystrzelił zaledwie kilka rakiet w kierunku Izraela, co pozostało bez odpowiedzi Cahalu. W maju 2023 r. izraelskie wojsko przeprowadziło w Strefie Gazy krótką operację pod kryptonimem „Tarcza i strzała” wymierzoną w PID. Po jej zakończeniu konfrontacja zbrojna wróciła na Zachodni Brzeg Jordanu, gdzie izraelskie siły zbrojne niemal codziennie przeprowadzały działania i próbowały stłumić rosnący opór Palestyńczyków. W dniu 7 października 2023 r. bojownicy Hamasu i PID zaatakowali ze Strefy Gazy terytorium Izraela w ramach operacji „Potop Al-Aksa”. Jeszcze tego samego dnia siły zbrojne Izraela przystąpiły do operacji „Żelazne miecze”. W jej trakcie Strefa Gazy została całkowicie zrujnowana. Do końca pierwszej połowy 2024 r. konflikt izraelsko-palestyński trwał, co groziło przeniesieniem walk do Libanu i destabilizacją Bliskiego Wschodu.

Wnioski

Przez wiele lat wyrażano opinię, że konflikt izraelsko-palestyński może zostać zakończony jedynie za pomocą rozwiązania politycznego, jednak ta specyficzna wojna bez końca zniszczyła izraelską i palestyńską lewicę, czyli jedyne siły, które dążyły do pokoju opartego na istnieniu dwóch państw. Należy przy tym zwrócić uwagę, że przywódcy Izraela bronili takiej koncepcji pokoju, której celem było wyeliminowanie skutków zajęcia ziem palestyńskich, a nie samego zajęcia jako takiego, czyli usunięcie Palestyńczyków, a nie zaakceptowanie ich praw. Jaser Arafat jako warunek zawarcia pokoju postawił odzyskanie terytoriów Palestyny znajdujących się pod zarządem Izraela od zakończenia wojny sześciodniowej w 1967 r. Obecnie trwały pokój jest niemożliwy, gdyż nie chcą go sfanatyzowane ugrupowania po obu stronach. Izraelem rządzi skrajna prawica. Pogłębiająca się wzajemna

nienawiść doprowadziła do eskalacji konfliktu na niespotykaną skalę. Zanim do tego doszło, Hamas i inne radykalne organizacje islamskie od początku traktowały walkę z Izraelem jako główny sposób rozwiązywania wszelkich problemów społecznych, politycznych i ekonomicznych. Walka z Żydami została uznana za dżihad, uświęconą wojnę z niewiernymi. Przed utworzeniem przez Hamas regularnych oddziałów powstańczej armii terroryzm był dla palestyńskich bojowników wstępujących do muzułmańskich organizacji zbrojnych aktem sakralnym, spełnieniem boskiego obowiązku. Żadne racje nie powinny zatem ograniczać sprawców takich ataków, kierujących się zasadami islamu. Chociaż to nie Palestyńczycy zainicjowali zamachy samobójcze, to przyczynili się, wzorem Hezbollahu, do ich upowszechnienia i uczynienia z nich głównego środka w działaniach terrorystycznych.

W przedszkolach i na obozach prowadzonych przez Hamas dzieci wychowywano w duchu bycia męczennikiem (szahidem). Religijny radykalizm wielokrotnie prowokował Izrael do odwetu, co przyniosło olbrzymie zniszczenia w Strefie Gazy, ofiary i cierpienia ludności, która stała się zakładnikiem organizacji i jej tarczą ochronną. Dla kierownictwa Hamasu czy PID celem nie było osiągnięcie pokoju za wszelką cenę, lecz utrzymanie stanu ciągłego konfliktu w sytuacji, gdy ugrupowania nie mogły zrealizować własnego zamysłu, jakim było powstanie islamskiego emiratu na terytorium całej Palestyny. Palestyńskie ugrupowania ekstremistyczne dążyły bowiem do utworzenia państwa religijnego opartego na szariacie, w którym władcą jest Allah. Odrzucały przy tym wszelkie wartości nieislamskie, odmawiały Żydom państwowości i traktowały ich jako ludzi drugiej kategorii.

Dla Żydów jest to wojna o byt, o ziemię, którą obiecał im Bóg. Ponad 100 lat konfrontacji z Palestyńczykami, a od powstania państwa Izrael także z arabskimi sąsiadami, wzmocniło akceptację przez społeczeństwo Izraela działań militarnych jako jedyne go środka gwarantującego przetrwanie. Dla Izraela zawarcie pokoju oznaczałoby wiele wyrzeczeń, wysiedlenie tysięcy osadników i zwrócenie Palestyńczykom znacznej części Palestyńskich Terytoriów Okupowanych. Dla każdego rządu w tym kraju stanowiłoby to akt politycznego samobójstwa, gdyż ocierałoby się o zdradę stanu i wywołałoby olbrzymi opór społeczny osadników, a to przełożyłoby się na względy obronne. Poza tym permanentna wojna dla wyższych dowódców wojskowych Cahalu była okazją do budowania własnej pozycji, a po przejściu

w stan rezerwy – osobistej pomyślności i kariery politycznej²⁵³. Osiągnięcie kompromisu wymagałoby zatem olbrzymich ustępstw, na które elity polityczne Izraela nie mogą sobie pozwolić. Jednocześnie coraz silniejszy radykalizm młodych Żydów może godzić w państwo żydowskie. Z powodu swojej niezłomnej postawy i fanatyzmu ekstremiści podsycają konflikt z Palestyńczykami. Religijno-nacjonalistyczni fanatycy marzą o powstaniu Królestwa Izraela. W opinii autora obecnie już nawet niewierzący Żydzi swoją tożsamość narodową opierają na koncepcjach pochodzących z Tory.

Wojna w Strefie Gazy pogłębiła wieloletni kryzys wewnętrznego poparcia dla władz Autonomii Palestyńskiej, ale jak dotąd nie doprowadziła do otwartego konfliktu na Zachodnim Brzegu Jordanu, gdzie panuje olbrzymia destabilizacja, a izraelskie siły bezpieczeństwa przeprowadzają regularne operacje specjalne, którym często towarzyszą starcia zbrojne. Przez utrzymanie w stanie gotowości struktur siłowych kierownictwo Autonomii może stłumić wszelkie oznaki buntu opozycji. W opinii autora autorytarne przywództwo Mahmuda Abbasa już od dawna wymaga zmiany. Abbas jest postrzegany przez Palestyńczyków jako prezydent skorumpowany i kolaborujący z Izraelem, dlatego stracił zaufanie swoich obywateli. Palestyńskie przywództwo dąży jednak do utrzymania władzy mimo zmieniających się uwarunkowań i presji zewnętrznej. Ponadto deklaruje wolę powrotu do administrowania tym terytorium po ustaniu walk. Tymczasem Zachód krytykuje izraelskie zajęcie Zachodniego Brzegu Jordanu, budowę żydowskich osiedli, a jednocześnie wspiera prawo Izraela do jego istnienia, chociaż nie wiadomo, w jakich granicach, gdyż państwo ich nie określiło. Niezależnie od tego, jak zakończy się obecna wojna w Strefie Gazy, zdaniem autora, Izraelowi nie uda się wykorzeńić palestyńskiego terroryzmu. Zabitych bojowników zastąpią kolejni, będący obecnie dziećmi widzącymi śmierć swoich najbliższych i tragedię mieszkańców Strefy Gazy. Jak pokazuje historia konfliktu izraelsko-palestyńskiego, po zabitych liderach pojawiali się nowi, jeszcze bardziej wrogo nastawieni do Izraela, a równocześnie radykalizowały się kolejne pokolenia Palestyńczyków i organizowały ataki terrorystyczne. Czy te działania ograniczą się do terytorium Izraela i Palestyny, czy też zostaną przeniesione na kontynent europejski, jak to się działo w okresie od lat 60. do 80. XX w.? Odpowiedź na to pytanie nie jest znana.

²⁵³ Szeroka analiza tej problematyki jest zawarta w: P. Tyler, *Twierdza Izrael. Zakulisowa historia elit wojskowych, które uparcie bronią się przed pokojem*, Poznań 2014.

Bibliografia

- Abé N., Bergman R., *Nie popełnimy samobójstwa*, „Forum” 2016, nr 6, s. 59–61.
- Apartheid po izraelsku*, „Dziennik Trybuna”, 20 VII 2018 r.
- Armstrong K., *W imię Boga. Fundamentalizm w judaizmie, chrześcijaństwie i islamie*, Warszawa 2005.
- Bar-Tal D., *Złudzenia niszczące życie. O konflikcie państwa izraelskiego z Palestyńczykami*, Warszawa 2023.
- Bar-Zohar M., Mishal N., *Mossad. Najważniejsze misje izraelskich tajnych służb*, Poznań 2012.
- Ben Zvi A., *Bliski Wschód coraz bliżej pokoju*, „Rzeczpospolita”, 27 X 2020 r.
- Bensimon D., Errera E., *Żydzi i Arabowie. Historia współczesnego Izraela*, Warszawa 2000.
- Bergman R., Kingsley P., *Dlaczego izraelskie służby zawiodły*, „Gazeta Wyborcza”, 14–15 X 2023 r.
- Besson S., *Islamizacja Zachodu. Historia pewnego spisku*, Warszawa 2006.
- Bojko K., *Izrael a aspiracje Palestyńczyków 1987–2006*, Warszawa 2006.
- Bożejewicz P., *XX wiek: Ziemia obiecana terrorystów*, „Rzecz o Historii”, dodatek do „Rzeczpospolitej”, 2 IX 2016 r.
- Bunton M., *Konflikt palestyńsko-izraelski*, Łódź 2017.
- Chojnowski A., Tomaszewski J., *Izrael*, Warszawa 2001.
- Citlak A., *Na wschód od Jordanu. W kraju braci Semitów*, Warszawa 2015.
- Corm G., *Bliski Wschód w ogniu. Oblicza konfliktu 1956–2003*, Warszawa 2003.
- Denoël Y., *Sekretne wojny Mossadu*, Warszawa 2013.
- Dudzińska A., *Tożsamość żydowska a polityka imigracyjna Izraela*, Warszawa 2014.
- Encyklopedia terroryzmu*, M. Crenshaw, J. Pimlott (red.), Warszawa 2004.
- Filiu J.P., *Historia Gazy*, Warszawa 2017.
- Gadowski W., Wojciechowski P., *Tragarze śmierci*, Warszawa 2010.
- Gasztold P., *Zabójcze układy. Służby PRL i międzynarodowy terroryzm*, Warszawa 2017.

- Gebert K., *Palestyna do wzięcia*, „Polityka” 2020, nr 26, s. 49–53.
- Gebert K., *Pokój z widokiem na wojnę. Historia Izraela*, Warszawa 2023.
- Gelvin J., *Konflikt izraelsko-palestyński*, Kraków 2009.
- Ghattas K., *Czarna fala*, Warszawa 2023.
- Gleize J.M., *Prawdziwy Izrael i fałszywy judaizm*, Warszawa 2022.
- Goldmann N., *The Jewish Paradox*, London 1978.
- Górka M., *Mossad. Porażki i sukcesy tajnych służb izraelskich*, Warszawa 2015.
- Hever J.A., *Święta ziemia radykałów. Kto rządzi Izraelem?*, „Przegląd” 2014, nr 17, s. 66–69.
- Hoffman B., *Oblicza terroryzmu*, Warszawa 2001.
- Huppert U., *Izrael w cieniu fundamentalizmów*, Toruń 2016.
- Izak K., *Brązowe zabytki w typie środkowoeuropejskim na terenie Grecji i wschodniej części wybrzeża Morza Śródziemnego a problem wędrowek Dorów i „ludów morskich”*, „Materiały Zachodniopomorskie” 1986, t. 32, s. 85–138.
- Izak K., *Leksykon organizacji i ruchów islamistycznych*, Warszawa 2014.
- Izak K., *Sieć ekstremizmów religijnych i politycznych. Sojusznicy i wrogowie*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2019, nr 21, s. 96–134.
- Jarząbek J., *Etnonacjonalizm i religijny fundamentalizm jako podstawy ideologii Palestyńskiego Islamskiego Dżihadu*, „Wschodnioznawstwo” 2012, nr 6, s. 153–166.
- Jarząbek J., *Palestyńczycy na drodze do niepodległości. Rozwój, przemiany i kryzys ruchu narodowego*, Warszawa 2012.
- Jasiewicz E., *Podpalić Gazę*, Warszawa 2011.
- Jelonek T., *Historia Izraela. Od niewoli babilońskiej do upadku powstania Bar-Kochby*, Kraków 2019.
- Jendroszczyk P., *Izrael ignoruje dżihadystów*, „Rzeczpospolita”, 19 XI 2015 r.
- Jendroszczyk P., *Izrael świętuje. Palestyńczycy giną*, „Rzeczpospolita”, 15 V 2018 r.
- Jendroszczyk P., *Kolejna wojna Netanjahu*, „Rzeczpospolita”, 13 XI 2019 r.
- Jendroszczyk P., *Niemcy: bez taryfy ulgowej dla Izraela*, „Rzeczpospolita”, 23 I 2009 r.

- Johnson P., *Historia Żydów*, Warszawa 2020.
- Jusuf M.H., Brackin R., *Syn Hamasu*, Wrocław 2017.
- Katulski J., *Czy Hamas można pokonać?*, „Przegląd” 2023, nr 46, s. 28–30.
- Katulski J., *Nikt nie jest święty. Obie strony konfliktu izraelsko-palestyńskiego mają swoje motywacje*, „Przegląd” 2023, nr 42, s. 20–22.
- Kociszewski J., *Izrael i Hamas o krok od porozumienia*, „Dziennik Gazeta Prawna”, 21 XI 2018 r.
- Kolejne ataki rakietowe na Izrael*, „Gazeta Polska Codziennie”, 14 XI 2019 r.
- Kowalewski Ł., *Czarny Wrzesień w Jordanii*, „Komandos” 2011, nr 2, s. 32–39.
- Kozieł H., *Jak sabotowano próby ratowania Żydów*, „Rzecz o Historii”, dodatek do „Rzeczpospolitej”, 4 II 2021 r.
- Krawczyk A., *Terroryzm ugrupowań fundamentalistycznych na obszarze Izraela w drugiej połowie XX wieku*, Toruń 2007.
- Kryszak P., *Balonowy terroryzm Hamasu*, „Gazeta Polska Codziennie”, 28 VIII 2020 r.
- Kubiak K., *Wojna o niepodległość Izraela 1947–1949*, Zabrze–Tarnowskie Góry 2013.
- Levitt M., *Hamas, polityka, dobroczynność i terroryzm w służbie dżihadu*, Kraków 2008.
- Łupina T., *Za wszelką cenę, czyli ukryta historia powstania Izraela*, „Zakazana Historia” 2019, nr 11, s. 56–61.
- Madejska D., *Historia współczesnego świata arabskiego*, Warszawa 2008.
- Mallmann K.M., Cüppers M., *Półksiężyc i swastyka. III Rzesza a świat arabski*, Warszawa 2009.
- McKernan B., Taha S., *Tu i tak nie ma życia*, „Forum” 2023, nr 7, s. 52–53.
- Młynarz W., *Minister obrony Izraela podał się do dymisji*, „Gazeta Polska Codziennie”, 16 XI 2018 r.
- Montefiore S.S., *Jerozolima. Biografia*, Warszawa 2011.
- Mroczkowski K., *„Płynny Ołów” – fragmenty*, „e-Terroryzm.pl” 2015, nr 4 (40), s. 46–55.
- Mroczkowski K., *„Płynny Ołów”. Izraelska operacja wojskowa w Strefie Gazy 2008–2009*, Zabrze 2015.
- Nadolski Ł.M., *Operacja „Cast Lead” (cz. 1)*, „Komandos” 2009, nr 12, s. 14–19.

- Niedziela S., *Konflikty i napięcia w świecie arabskim*, Warszawa 2012.
- Nowa fala nożowników*, „Dziennik Trybuna”, 23 XI 2015 r.
- Ochmann J., *Wkład syjonizmu religijnego w politykę i sukcesy syjonizmu*, „Przegląd Religioznawczy” 2015, nr 2, s. 29–68.
- Ożarowski R., *Hezbollah a sprawa palestyńska*, w: *Palestyna: polityka – społeczeństwo – kultura*, I. Kończak, M. Woźniak (red.), Łódź 2009, s. 63–76.
- Peres S., Landau D., *Ben Gurion. Żywot polityczny*, Wołowiec 2013.
- Pokrzywiński P., *Organizacja Lehawa – ekstremizm spod znaku Kahane*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2019, t. 56, nr 2, s. 61–79. <https://doi.org/10.7366/020909621201904>.
- Rubin B., Schwanitz W.G., *Hitlerowcy, islamiści i narodziny nowożytnego Bliskiego Wschodu*, Kraków 2014.
- Sand S., *Dlaczego przestałem być Żydem. Spojrzenie Izraelczyka*, Warszawa 2014.
- Sand S., *Kiedy i jak wynaleziono naród żydowski*, Warszawa 2011.
- Sand S., *Kiedy i jak wynaleziono Ziemię Izraela. Od Ziemi Świętej do ojczyzny*, Warszawa 2015.
- Shindler C., *Historia współczesnego Izraela*, Warszawa 2011.
- Stefanicki R., *1027 za sierżanta. Gilad Szalit na wolności*, „Gazeta Wyborcza”, 18 X 2011 r.
- Stefanicki R., *Wojny oliwne. Sadzenie i niszczenie drzew oliwkowych stało się w Palestynie namiastką działań wojennych*, „Gazeta Wyborcza”, 23 III 2012 r.
- Sterling C., *Sieć terroru. Prawda o międzynarodowym terroryzmie*, Warszawa 1990.
- Szydzisz M., *Uznanie Palestyny za państwo nieczłonkowskie o statusie obserwatora ONZ – nowa rzeczywistość na Bliskim Wschodzie*, w: *Bliski Wschód w stosunkach międzynarodowych w XXI wieku*, W. Lizak, A.M. Solarz (red. nauk.), Warszawa 2015, s. 89–97.
- Szymankiewicz Ł., *Terroryzm lotniczy wobec Izraela*, Warszawa 2019.
- Thomas G., *Szpiedzy Gideona. Tajna historia Mossadu*, Warszawa 2005.
- Tomasiewicz J., *Terroryzm. Na tle przemocy politycznej. Zarys encyklopedyczny*, Katowice 2000.

Tyler P., *Twierdza Izrael. Zakulisowa historia elit wojskowych, które uparcie bronią się przed pokojem*, Poznań 2014.

Walker T., Gowers A., *Arafat*, Warszawa 2005.

White B., *Apartheid izraelski*, Warszawa 2010.

Wójcik E., *Konflikt bliskowschodni. Aspekty militarne*, Warszawa 1975.

Wróblewski B., *Jordania*, Warszawa 2011.

Zawadzki M., *Izrael walczy z tunelami*, „Gazeta Wyborcza”, 9 I 2009 r.

Zdanowski J., *Historia najnowsza Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej*, Warszawa 2020.

Zychowicz P., *Jerozolima tylko dla Żydów*, „Rzeczpospolita”, 12 III 2010 r.

Zychowicz P., *Palestyńska wojna domowa*, „Rzeczpospolita”, 8 I 2009 r.

Żebrowski J., *Dzieje Syrii. Od czasów najdawniejszych do współczesności*, Warszawa 2006.

Źródła internetowe

Al-Tahhan Z., *Israel raids: Why are so many Palestinians being killed?*, AlJazeera, 26 I 2023 r., <https://www.aljazeera.com/news/2023/1/26/why-israeli-raids-killed-many-palestinians-this-year-explainer> [dostęp: 26 I 2023].

Al-Tamimi A.J., *New Salafi Jihadi Group in Gaza: The Sheikh Omar Hadid Brigade*, Jihad Intel, 2 VI 2015 r., za: <https://www.aymennjawad.org/2015/06/new-salafi-jihadi-group-in-gaza-the-sheikh-omar> [dostęp: 2 VI 2015].

Boxerman A., *Hamas leader Haniyeh meets Hezbollah chief Nasrallah in Beirut*, The Times of Israel, 29 VI 2021 r., <https://www.timesofisrael.com/hamas-leader-haniyeh-meets-hezbollah-chief-nasrallah-in-beirut/> [dostęp: 30 VI 2021].

Czmiel M., *Gabinet wojenny Izraela zatwierdził operację w Rafah*, Wirtualna Polska, 6 V 2024 r., <https://wiadomosci.wp.pl/gabinet-wojenny-izraela-zatwierdzil-operacje-w-rafah-7024738830465952a> [dostęp: 6 V 2024].

Dżihadysty przyznają się do zabójstwa trzech młodych Izraelczyków, Onet, 3 VII 2014 r., <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/dzihadysty-przyznaja-sie-do-zabojstwa-trzech-mlodych-izraelczykow/wbkqv> [dostęp: 3 VII 2014].

Ewakuacja osiedli żydowskich, <http://www.izrael.badacz.org/historia/gaza.html> [dostęp: 26 I 2024].

Fabian E., *IDF soldiers seen dancing with settlers in flashpoint West Bank town of Huwara*, *The Times of Israel*, 7 III 2023 r., <https://www.timesofisrael.com/idf-soldiers-dance-with-settlers-in-flashpoint-west-bank-town-of-huwara/> [dostęp: 7 III 2023].

Frymorgen B., *Szokujące brytyjskie ustalenia po izraelskim ataku na konwój z pomocą*, *RMF24*, 3 IV 2024 r., https://www.rmf24.pl/raporty/raport-izrael-w-stanie-wojny/news-szokujace-brytyjskie-ustalenia-po-izraelskim-ataku-na-konwoj,-nId,7429027#crp_state=1 [dostęp: 3 IV 2024].

Goldmann N., *The Future of Israel*, „Foreign Affairs” 1970, nr 3, <https://www.foreignaffairs.com/articles/egypt/1970-04-01/future-israel> [dostęp: 15 IX 2012].

Górzyński O., *Pokojowy plan Trumpa dla Palestyny. Obiecuje miliardowe inwestycje*, *Wirtualna Polska*, 23 VI 2019 r., <https://wiadomosci.wp.pl/pokojowy-plan-trumpa-dla-palestyny-obecuje-miliardowe-inwestycje-6395042740618881a> [dostęp: 23 VI 2019].

Gurgul K., *Teheran zapowiada zemstę. „Pozahują tej zbrodni”*, *Wirtualna Polska*, 2 IV 2024 r., <https://wiadomosci.wp.pl/teheran-zapowiada-zemste-pozaluja-tej-zbrodni-7012650427476576a> [dostęp: 2 IV 2024].

Hamas and Hezbollah leaders meet to discuss response to Israel-UAE deal, *Jewish News*, 7 IX 2020 r., <https://jewishnews.timesofisrael.com/hamas-and-hezbollah-leaders-meet-to-discuss-response-to-israel-uae-deal/> [dostęp: 7 IX 2020].

Hamas zapłaci rodzinom zabitych w Strefie Gazy, *Wprost*, 22 I 2009 r., <https://www.wprost.pl/swiat/151224/hamas-zaplaci-rodzinom-zabitych-w-strefie-gazy.html> [dostęp: 22 I 2009].

Haszczyński J., *Polska była proizraelska, teraz głosuje w ONZ za Palestyną*, *Rzeczpospolita*, 12 V 2024 r., <https://www.rp.pl/publicystyka/art40335201-jerzy-haszczyński-polska-była-proizraelska-teraz-głosuje-w-onz-za-palestyna> [dostęp: 12 V 2024].

<https://www.alamy.com/relatives-of-palestinian-militant-islam-yasin-and-his-brother-muhammed-not-seen-mourn-at-the-family-house-during-their-funeral-in-jebaliya-northern-gaza-strip-thursday-nov-18-2010-image524147723.html> [dostęp: 18 XI 2010].

Humaid M., *Israel hits Gaza with air attacks as tensions escalate*, *AlJazeera*, 5 VIII 2022 r., <https://www.aljazeera.com/news/2022/8/5/israel-hits-gaza-with-air-strikes-as-tensions-escalate> [dostęp: 5 VIII 2022].

Ibrahim A., Pietromarchi V., *Jenin updates: Israel hits Gaza after 12 killed in Jenin raid*, *AlJazeera*, 4 VII 2023 r., <https://www.aljazeera.com/news/liveblog/2023/7/4/jenin-attack-live-10-killed-as-israeli-raid-enters-second-day> [dostęp: 4 VII 2023].

Ismail Haniya re-elected as leader of Palestinian group Hamas, AlJazeera, 1 VIII 2021 r., <https://www.aljazeera.com/news/2021/8/1/haniya-re-elected-as-chief-of-palestinian-group-hamas> [dostęp: 1 VIII 2021].

Izrael i Palestyna jako oddzielne państwa. Trump ogłosił plan pokojowy dla Bliskiego Wschodu, Forsal.pl, 28 I 2020 r., <https://forsal.pl/artykuly/1450987,izrael-i-palestyna-jako-oddzielne-panstwa-trump-oglosil-plan-pokojowy-dla-bliskiego-wschodu.html> [dostęp: 28 I 2020].

Izrael: Zakończono budowę ogrodzenia na granicy ze Strefą Gazy, wnp.pl, 7 XII 2021 r., <https://www.wnp.pl/rynki-zagraniczne/izrael-zakonczono-budowe-ogrodzenia-na-granicy-ze-strefa-gazy,514438.html> [dostęp: 8 XII 2021].

Izraelski apartheid wobec Palestyńczyków: okrutny system dominacji i zbrodnia przeciwko ludzkości, Amnesty International, 1 II 2022 r., <https://www.amnesty.org.pl/izraelski-apartheid-wobec-palestynczykow-okrutny-system-dominacji-i-zbrodnia-przeciwko-ludzkosci/> [dostęp: 1 II 2022].

Izraelskie czołgi ostrzelały pozycje Hamasu w Strefie Gazy, Forsal.pl, 20 I 2021 r., <https://forsal.pl/swiat/bezpieczenstwo/artykuly/8073139,izraelskie-czolgi-ostrzelaly-pozycje-hamasu-w-strefie-gazy.html> [dostęp: 20 I 2021].

Jak Izrael pozbywał się niechcianych, TVN24, 11 V 2011 r., <https://tvn24.pl/swiat/jak-izrael-pozbywal-sie-niechcianych-ra170717-3524829> [dostęp: 11 V 2011].

Jeremicz J., *Bricha – nielegalna emigracja Żydów z Polski do Palestyny w latach 1944–1947*, Ośrodek Brama Grodzka – Teatr NN, <https://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/bricha-nielegalna-emigracja-zydow-z-polski-do-palestyny-w-latach-19441947/> [dostęp: 12 I 2024].

Jerska A., *Życie pod lufami karabinów*, Palestyna.wordpress, 17 I 2011 r., <https://palestyna.wordpress.com/2011/01/17/zycie-pod-lufami-karabinow/> [dostęp: 17 I 2011].

Juraszek P., *Nocna obrona Izraela. Jej koszt robi wrażenie*, Wirtualna Polska, 14 IV 2024 r., <https://tech.wp.pl/nocna-obrona-izraela-jej-koszt-robi-wrazenie,7016869610097568a> [dostęp: 14 IV 2024].

Latos G., *Wbrew naciskom USA rząd Izraela zatwierdził ułatwienia w rozbudowie żydowskich osiedli na Zachodnim Brzegu*, Dziennik Gazeta Prawna, 18 VI 2023 r., <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8735578,izrael-usa-rozbudowa-zydowskich-osiedli-na-zachodnim-brzegu-palestyna.html> [dostęp: 18 VI 2023].

Lider Hamasu nie żyje. Został zabity w Teheranie, TVN24, 31 VII 2024 r., <https://tvn24.pl/swiat/lider-hamasu-ismail-hanija-nie-zyje-zostal-zabity-w-teheranie-st8024623> [dostęp: 1 VIII 2024].

Lieber D., *Hamas chief: We won't discuss recognizing Israel, only wiping it out*, „The Times of Israel”, 19 X 2017 r., <https://www.timesofisrael.com/hamas-chief-we-wont-discuss-recognizing-israel-only-wiping-it-out/> [dostęp: 19 X 2017].

Mapping Shireen Abu Akleh solidarity protests, AlJazeera, 16 V 2022 r., <https://www.aljazeera.com/news/2022/5/16/mapping-shireen-abu-akleh-solidarity-protests> [dostęp: 16 V 2022].

Matusiak M., Zielińska K., *Eskalacja konfliktu izraelsko-arabskiego*, OSW, 12 V 2021 r., <https://www.osw.waw.pl/en/node/28844> [dostęp: 12 V 2021].

Operacja „Tarcza i Strzala”, http://www.izrael.badacz.org/historia/operacja_tarcza_strzala.html [dostęp: 21 VI 2023].

Palestine's Huwara should be wiped out: Top Israeli minister, AlJazeera, 1 III 2023 r., <https://www.aljazeera.com/news/2023/3/1/israel-arrests-settlers-after-anti-palestinian-pogrom> [dostęp: 1 III 2023].

Palestinian police fire tear gas at Hamas militant funeral, Al-Monitor, 8 III 2023 r., <https://www.al-monitor.com/originals/2023/03/palestinian-police-fire-tear-gas-hamas-militant-funeral> [dostęp: 8 III 2023].

Palestinians attend funeral for PA critic Nizar Banat in Hebron, AlJazeera, 25 VI 2021 r., <https://www.aljazeera.com/news/2021/6/25/palestinians-hold-funeral-for-activist-nizar-banat-in-hebron> [dostęp: 25 VI 2021].

Palestinians strike in West Bank, Jerusalem over Israel killings, AlJazeera, 20 X 2022 r., <https://www.aljazeera.com/news/2022/10/20/palestinians-strike-in-west-bank-jerusalem-over-israel-killings> [dostęp: 20 X 2022].

Palestyna: Rząd jedności po roku do dymisji, Dziennik Gazeta Prawna, 17 VI 2015 r., <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/877813,palestyna-rzad-jednosci-po-roku-do-dymisji.html> [dostęp: 17 VI 2015].

Palestynę uznaje większość krajów na świecie, najmniej w Europie, Bankier.pl, 23 V 2024 r., <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Palestynę-uznaje-wiekszosc-krajow-na-swiecie-najmniej-w-Europie-8751322.html> [dostęp: 23 V 2024].

Pierwsza wojna oparta na sztucznej inteligencji, 30 V 2021 r., http://www.izrael.badacz.org/fakty/fakty_straznik_murow.html [dostęp: 30 V 2021].

Pipes D., *[Christian Zionism]: Israel's Best Weapon?*, „New York Post”, 15 VII 2003 r., za: <https://pl.danielpipes.org/1149/chrzescijanski-syjonizm-najlepsza-bron-izraela> [dostęp: 15 VII 2003].

Pokorski A., *Finansowanie Hamasu. USA wyznaczyły nagrodę za „globalnych terrorystów”*, Interia, 6 I 2024 r., <https://wydarzenia.interia.pl/raport-wojna-w-izraelu/news-finansowanie-hamasu-usa-wyznaczyly-nagrode-za-globalnych-ter,nId,7253023> [dostęp: 6 I 2024].

Premier Izraela Benjamin Netanjahu prosił o fundusze dla Hamasu. Ujawniony tajny list do Kataru, polskieradio24, 11 V 2024 r., <https://polskieradio24.pl/artykul/3376273,premier-izraela-benjamin-netanjahu-prosil-o-fundusze-dla-hamasu-ujawniony-tajny-list-do-kataru> [dostęp: 11 V 2024].

Przyjechali się bawić, walczyli o życie. „Byli wszędzie, chodzili i strzelali. Wokół umierali ludzie”, TVN24, 8 X 2023 r., <https://tvn24.pl/swiat/izrael-atak-hamasu-ostrzal-podczas-nova-festiwal-przy-strefie-gazy-wiele-osob-zginelo-wiele-pojmano-relacje-ocalalych-st7381277> [dostęp: 8 X 2023].

Sekretny protokół izraelskiej armii – jak doszło do „katastrofalnego” ataku na Rafah, Wirtualna Polska, 22 VIII 2014 r., <https://wiadomosci.wp.pl/sekretny-protokol-izraelskiej-armii-jak-doszlo-do-katastrofalnego-ataku-na-rafah-6027704390927489a> [dostęp: 22 VIII 2014].

Siryoti D., *Coronavirus could send ‘thousands’ of Gazans to Israeli border*, Israel Hayom, 23 III 2020 r., <https://www.israelhayom.com/2020/03/23/coronavirus-could-send-thousands-of-gazans-to-israeli-border/> [dostęp: 23 III 2020].

Skrajnie prawicowi ministrowie grożą Netanjahu obaleniem rządu, Bankier.pl, 28 IV 2024 r., <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Skrajnie-prawicowi-ministrowie-groza-Netanjahu-obaleniem-rzadu-8737247.html> [dostęp: 28 IV 2024].

Staff T., *Ex-spy Jonathan Pollard says „Huwara must be destroyed”, but without killing people*, The Times of Israel, 6 III 2023 r., <https://www.timesofisrael.com/ex-spy-jonathan-pollard-says-huwara-must-be-destroyed-but-without-killing-people/> [dostęp: 6 III 2023].

Ślusarczyk P., *Konflikt palestyński-izraelski odżywa*, Euroislam, 24 IV 2022 r., <https://euroislam.pl/konflikt-palestynsko-izraelski-odzywa/> [dostęp: 24 IV 2022].

Śmiałkowska K., *Operacja „Strażnik Murów” – za kulisami walki z Hamasem*, epatmos.pl, 11 VI 2021 r., <https://epatmos.pl/szabat-szalom/item/operacja-straznik-murow-za-kulisami-walki-z-hamasem> [dostęp: 11 VI 2021].

Tak Palestyna zniknęła z mapy. Oto historia konfliktu na Bliskim Wschodzie, Business Insider, 11 X 2023 r., <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/tak-palestyna-znikala-z-mapy-oto-historia-konfliktu-na-bliskim-wschodzie/n0espx> [dostęp: 11 X 2023].

Turczyn A., *Izraelski Szin Bet w tym roku udaremnił 250 ataków terrorystycznych*, trybun.org, 13 VI 2018 r., <https://trybun.org.pl/2018/06/13/izraelski-szin-bet-w-tym-roku-udaremnil-250-atakow-terrorystycznych/> [dostęp: 13 VI 2018].

Who are the Lions' Den armed group in the occupied West Bank?, AlJazeera, 26 X 2022 r., <https://www.aljazeera.com/news/2022/10/26/who-are-the-lions-den-armed-group-in-occupied-west-bank-explainer> [dostęp: 26 X 2022].

Wojna w Strefie Gazy. Co najmniej 360 tys. osób ewakuowało się z Rafah, Bankier.pl, 13 V 2024 r., <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Wojna-w-Strefie-Gazy-Co-najmniej-360-tys-osob-ewakuowalo-sie-z-Rafah-8744798.html> [dostęp: 13 V 2024].

Wojnarowicz M., *Plan pokojowy Trumpa – znaczenie polityczne*, PISM, 27 II 2020 r., https://pism.pl/publikacje/Plan_pokojowy_Trumpa_-_znaczenie_polityczne [dostęp: 27 II 2020].

Yahya Sinwar re-elected as Hamas chief in Gaza Strip, AlJazeera, 10 III 2021 r., <https://www.aljazeera.com/news/2021/3/10/yahya-sinwar-elected-as-hamas-chief-ahead-palestinian-elections> [dostęp: 10 III 2021].

Artykuł wyraża poglądy autora i nie reprezentuje stanowiska Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego.

Krzysztof Izak

Emerytowany funkcjonariusz Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, pełniący służbę m.in. w pionach realizujących zadania w zakresie przeciwdziałania zagrożeniom terrorystycznym. Autor ponad 20 artykułów o tematyce terrorystycznej, które ukazały się na łamach wielu czasopism naukowych. Twórca *Leksykonu organizacji i ruchów islamistycznych* wydanego przez ABW.

Kontakt: lizior3@wp.pl